

HOLMI

IV. évfolyam 3. szám

1992. március

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers)

Szerkesztőbizottság: Fodor Géza, Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Ludassy Mária,
Mándy Iván, Megyesi Gusztáv, Petri György,
Szalai Júlia, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia, Závada Pál.

Borítóterv és tipográfia: Környei Anikó. Tördelőszerkesztő: Keller Klára.
A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rába György:* Az öregedés vidékén • 315
Újra a szoknyák • 315
Ténfergő • 316
Jutalomjáték • 316
- Mándy Iván:* Félálom • 317
- Petri György:* Valószínűleg kora reggel • 321
Anyway: Ninive • 322
Finnishing • 322
- Dávidházi Péter:* „Sunt certi denique fines” (1) • 323
- Szentkuthy Miklós:* Petőfi napjai. „Egy gondolat bánt engemet” • 341
- Horváth Ferenc:* Képzelmész iramataiból
Lőnyödmény • 345
Tőkeleg • 345
Hímiség • 345
Gyökérhiszem • 345
Életfekvés • 346
Zsinár • 346
Végtelenlet • 346
- Bikácsy Gergely:* Balalajka és Önbüntetés • 347
- Marno János:* az albán szálló • 353
- Magyar László András:* Az értelmező • 362
- Jorge Luis Borges:* A kabala (*Scholz László fordítása*) • 370
- Halasi Zoltán:* htb. • 377
Hol van már a régi tériszony? • 377
- Eörsi István:* A teremőr sírása • 378
- Gere István:* Szeretnélek látni • 381
- Szuly Gyula:* Álcázva, Budán • 384
Kő és kenyér • 385
- Ernst Bloch:* Kalóz Jenny dala a Koldusoperában • 386
Hans Sachs kérdése az orgonabokorhoz
(*Zoltai Dénes fordításai*) • 389
- Dolinszky Miklós:* Legyen-e a zene mindenkié? • 391

- Kálnay Adél:* Gyerekkorom legszebb tele • 398
Mesterházi Mónika: Hol nem volt • 402
 Vadgesztenye • 403
Witold Gombrowicz: Lengyelországi emlékeim (*Részletek*)
 (*Pálfalvi Lajos fordítása*) • 403
Orbán Ottó: Egy szép ezüst fejűhöz • 414
 Bemutatnám Apollinaire urat • 415
 A nagy bummtól a nagy recsig tart, mi az? • 416
 Hamlet a képernyő előtt • 416

FIGYELŐ

- Domokos Mátyás:* Egy maturandus naplóregénye
 (Szentkuthy Miklós: Barokk Róbert) • 418
Závada Pál: A lazukáló őrangyal pasasa
 (Bajor Andor: Részleges vízözön) • 421
Ferencz Győző: Olvastam egy verset
 (Jánosy István: Madársírató) • 425
Radnóti Sándor: Nemzedéki önvélelem
 (Keresztury Tibor: Félterpeszben.
 Arképek az újabb magyar irodalomból) • 427
Szilágyi Márton: Haza csak ott van... ?
 (Krausz Tivadar: Hazakutatás avagy
 „krausz elvtárs mi van a fiókban”) • 430
Ludassy Mária: Lobogónk Burke? (Edmund Burke: Töprengések
 a francia forradalomról) • 432
Sajó András: Alig érzelmes utazás Közép-Európa-tájt
 (Timothy Garton Ash: The Uses of Adversity) • 437
Vajda Mihály: Közép-Európa egy kivételezett és kivételes
 látású utazó szemével (Timothy Garton Ash:
 A balsors édes hasznai) • 442
Rugási Gyula: Libertate perit (Nagy Tóhötöm:
 Jezsuiták és szabadkőművesek) • 448
Laki Péter: Mozart összes zongoraszonátái
 Malcolm Bilson előadásában • 451
Sajó Sándor: A köz szolgálatában
 (Andrew Vachss három regényéről) • 452
Békés Pál: Minta érték nélkül
 (Tizenöt regénykéről) • 454

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Előfizetési díj fél évre 250, egy évre 500 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
 Terjeszti a Magyar Posta és a Múvelt Nép Könyvterjesztő Vállalat
 A fényszedést az ARGOS Kft. végezte
 Nyomtatta a 4-Team Kft.
 Vezető: Kovács Judit

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

Rába György

AZ ÖREGEDÉS VIDÉKÉN

Errefelé elkoptak az utak
több napi járőföldre sem találsz
szót értőt legyalult ez a terep
sajgó csontnak lüktető fog üzenget
a pusztaság vakító nappalában
szédit lever a zöld játék-hiánya
ahol úr az egyhangú folytatás
és soha semmi sem következik
csak néma kő egyre több kő kövön
belőlük többé nem építkezel
sötétedéskor épp elvackoláshoz
lepattintasz majd egy sarkot egy élt
máskülönben üres a tér üres
egyetlen cimbora a délibáb
de amit olykor vetit nem oázis
s nem is akt csupán arc az is merő ránc
egy kéznyújtásra nyomban elenyészik
s ami perzselt vacogtat szürkületkor
a részvétlen egykönyvű éjszaka
hőség és fagy váltógazdálkodása
itt lesikálta minden köteléked
szúrós sebző a mostoha növényzet
szomjúságod ebből kell oltanod
ellentmondó virágot nevelő
kaktuszok társa leszel magad is

ÚJRA A SZOKNYÁK

Álmomban a szélnek eresztett
szoknyák elküldött női testek
rám köszönnek s ti hajdani
csipők combok rejtegetett
félteve óvott fészketeket
vágyom fölriasztani

Föllobbant kései szeszélyből
kilépnek tengerentúli levélből
s vadászatra most újra ajzza
öreg szívemet ifju hajsza
mintha az a gömbölyű forma
zsákmánya még sose lett volna

TÉNFERGŐ

Ténferegtem a fent s a lent közt
ha rangom helyem firtatod
ki kerítésre fonta terveit
az vagyok

Álmom bolyhát sem fejt le
nyomkövetőm s már lehajol
szőszös ábrándnál többet ér
neki a lehullt szarkatoll

JUTALOMJÁTÉK

Egyszemélyes szintársulat
fölidéztem
földrészeket századokat
ti zsöllyét karzatot
ellepő nézők ámultatok
de amiről hallgattam
az se maradjon kimondatlan
jelmezből diszgúnyából
kinyújtottam hát kezem
lássátok tapintsátok
a jutalomjátékban
seb hámlik vér lüktet eleven
kinyújtottam kezem
hol voltatok azon a napon

Mándy Iván

FÉLÁLOM

A lepedő! Egyszerre csak észrevette a lepedőt. Ahogy úgy körbejárt a szobában szórakozottan, meglehetősen álmosan. Egy-egy pillanatra talán el is aludt séta közben. Mindjárt el tudott aludni. Fürdés közben, olvasás közben és hát séta közben. Egyébként nem nagyon ment az alvás. Na mindegy. Fenét mindegy!

Egy szék hátán lógott a lepedő. Mint akit odavetettek, otffelejtettek. Talán a lepedő unta meg azt a vállat, a sétát a szobában. Finoman, észrevétlenül lecsúszott, ráborult egy székre. Elege volt az egészből. Köszöni szépen, de elég.

Ő meg csak nézte. Egy mozdulat, talán hogy lerántsa onnan. Nem rántotta le. Eszem ágában sincs! Ezt mondtam már? Lehetséges. Nem emlékszem. Talán az agyam is kifáradt. Szóval, maradj csak ott, ahol vagy. De nem maradsz ott. Holnap vagy holnapután már eltűnsz. Hogy hová? Olyan mindegy. Érdekes, mostanában minden úgy eltűnik. Egy toll, egy fésű, szemüveg, ernyő. Még le se teszem, még a kezemben. Aztán csak ránézek, mondhatnám, *csak egy pillantást vetek rá*, és már sehol.

– Csak tudnám, hová tűnt a konyhakötényem!

Váratlanul jött ez a női hang.

– Anya! Hol vagy? Hová bújtál? És mi van azzal a köténnyel?

– Egyszerűen eltűnt. Tudod, amikor megleptelek a tojásos lecsóval.

– Tojásos lecsó!

– Már elfelejtetted. Akkor persze azt mondtad, hogy élményszerű. Az élmény erejével hat rád.

– Te mindig mesterien főztél, anya.

– Köszönöm az elismerést. Egyébként nem vagyok az édesanyja.

– Stux Olga?

– Mit akar a Stux Olgával? Soha nem hallottam ezt a nevet.

– Nem nagy veszteség.

– Kellemetlen volt?

– Talán inkább csak kedélytelen.

Beleszimatolt a levegőbe. – De hol vagy? Hol a csudában?

– Nem is sejted?

– Nem is sejtem. Ostoba vicceid vannak.

– Én magam vagyok egy ostoba vicc.

A kis szobában, a rekamié előtt. Mintha egy nő fölé hajolna.

– ...hol a csudában?

– Nyomon vagy. – Csöndes nevetés. – Talán mégse feledkeztél meg egészen rólam.

A rekamié nyekkent egyet. Nem éppen felháborodottan, de azért...

Egy gunyoros hang a rekamiéből.

– Bravó! Most már csak egy mozdulat! Egy utolsó mozdulat!

Ő pedig megismételte a rekamié fölött. .. Egy utolsó mozdulat. Ez olyan drámai.

– Azért az se volt csekélység, ahogy bevágtál ide. És abban a pillanatban már el is felejtettél.

– Na persze.

– Na persze. Ennyi telik téled. Valakit bedobsz a rekamiéba. Valakit kint felejtess egy széken.

– Téged is kint felejthettek volna. (Szünet.) Bocsánat! Mi tegeződünk?

Nem jött válasz a mélyből. Elhaló sóhaj a dunyhák közül, alig hallható reccsenés.

– Azért talán még nem felejtetted el azt a nevet, hogy Patkoló Gizi.

– Nem felejtettem el. Még nem felejtettem el.

A férfi most már felhajtotta a rekamié fedelét.

Előtte egy leprévelt arc. A száj éles, zárt vonala.

Körülötte a dunyha és a párnák tengere. Megfagyott tenger. Az előbb még talán hullámozott, de most már...

Kézét észrevétlenül a nő válla alá csúsztatta. Nézte, nézte azt a magányos arcot. Ez az arc valaha nevetett vagy legalábbis mosolygott.

A nő fel se nézett. Semmit és senkit se akart látni. Szólni se akart senkihez. Nem, hát így aztán igazán nem indulhatott meg egy beszélgetés.

– Csináljak egy kávé?

– Mássz le rólam azzal a sáros cipőddel. Mikor pucoltál te utoljára cipőt?

– Miféle kérdés ez? Mit akarsz ezzel? Hogy mikor pucoltam cipőt? Talán a hét végén. Igen, a hét végén.

– Melyik hét végén? – Az arc megenyhült. Ahogy a tanárnő megkönyörül a lusta diákon. Majd ismét megkeményedett. – Úgy mégis melyik hét végén?

A férfi arca eltávolodott a nő arcától. Mintha leoperálták volna. Ahogy eltávolítanak egy daganatot.

– Régebben hetente kétszer.

– Régebben.

– Kedden és pénteken.

– Milyen jól emlékszel.

– Soha nem tévesztettem el. Kedden és pénteken.

Csend.

A nő lágy, szomorú hangja.

– És aztán?

Nem válaszolt. Ő, most már nem tévesztette meg ez az ellágyulás. Egy pillanat, és a nő megint támad. Megint az a félelmetes számonkérés. De miért olyan engesztelhetetlen? Nincs benne semmi könyörület?

Nem fontos. Nem kell vele törődni. Elég ebből az örökös védekezésből. Szánalmas hazugsághalmaz. Maga elé meredt. Mintha egy szűk torkú barlangba bámulna. Minden beleesett abba a barlangba. Emlékek, tárgyak, mozdulatok. És hangok. Egyre távolodó, majd elhaló hangok. A hazugság halmaza is szétfoszlott.

Közben egy fakó, idegen hang.

– Valami megpattant bennem.

Kurta nevetés.

– Ezt meg hol olvastad?

Megrándult a válla, mintha hirtelen ráverték volna.

– Miből gondolod, hogy olvastam?

– Olyan irodalmias. Mintha idéznél valakit. Egy mondat a kedvenc íródtól. Igaz is! Ki a kedvenc író?

– Nincs kedvenc íróm.

– Szégyelled?
 – Miért szégyellném? Még azt se szégyellem, hogy nincs. – (Szünet.) Mintha egy párnával tántorogna lefelé a barlangba. – Nincs! Nincs!
 – És az a japán?
 – Miféle japán?
 Egy pillanatra elnémult. Majd ordítani kezdett.
 – Hát ez így nem megy tovább! Torkig vagyok ezzel az örökös felfordulással!
 – Mi bajod van?
 – Semmi a világon. De az biztos, hogy rend lesz ebben a lakásban! Igenis – rend!
 A nő felkönyökölt. Rázta a nevetés.
 – Ez komoly?
 – Nagyon is komoly. Nincs ebben semmi nevetnivaló. Ez egyáltalán nem olyan nevetséges.
 Csönd.
 – Sipirc! Sipirc! De ebben a minutumban?
 Megtántorodott. Belezuhan a pálmába.
 A növény meglepett, fájdalmas reccsenése.
 A nő gyöngyöző nevetése.
 Egyszerre elkomolyodott, ahogy megkérdezte.
 – Mi van apáddal?
 – Sokkal szórakoztatóbb, mint te.
 – Ó, a Gyula!
 És megint az a kislányos nevetés.

Lehetetlenül vékony széken ült a televízió üres, szürke képernyője előtt.
 Ágyúdörgés töltötte be a reggelt. Elvonuló tankok rosszkedvű dübörgése.
 Egy nő sikoltása valahonnan az emeletekről.
 – Mit akarnak itt a tankok?!

Kásás férfihang. – Na mégis mit gondol?
 Ő meg nem mozdult a televízió elől
 Mire várt?
 Itt töltötte az éjszakát?

Közben valaki kijött a fürdőből. Egy lepedőbe csavart, magas, vékony alak. Halkan szitkozódott. Talán megcsúszhatott. Átment a másik szobába. Suttogásféle hallatszott. Alig hallható lépések. Padlóreccsenés. Bevágódott az előszobaajtó.
 Csönd.

Ennyi volt az egész? Ezért jött ide? Fürdés. Vagy éppen csak tusolás. Egy pillanatra benézett a nőhöz. És azzal lelépett. Vagy itt se volt? Lehet, hogy itt se volt.
 A nő hangja a szomszéd szobából
 – Ha apád mellettem lenne! Mondjuk egy félórácskára.
 Na tessék! Most apáról fuvolázik a rekamié dobozából! Hát köszönöm!
 Egy pillanat, és már odalent az utcán.
 Lövések. Üvegcsörömpölés.
 Elmosódott feliratokat olvasott egy öreg ház falán.
Itt volt a Bunbele bandája!
Szöröstalpú Jupiter
Imádlak Susu!

Visszajövők

Szöröstalpú Jupiter

Felmordult egy ágyú.

Egy férfihang. – Lőjtek szét mindent! És rohadjatok meg!

FTC

Visszajövők!

Ez megint a Szöröstalpú lehet. Igazán visszajössz?

Én nem megyek vissza abba a lakásba. Nem csinállok rendet. Cipőt se pucolok. Se kedden, se pénteken. Nincs olyan nap, hogy én cipőt pucoljak. – És főleg nem akarom látni azt a nőt a rekamiében. Nem mozdul onnan. Vár valakit. De akit vár, az nem én vagyok. Nem érdekel. Tegeződünk? Magázódunk? Tökmindegy.

Tovább! Tovább! Olvassuk a falak regényét.

És ha eltrafál egy eltévedt golyó? Ha átgázol rajtam egy tank? Na nem, azért az talán mégse. Egy ilyen pitiáner pofát észre se vesz. De észrevesz, és feldühödik. Mit mászkál itt ez a vacak alak?

Hol vagy, Diri Dongó?

Téri Acsorgó?

Dilis Gabi?

Szalóky Ica,

Mari,

A Szalóky lányok

ICA ICA ICA

Minden recsegett körülötte. A darabokra tört jégmező. A szétlőtt, kizuhant ablakok. Bezúzott homlokok, hasadt szájak, szemek üres ürege.

Botladozva, csúszkálva, olykor szégyenletesen elhasalva. – El innen! El!

Egy számla hevert az előszoba padlóján. Olykor kissé felemelkedett, mintha el akarna szállni, de aztán megint csak visszahullott.

Tisztelt Fogyasztó!

Tisztelettel értesítjük, hogy díjbeszedőnk a mai napon megkísérelte az árammérő leolvasását...

Borús, vádló hang a rekamié felől.

– ...de nem találta itthon. Már vagy huszadszor nem találta itthon, de majd megint jön a jelzett időpontban, mindig jön a jelzett időpontban.

A hang elhallgatott. Majd egy elnyújtott ásitás után:

– Próbáltam egy kis konyakot belediktálni, de rohant tovább, mert máshol is ott kell lennie a jelzett időpontban, és máshol sincsenek otthon, sehol sincsenek otthon.

– ...a jelzett időpontban!

Ott állt a számlával a kezében.

– Elég! Elég! És nagyon kérlek, Gizuskám, ne itasd le a jelzett időpontban, hagyd elmenni, és ő majd ismét jön, és ismét, és ismét...

Csönd.

Száraz, kopogó hang. Olyan ismeretterjesztő hang.

– Az úrinők! Nekem csak ők jutottak, finom hölgyek a finom társaságból. Soha egy becsületes kurva, akire olykor egy orvos is ránéz, akit alávetnek egy kemény orvosi vizsgálatnak. Honnan lett volna nekem ahhoz pénzem?! Szóval, érted. Valóságos élet-

veszély. De soha nem kaptam semmiféle betegséget. Az Isten csodája. Így, ahogy mondom. Az Isten csodája.

Egy szakácsnő volt az első szerelmem. Egy szakácsnő a Sas utcából.
A számla elszállt az ujjai közül.

Repülni támadt kedve.

Petri György

VALÓSZÍNŰLEG KORA REGGEL

Valószínűleg kora reggel
fogok meghalni
(a „valószínűleg” azért túlzás,
én így szeretném... de az én
óhajom, sóvárgásom
nem valószínűsít semmit.
A dolgok történnek velünk,
az események, na ja, az események
ők meg: megesnek).

Térjünk vissza a gondolatmenethez.
Kora reggel fogok meghalni.
Mert akkor szeretnék.
Föltéve, hogy *napsütéses*
lesz ama „kora reggel”.
Amúgy nem ártana
minden szót
idézőjelbe (vagy *időző* jelbe?)
tenni. Mert azért az is
túlzás, hogy *szeretnék*.
Mondhatni: *overstatement*.

Mert délután sem olyan szörnyű,
ki lehet birni.
3 o'clock, p. m., for instance,
drága P. M.,
végleges délutánom.

New York, 1991. december 7.

ANYWAY: NINIVE

Én nem akartam megszületni,
nem akartam senkit szeretni,
jobb lett volna, ha senki-semmi,
de ha már vagy, nincs mód nem lenni,
naponta egyszer muszáj enni,
a falra vagy kenyérre kenni,
ellenséget? vaját? Na, hogy leh-
-et ezt a mondatot befejezni?

New York, 1991. december 4.

FINNISHING

Megy ez,
megy ez!
Csak egy kicsit
kattog,
meg mintha egy buborék
nem kifejezetten
a coronaria 9-edik felágazásánál,
de úgy azon a tájt.
Szóval, egy kicsit szar.
De csak egy kicsit.
De (viszont, tényleg) szar.
Nem nagyon. Nem *annyira*.
Csak amennyire *kell*.

Helsinki, 1991. december 9.

Dávidházi Péter

„SUNT CERTI DENIQUE FINES” (I)

A határolás vágya Arany János kritikáiban

„*Est modus in rebus, sunt certi denique fines*”, van mértéke a dolgoknak, s vannak bizonyos határok. Horatius első szatirájának e híres (106.) sorát Arany János jól ismerte, megszívlelendő intelemként tartotta számon, számtalan kritikai ítéletében látjuk felsajjani, az 1860-as évek elején két alkalommal idézte is. Első felét akkor, miután a szövegkörnyezetből kirívó stiluselemekre lett figyelmes Szász Károly egyik költeményében. „*Est modus in rebus. Van annak módja, népi szót használni a maga helyén; de se minden hely, se minden szólás nem fér össze egymással.*” A másodikat annak indoklásaként, hogy Szép-irodalmi Figyelőjében miért vonakodott azonmód (szelidítetlenül) közölni Szemere Miklós szarkasztikus ellenkritikáját, amelyet az Brassai Sámuelnek írt válaszul. „*Különben a cáfolat sok ügyességgel van írva, [...] nem is lett volna fölvétele ellen kifogásom, ha burleszk hangba eső személyes gúnyjait mérsékelni tudta vagy akarta volna. Sunt certi denique fines.*” Láthatólag le sem kellett fordítania az idézett felsorokat: számíthatott irótársai, sőt egy latinus műveltségű olvasóréteg hozzáértésére, még ha (saját bevallása szerint) kételkedett is abban, hogy a római klasszikusok efféle kimazsolázható locusain túl bármit megőrzött az egykori nebulók emlékezete. Az övé bámulatosan sokat őrzött meg a farigcsált padok világában kapott útravalóból; pályafutása során állandó társként élt kedves auktoraival, a memoriter iskolai gyakorlatának mintájára még öregkorában is újratanulta egy-egy szövegüket, s nemcsak klasszika-filológus módjára ízlelgette őket, azaz eredeti jelentésükre kíváncsian, hanem (talán még inkább) saját költői és kritikai problémáin töprengve öntörvényűen továbbfejlesztette mindazt, amit átvett belőlük. Horatius nevezetes sora, mely eredeti helyén a kuporgatás és a pazarlás közti mértéktartásra buzdított, mégpedig a szerelmi képességek végleteire utaló (borsosan pajzán) célzás kíséretében, így lényegül át nála a helyes stilushasználat alkalmi útmutatójává, sőt így terebélyesedik szövevényes irodalomelméleti gondolatrendszeré.

A bölcs mértéktartás ókori költőjének e patinás arany szabályát, ha nem is szó szerint, használják Arany kritikustársai is, de nála összefüggő alakváltozatokban oly gazdagon fordul elő, s annyira mélyen átgondolt következetességgel illeszkedik elvei rendjébe, hogy (nemcsak kritikus) irodalomszemléletének egyik legsajátosabb normaképző meggyőződését gyaníthatjuk benne. Eszerint mindennek megvan a maga helye, módja és mértéke, azaz végül is határa, aminek tiszteletben tartásával biztos alapra építhetünk alkotásban és kritikában egyaránt. Ami az alkotást illeti, a mű behatárolásának három dimenziójában: a jelentés, a képzelet, a kompozíció tartományában egy-egy idevágó alapelv hivatott mindent rögzíteni, kizárva vagy megfigyelmezve bármiféle kósza, széttartó, elszabadult vagy önállósulni kész elemet. Van ugyan érintkezés, sőt kölcsönhatás a három között, s egyéb tényezők is hatnak rájuk, mégis a jelentést főként a szerzői szándéknak, a képzeletet leginkább a megtestesítendő eszmének, a kompozíciót elsősorban a szerves szükségszerűségnek kellett szabályoznia. Mindhárom elv a funkciónak való alárendelődés követelményére apellált, mégpedig

az elemek lehetőleg mennél többféle feladatvállalása jegyében, föltehetően azért is, mert ami egyszerre több dolgot szolgál, az általuk többszörösen meg van határozva, minden ízében lekötve, nem marad szabad vegyértéke, s nincs módja többé elcsatángolni. Kritikában hasonlóképpen: a bírálatok típusainak, céljainak, normáinak és hangnemeinek folyamatos tisztázása és megkülönböztetése gondoskodott arról, hogy a mérték tudata ne menjen feledésbe. Mi több, a határok megtalálása vagy (ami azzal eredményében azonos:) meghúzása Arany és számos kritikustársa szerint nemcsak az alkotás és kritika benső dolgaiban elengedhetetlen, hanem akarat és szenvedély, egyéni sors és társadalmi szerkezet ugyancsak ezáltal rendezhetők el, ahogy tér és idő, a teremtett világ egésze is csak így válhat otthonunkká.

E határkeresés lélektani és ismeretelméleti alapjellege csak a kritikus normahasználat tüzetesebb vizsgálatából derülhet ki, annyi azonban előrebecsátandó, hogy Aranynál másfélre számíthatunk, mint egyik-másik kritikustársánál. Nála nem arról van szó, hogy egy klasszicizáló érzékelésmód révén *eleve* határok által felosztottnak látta a világot, s ezért hasonlóképpen tiszta tagozódást követelt volna meg a betűk világában. Szórványosan elejtett megjegyzéseiből ugyan még arra a legtöbbjüket nyugtalanító sejtelmekre következtethetünk, miszerint a határok tiszteletben tartása nélkül elszabadulhatnak a dolgok, helykijelölés és körülhatárolás nélkül fejünkre nőhetnek, s az így kitörő fékezhetetlen anarchia elsöpörheti az embert. Azonban talán agnosztikus pillanatai jóvoltából, talán egyéb indítékokból is, mindenesetre ő nem úgy érezte, hogy a dolgok egyszer s mindenkorra felosztott rendje, bármiről legyen is szó, egyértelműen kínálná magát, s nekünk csak felismernünk és elfogadnunk kellene annak eredendő, nyilvánvaló és egyetemes érvényű határait. Alapélményében vélhetően nem a határok létének, hanem a határok szükségességének érzete vitte a vezérszólamot. Egészítsük ki, sőt fordítsuk meg a német szellemtörténet egykori tételét: a klasszicizáló alkat (aminek Aranyé csak részben nevezhető) nem okvetlenül azért fogadja el a véges határokat, mert szeret köztük lenni, hanem mert nélkülük talán vesztélyben érezné magát. Szüksége van biztos határookra, hogy ő kerekedhessen fölül az életem, ne pedig fordítva: ennek szellemében követeli meg az irodalmi mű szerzőjétől és kritikustól a körülhatárolást, mely mindent helyhez köt, a mérték megszabását, mely kordában tart, a rend kialakítását, mely biztosítja az uralmat.

Szorongás és határkeresés: a korabeli kritika szemléletformáló létélménye

Szorongás, veszélyérzet, fenyegetettség: a szabadságharc és kiegyezés közti kritika alaphangulatát egyénenként változó módon és mértékben, de ez a közös létélmény táplálja, legáltalánosabb indítékát adván a határok keresésének. Szorongásunkban fogódzóért tapogatunk. Bármennyire sokféle szövegösszefüggésből ragadjuk ki az erre utaló korabeli megnyilatkozásokat, egységbe foglalja őket magától értetődőnek tekintett gondolati előfeltevésük, olykor fogalmi kifejtést nem is kívánó érzelmi állásfoglalásuk: azért kell elhatárolásokkal rendet vinni a dolgokba, bármik legyenek is azok, mert eredendő mivoltukban van valami aggasztó hajlam az elszabadulásra, magukra hagyatva kaotikussá és kezelhetetlenné válnának, aminél még a viszonylagos érvényű, átmenetileg alkalmazott, sőt tudottan hibás mérték rendteremtő hatása is csak jobb lehet. Nagy állambölcseleti műve bevezetésében (A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLADALOMRA, 1851) Eötvös egyetemes tételnek szánta, hogy „*téves*

elv is jobb, mint semmi elv, s a leghibásabb rend elsőséget érdemel a teljes rendhiány felett”. Ez a jellegzetes rangsorolás itt közvetlenül az államszervezésre vonatkozik, de érvényét ekkoriban szerették kiterjeszteni, úgyszólván mindenre, egy axiómaként elfogadott, mondhatni vérré vált rendpártiság jegyében. Kormányzat és irodalomkritika (ekkor már régóta hangoztatott) analógiája hasonló fontossági sorrendhez vezetett. *„A legrosszabb kormány is jobb, mint az anarchia – fejtegette a kor nagy kritikaelméleti vitájában Gyulai Pál (1861) –, a legrosszabb kritika is jobb, ha elve van és mértéket tart, mint bármi más, mely elvtelen és következtellen mértékű.*” Nagyon erősnek kellett lennie e meggyőződésnek, a rendezettség mindenfölötti vágyának, ha még az idegen önkényuralmi rend viszonyai közt sem húzódtott vissza a kimondhatatlan, éppen nem időszerű vagy egyenesen szégyellni való érzelmek rejtekébe.

Egyes kritikusokban azért lehetett olyan erős a rend kívánása, mert emberléptékű földi tárgyakra irányulván is megőrzött valamit abból a kozmikus szorongásból, amely öntudatlanul táplálta. Üdvösek a határok, hallhatjuk ki Arany értekezéseinek és bírálatainak önkéntelen hangsúlyaiból, mert a formákra tagolás valahogy élet veszi a háttérben univerzum riasztó idegenségének. Amikor megdicséri Zrínyi eposzának plasztikus ábrázolásmódját, melynek jóvoltából *„minden oly határozottan, oly világosan terem képzeletünk elé”*, akkor az olvasóra gyakorolt hatásról olyasmit mond, amit közvetlen jelentésénél valószínűleg mélyebb és átfogóbb értelemben is komolyan vehetünk: *„otthonossá leszünk a térben*”. Ilyesféle igénytelen megjegyzéseit azért is merhetjük közvetett lélektani tünetként értelmezni, mert amikor ő kritikusként a határok és körvonalak hiányában (kivételesen) nem a költői közlés teljes kudarcát látja, hanem jelentést tulajdonít neki, akkor az kísértetiesen emlékeztet Pascal egykori dermesztő térélményére. Hebbel műeposzának hangneme úgy szárnyal föl szerinte, hogy *„ama ködös régiókba téved, hol összefoly előttünk minden tárgy, elmosódnak a körvonalak, s a színtelen felhők kárpitja mögött szent borzadállyal sejtjük az űrnek végtelenségét*”. A művészet túlzásainak elszabadulását Arany már a szabadságharc előtt olyan metaforával ítélte el, mely hasonló megjegyzéseinek fényében ugyancsak túlmutatni látszik szűkebb jelentésén, talán öntudatlanul valami mélyebb szorongásra utalva: azért kell ekkor *„klasszikai egyszerű szépségekre törekedni: nehogy elsodorja az embert a dagálytenger*”.

Hasonló érzelmi mellékszöveget hallhatunk ki Erdélyi János művészetelméleti és kritikai fejtegetéseiből: a művészet mintha gátat vetne a külvilág elnyeléssel fenyegető áradatának, s a szellemi otthon biztos szigetét ígérné a végtelen anyagiság hullámverésében. Elmélete szerint a költészetben nélkülözhetetlen *„az egyéniségnek a körötte levő sokféleségen, a szabad személyiségnek a kultúrgyak megrohanásán felülkerekedése”*; a művészet az ember számára *„belső szükség, melynél fogva mintegy magához szelidíteni, magának honossá kényszerül alakítani lelkünk a körülfogó tárgyi világot*”. Kritikusai gyakorlatát ugyanez a szellem hatja át; ezért is kifogásolta, hogy a magyar költők nem tudnak többé úrrá lenni tárgyaikon, sőt elfogadják az utánzás elvét, amely eleve megfosztja őket a tárgyakon való felülkerekedés jogától. Alighanem ugyanezért érezte szükségyszerűnek, hogy a tájjellegű *„daltárgyakat”* gyűjtő Thaly Kálmán verseskötetei önmisméltók és mégis hiányosak: *„a tárgyi világnak az a makacssága van, hogy soha sem végződik be, ha nincs elé határ vetve a feldolgozó szellem által”,* enélkül a témák ömlesztett halmazzá nővén *„fejére szaporodnak”* a költőnek, mignem belezavarodik a *„helyszerűbe mint kelmebe”,* és elvész a részletekben. Ugyanígy hivatása szerinte a művésznek, hogy gátat vessen saját benső élményvilágának pusztítással fenyegető erői elé: uralma alá kell hajtania őket, s a meghasonlástól és kétségbeeséstől eljutnia a harmóniáig és megnyugvásig. Egyik legjel-

legzetesebb korabeli meggyőződése volt a kritikának, vajmi ritkán vitatott közmegegyezésként, hogy a jó művészet kifelé és befelé egyaránt *domesztikál*.

A határok tisztázásával és tiszteletben tartásával e közmegegyezés értelmében nemcsak kezelhetővé tagoljuk a világ elszabadulni kész végtelenjét: az emberi mű jobbá tételét is csak így remélhetjük. A korszak kritikusainak megfogalmazást alig kívánó, közérzetükben hordott sejtelme szerint a veszélyeztetettségben súlyosbítja az ember helyzetét önnön gyarlósága is: erői végesek, mégpedig értelmi, erkölcsi és esztétikai teljesítményben egyaránt. Az értelmi korlátozottság tudatát a világ kifürkészhetlenségének föl-fölrémlő érzete sugallta, e szinte ösztönös agnoszticizmus (Arany János mellett) leginkább Kemény Zsigmondot kisértette. *„Az arasznyi élet oly keskeny, oly szűk, hogy az emberek, kik ösvényein tolonganak, jóformán magokra és a tárgyakra sem ismerhetnek. Bizonyos kábulattal a változó benyomások miatt, bizonyos optikai csalódással, melyet a láthatár fénye és köde vet a szem elébe, hirtelen bevégezzük pályánkat anélkül, hogy számolhatnánk felőle.”* ÉLET ÉS IRODALOM című nagy tanulmányában olvashatjuk e rezignált fájdalom létertelmezést, mely nemcsak ismeretelméleti állásfoglalás: időnk, érzékeink és értelmünk korlátaiból végül alighanem erkölcsi esendőségünkre következett. Az ember erkölcsi gyöngeségével és bűnbeesésének problémáival a kor szinte mindegyik jelentős kritikususa tusakodott. Esztétikai alkotóerőnk fogyatkozásaiból hivatásuk méltóságát igazolhatták: ha az ember műve valamennyire mindig tökéletlen, akkor rászorul a kritika határkijelölő segítségére. Az isteni teremtés analógiájára elképzelt romantikus alkotásfilozófiát s vele a zsenikultust, valamint öntörvényű remekművek megmagyarázhatatlan tökélyének révült hozsannázását a századközépi magyar kritika következetesen elhárította, s ha kellett, heves polémiákat folytatott minden olyan felfogás ellen, amely a művet kivonta volna a bírálat hatásköréből.

Érvelésük e polémiákban bámulatosan egybehangzó: mintha egymás gondolatait fogalmaznák újra, ugyanaz a motívum bukkan fel a különböző korú, vérmérsékletű és mentalitású kritikusoknál. Demitizáló szemlélettel vizsgálta az irodalmat még az olyan irodalomtörténész is, mint Toldy Ferenc, aki pedig ifjúkorában a magyar romantikus költészet pezsdítő levegőjét szivta magába, és haláláig nagy tisztelője maradt Vörösmarty művészetének. Az emberi szellem „elvontan” valóban csodálatra méltó, ismerte el Kazinczyval vitázva már 1833-ban, de egy-egy hús-vér személyben megtestesülve többé nem lehet határtalan: *„az anyag salakjaival testvéresülve és súlyaitól korlátozva szabad röptében, gyarló leszen, hibázható és tökéletlen”,* következésképpen az ember művét szerinte sohasem tekinthetjük kritikán felülinek, s egyetlen szerzőről sem állíthatjuk, hogy *„minden teremtett elménél”* nagyobb, mert az bálványimádás volna. *„Valamint pedig ily istenlést, úgy oly enthusiasmus kifejezéseit is, melyek Homérrt vagy Shakspeart, Goethét vagy Byront másatlan elmének mondanák, a kritika birodalmából kügázítok.”* Arany János KISEBB KÖLTEMÉNYEI-nek megjelenésekor Greguss Ágost kelt ki szenvedélyesen a bálványimádás ellen, amelyre szerinte a magyar nemzet mindig hajlamos volt. Vörösmarty, majd Petőfi bálványozása után most Arany kerülne sorra, figyelmeztet Greguss 1856-ban a *Pesti Napló* hasábjain, amit meg kell akadályozni, mert *„a higgadt vizsgálat és ítélet folytán elismert tekintélyt is nem vak hódolás, de csak ésszerű tisztelet illeti”.* Shakespeare-ről szóló előadásaiban, majd SHAKSPERE PÁLYÁJA című monográfiájában (1880) világi perspektívába állító elemzéssel, történelmi környezetében vizsgálja a kultusz tárgyát. Szintén a Shakespeare-kultusz jelenségei szolgáltattak alkalmat Gyulai Pálnak, hogy kifejtse meggyőződését az emberi erő mindenkori viszonylagosságáról. Nincs költő, aki csupa remekművet tudna alkotni, s ne hozna létre másod- vagy har-

madrangú műveket is, szögezte le 1865-ben, hiszen a zseni is ki van téve a körülmények viszontagságainak, s ereje ugyanúgy gyöngeséggel vagy egyoldalúsággal társul, mint bárki másé. *„Az abszolút tökély a művészetben is csak eszmény marad; mint az erkölcsi világban; csak emberi tökélyről lehet szó, s ez nem egyéb, mint a jó tulajdonok nagyobb száma és ereje.”* A halandó esztétikai és erkölcsi teljesítményének szükségszerű fogyatékoságát e kritikusok nem mindig tárgyalják ennyire együtt, de egyiket sem tévesztik szem elől. A zseni talán elboldogul kritikailag tisztázott elvek nélkül, bár sokszor az ő műve is megsínyli a hiányukat, hangoztatta nemegyszer Arany János, azonban mi, az esendő többség (magát előzőkeny tapintattal mindig beleértette az utóbbi közösségbe) rájuk vagyunk utalva; ami meg a feddhetetlen erkölcsi tökéletességet illeti, ugyanolyan bizalmatlan volt megvalósíthatóságával szemben, mint Gyulai, s még epikus hősökben sem tudta hitelesként elfogadni, akár Tasso, akár a neki egyébként oly kedves Vergilius művében léptek is elé. Az emberi lény mindegyikük szerint eleve annyira véges és korlátozott, hogy a költőknek az alkotás érdekében tisztázniuk kell az üdvös határokat.

Tisztázniuk, majd elfogadniuk, ami pedig kritikusaink szerint sem könnyű; a határok valamit befoglalnak és valamit kirekesztenek, s az utóbbi sokszor gyötrelmes lemondást követel. Az egyénnek mégis vállalnia kell az önkorlátozást: ez a meggyőződés a korabeli kritikát minden ízében átjárta, sőt Gyulai Pál írásaiban egész a századfordulóig érezte hatását. Felkavaró a szó, *„önmegalázódás”*, amelybe eszményét Gyulai belesűrítette. *„Meg vagyok győződve arról, mit a legnagyobb költők és műbölcsek hirdetnek, hogy a költészet nem dissonantia, hanem összhang”*, vallotta 1855-ben, s az összhang forrásai közül első helyen említendő *„az önmegalázódás, melynél fogva az egyén nem tekintheti magát a világegyetem központjává, s egyéni fájdalmait, meghúszult vágyait, reményeit nem állíthatja az általános kényszerűség ellenébe”*. A kritikus itt világegyetemről és általános kényszerűségről, másutt világrendről vagy erkölcsi világrendről beszél, de minden esetben az egyén kötelessége, hogy hozzátörje magát valami átfogó rendhez, s ugyancsak az ő felelőssége, hogy sikerül-e ezáltal megteremteni a harmóniát. Az önmegalázódás eszményéből követelmény lesz, az érték kritériuma, egyszerre erkölcsi és esztétikai normák közös alapja, melyet bő negyedszázad múltán (1883) még mindig érintetlenül viszontlátunk Arany Jánosról szóló emlékbeszédében. Elismerően emeli ki, hogy Arany költészetének lényege *„küzdelem az emberi élet nyomorúságai, a pessimismus, a kétségbeesés ellen”*, mégpedig a szeretet jegyében s a vallásból és a filozófiából merítve erőt, mignem a költő *„összhangra törekvő lelke”* legyőzi fájdalmait, s emelkedett *„nyugpontra”* találva, megszenvedett igazságaként *„hirdeti, hogy nem az egyes a teremtés központja, hanem az emberiség; Isten egészben munkál, az egészre fordít gondot”*. Van ugyan különbség e két szöveg fogalmazásmódjában, hiszen az előbbinek sztoikus képzeteit az utóbbinak gondviselési hitre utaló szókincse váltja fel (vagy legalábbis egészíti ki); a hasonlóság s ezáltal a gondolati folyamatosság mégis jól kivehető: az egyénnek be kell látnia és el kell fogadnia helyzeté határait, mert nem ő a központ, nem ő érte van minden, s önkorlátozás nélkül nem juthat el a harmóniáig. Ezzel összefügg Gyulai szemléletének az a másik maradandó sajátossága, hogy az ő szemében a világrenddel való szembefordulás könnyebb útnak, a gyöngeség jelének, olykor egyenesen jellemhibának számít, a zokszó nélküli túrést ellenben mindig nagyra értékeli. A századfordulón irt emlékbeszédeiben azokat a kortársait állítja példaképpül az olvasó elé, akik helyükön maradtak, uralkodtak szenvedélyeiken, némán elviselték a sorscsapásokat, és minden viszontagság közepette rendíthetetlenül kitartottak. Az egyéni lázongást annyira meg-

vetette, hogy amikor (egyetlenegyszer) átkozódó hangot ütött meg költészetében, a kis verset nem publikálta, mindvégig jegyzetkönyvébe zárva őrizte, noha kiadott művei közt kevés akad, mely lélektani kibontakozásával oly jellemző volna az ő fegyelmezett lényére, s végkicsengése nem sérti az önmegalázódás ethoszát. *„Mért lángolsz szívadás gyűlöletben, / Ajkamon miért e szörnyű átok, / Mért lőn az ég oly sötét fölöttem, / Hogy egy halvány csillagot se látok, / Csillapulj le szívem lázadt vére, / Minden kincséd örvényekre jut, / A gyűlölet sötét bűnök bére / S átkozódn minden gyáva tud.”*

Annak az alapvető meggyőződésnek, hogy az ember önkorlátozásra szorul, egész sor következménye lesz a korabeli kritikusok művészetfelfogásában, értékrendjében és normahasználatában. A horatiusi tanácsot, miszerint a költő válasszon erejéhez mért tárgyat és feladatot, nemcsak eredeti (poétikai) értelmében, mint a szép nyelvi megformálás és világos szerkezet biztosítékát tartották megszívlelendőnek, hanem lélektani és világnézeti normaként egyaránt: a költő olyan lelkiállapotban fogjon tollat, amelyben van elég ereje világnézetileg megnyugtató módon úrrá lenni normasértő élményén. Gyulai habozás nélkül ki meri jelenteni, hogy Petőfi jobban tette volna, ha világfájdalmas versei megírása helyett sétálni megy vagy kialussza magát, ugyanis ilyen élmények legfőbb drámai monológban vagy más tárgyias műfajban fogalmazódhatnak meg, alanyi költeményben semmiképpen. (A személyiség lázadó erői csak álarcban juthattak szóhoz: szereplírai monológok, elrettentő megvilágításba állított eposzi figurák, drámafordítások közvetlenül nem vállalható alakjai szolgálhattak az áttételes önkifejezés eszközeként.) Más kritikusok, mint Erdélyi, vagy különösen Arany, nem zárják ki a világrend ellen lázadó indulatot az alanyi költészet elfogadható motívumai közül, de a költőnek szerintük is fel kell vennie a harcot az efféle élménnyel, s ha nem sikerül legyőznie, műve többnyire kárát látja. A mű lehetőleg ne feszegetsen olyan egyéni vagy társadalmi problémát, amelyet nem tud megnyugtatóan elrendezni; e szabály alól még Arany szerint is legfőbb az irányregény kivétel, ezt a műfajt azonban a korabeli kritika fenntartásokkal kezelte, és legjobb darabjait is kétes értékűnek tartotta. Társadalmi igazságtalanságot, netán az osztályok egyenlőtlenségéből származó szenvedést csak akkor tárgyaljon a művészet, ha megoldást is tud kínálni (anélkül, hogy a rend felforgatására bujtogatna), eszményt lehetőleg csak akkor vonjon kétségbe, ha helyette meggyőzőbbet tud ajánlani. Gyulai ennek szellemében nehezményezte, hogy Kemény a regényeiben ledöntött eszmények helyébe nem állít semmi pozitívát, s megmarad az értelem emésztő székszisénél. Ilyen kritikai tilalomfák jelzik annak a tartománynak a határát, ahová a művészet már nem léphet be a győzelem reményével. Márpedig alulmaradni nem szabad.

Az így önkorlátozásra utalt ember nem hiheti, hogy a művészetben (vagy azon kívül) merőben újat kezdhet, azaz módjában állna teljesen önállóan és önállótan teremteni. A határolt emberkép másik művészetelméleti vonzata tehát az a meggyőződés, hogy egyén és hagyomány egymás létfeltételei, s az alkotóerő kibontakozásához történeti érzék szükséges, mellyel az elődök által meghatározott hagyomány elsajátítható és továbbfejleszhető. Egyáltalán: az alkotásnak az *adott* számbavételével kell kezdődnie, majd a benne szunnyadó lehetőségek felismerésével és kibontásával folytatódnia. Századközépi kritikusaink közül leginkább Arany hirdette, hogy mennyire serkenti a fiatal művészi képességek fejlődését a tanulmányozható remekművekben gazdag kulturális környezet, hogy egy-egy költő vagy író milyen sokat köszönhet elődeinek és kortársainak, s hogy az eredetiség legfőbb viszonylagos lehet, hiszen a legnagyobbak műveiben is gyakori az átvétel, sőt ez nem is lehet másként. Nem az

számít, honnan vette a költő toposzát, hiszen valahonnan neki is, elődjének is vennie kellett, állítja kimondva-kimondatlanul a jellegzetes korabeli érvelés, hanem hogy mivel fejlesztette tovább, milyen sikerrel alakította át új mű céljaira, s mennyire szerves, indokolt és ökonomikus a kompozíció, amelybe beleillesztette az áthasonított motívumot. Más az epigonizmuson túl nem jutó utánzás, fejtegetik, s más az utalás, rájátszás, átlényegítés; más a lelketlen Petőfi-epigonok százalmas fércelménye, s más egy Vergilius, Tasso vagy Zrínyi hagyományalakító mesterműve. Mi több, a nép költői érzékét nagyra becsülő Arany túljut a feltevésen, miszerint a legnagyobbak művein csupán rontani tudna az utólagos szájhagyomány: az efféle közösségi továbbmunkálás jótékony nyomot is hagyhat rajtuk, lecsiszolhatja róluk a pusztán egyedit, s egyetemesebb értékűvé javíthatja őket. *„Ki merné eldönteni, vajjon az az ILIÁSZ volt-e tökélyesebb, melyet a maeoni vak koldus onajkülág zengett phorminx-án, vagy az, melyet néhány századdal később, neve alatt összegyűjtöttek?”* Ebből a szempontból is sokatmondóak Arany elszört megjegyzései az *„eposzi hitel”* fontosságáról, azaz költőileg továbbképezhető történeti vagy mondai anyag szükségességéről. Bár önbizalma gyengébb pillanataiban úgy érzi, hogy saját fantáziájának és leleményességének korlátai miatt szorul írott vagy (legalább) iratlan hagyomány támaszára, szinte mindig kiderül, hogy többről van szó, mint költői alkata egyedi igényéről. Szerinte ugyanis mondakört vagy mitológiát *„csinálni nem lehet, ez csinálódik”*; epikus építkezéshez ezért is kell neki *„tégla”* és *„mész”*, azaz a múltból öröklött, összeilleszthető és továbbépíthető mondai töredékek anyaga. Községi emlékezet és egyéni fantázia egymásra vannak utalva. De nemcsak itt: Arany kultúrafelfogása holtak és élők nagy közösségére számít. Részt kell vennünk, résznek tekintvén magunkat, más részeket kiegészítendő. A kultúrában eszerint senki sem önellátó: együtt juthatunk valamire.

„Mondani éppen azt” és „üvegisz tán kifejezve”: a jelentés megkötésének normája

A klasszicizáló érzékelésmód jellemzői kiütözköznek azokon az Arany János kritikáiban és leveleiben elszört, de összefüggő, sőt rendszerbe illeszkedő megjegyzéseken, amelyek a költői nyelvhasználatra vonatkozó normáit rejtik. A költői nyelv ezek szerint a közlés eszköze, mely akkor látja el jól feladatát, ha az olvasó pontosan azt az üzenetet kapja meg általa, amelyet a szerző feladni szándékozott. Ehhez képest többé-kevésbé mindig kudarcnak számít, ha a kiolvasható jelentés eltér a szerzői szándéktól, vagy azt elégtelenül körvonalazza, célja iránt kétségben hagy, önállósul és elszabadulással fenyeget. Ami egy cél eszköze, ami egy meghatározott feladat ellátásával van megbízva, annak értékét azután e hivatás betöltésének mértéke szerint lehet és kell megítélni, s bármire képes még ezen kívül, az legjobb esetben járulékosnak, de inkább szükségtelennek, sőt károsnak minősül. Arany azért szorgalmazza a klasszikusok tanulmányozását, hogy a magyar szerzők elsajátítsák belőlük a célirányos költői nyelvhasználatot. *„Mondani éppen azt, a mi kell, nem többet, nem kevesebbet.”* Fogantatásának pillanatában a majdani költemény még nem rendelkezik kifejlett eszmével, ismeri el Arany 1860-ban, s az első homályos érzelmi, ritmikai vagy képi csiráról később maga a költő sem tud számot adni, további kifejlését azonban figyelemmel kísérheti, sőt szabályozhatja, úgyhogy végül az elkészült műnek már annyira helyt kell állnia a szerzőért, hogy annak utólagos magyarázatát is fölöslegessé tegye. Jó esetben az utólagos

szándéknyilatkozat semmit sem adhat hozzá a műhöz, s eltérő értelmezéseknek sem maradhat helyük: „mert ha a költő azt, mi lelkében történt, nem fejezi ki úgy, hogy semmi kétségnek, eltérő magyarázatnak helye ne lehessen, hanem minden (hozzáértő) olvasójában ugyanazon érzelem képét támassza – ha, mondom, a költő nem tudta magát így fejezni ki, jele, hogy költeménye el van hibázva”. Kritikatörténeti tapasztalataink, sőt elemi hermeneutikai ismereteink fényében ez a meghatározás persze képtelenül magasra teszi a mércét, hiszen e követelmény alapján alighanem a világirodalom minden eddigi alkotása „el van hibázva”: valószínűleg egyetlen szerzőnek sem sikerült még (nem is sikerülhet) minden olvasóban szakasztott ugyanazt az érzelmet felkeltenie, s ezzel kizárnia az eltérő magyarázatokat akár csak a (bajosán definiálható) „hozzáértő” olvasók körén belül. Ha a klasszicizáló érzékelésmód megnyilvánulásaira vagyunk kíváncsiak, akkor Arany ehhez hasonló gondolataiban a jelentés megkötésének, határok közt tartásának, kiszámítható pályán vezérlésének vágyára kell felfigyelnünk. A szerzői szándékhoz kötéssel és az egyértelműsítéssel a kritikus annyira meghatározatná a költői jelentést (jelentésen itt, Arany szellemében, nemcsak pusztán fogalmi jelentést értünk, hanem benyomást, érzelmet, lelki történést is), hogy az már, ha sikerülhetne, nem is területi körülhatárolás, vagyis határok közé szorítás volna, hanem határvonalon tartás, sőt határpontba rögzítés.

A költői jelentés elszabadulását megelőzendő, Arany olyan aszketikus feladatvégzésre szorítaná a nyelvet, amelynek az már csak a többértelműséget képző eszközei miatt sem tudhat megfelelni. A norma teljesíthetetlen: a kritikus még a metaforától is elvárná a szándékolt jelentés pontos célba juttatását. „A költő, nemcsak hosszabb leírásaiban, de metaphorában is úgy vessen oda egy-két jellemző vonást – tanácsolja egy bírálatában –, hogy abból a képzelet meg tudja teremteni éppen azt, a mi a költő lelkében meg vala teremve; egy körülbelül, vaktába felkapott phrasis mindent elront.” Az olvasói képzeletnek tehát szerepe is marad szerepe a befogadás folyamatában, e szerepnek azonban a költeményre bízott szerzői tartalmak utánképzésére kell szorítkoznia, akár fogalmi, akár képi jelentésről van szó. A szerzőnek kell gondoskodnia mindenről, ami a hiteles jelentésátvitelt elősegíti, sőt biztosítja. A költői mesterségtudásra éppen annak érdekében esik itt oly nagy hangsúly, hogy a mű megírásától befogadásáig minden csakugyan úgy történjék, ahogy a szerző kívánta és tudatos számítással eltervezte (nem pedig „vaktába” odavetve). Bizony kiábrándító, írja ugyanebben a kritikájában Arany, ha a művészt saját eszközei gátolják, s mivel „a költő ecsetje, vésűje a nyelv: bosszant, ha nem úgy fog, mint ő akarja”. Az eszközök mesteri használata e művészetfelfogás szerint korántsem másodrendű kívánalom, sőt a költészet lényegadó kritériumának számít. Érzése nemcsak költőnek lehet, magyarázza egy önjelölt poétának Arany egyik levelében (1865), „ő csak abban különbözik más emberektől, hogy érzelmeit »a szép« formáiban és oly hatályosan bírja kifejezni, hogy az olvasókban is hasonlókat gerjeszthet”, s éppen ennek sikere avathatja költővé, hiszen az olvasó azt várja, hogy a költemény benne „valamely határozott érzést, hangulatot gerjeszsen”, másként közönyösen félretolja. Az egész olvasóközönségnek tulajdonítva látjuk itt viszont a kritikus saját klasszicizáló normáját, melyet egyéb idézeteink egybehangzón megerősítenek: a műnek a szerző határozott érzését kellene módosítatlanul felkeltenie az olvasóban. Eszerint minden legyen uralt, rögzített, szabályozott, töltsse be rendeltetését.

Mivel a költői nyelv itt nem önmagáért létezik, hanem alárendelt eszköze, hordozója és közlekedőedénye a szerzőtől az olvasóhoz eljuttatandó tartalmaknak, vagyis a pontos jelentésátvitelt kell szolgálnia, nem meglepő, hogy Arany mennél világosabb,

szabatosabb, kiismerhetőbb nyelvet szorgalmaz. Versrészletekhez fűzött kisebb-nagyobb megrovó kommentárjaiból kitűnik, mennyire idegenkedett az értelmileg nem ellenőrizhető, tárgyatlan sejtelmek kódéba csábító vagy túlzott nyelvi újítással megformált kifejezésmódtól. Kritikusként változatlan meggyőződéssel tanít ugyanarra a magasabb szinten, amire tanárként nagykőrösi diákjait ösztönözte, egyikük verspróbálkozását (1852) például így minősítve: „Szokni kell, hogy világosan fejezzük ki eszméinket: érthetetlen dagályban szépséget ne keressünk.” Amikor később Szász Gerő ODAHAZA című költeményében ilyen hasonlatra bukkan: „Sirva válok el, mint törzsétől a zöld ág”, siet hozzáfűzni, hogy „e sorban egy jól talált kép rejlik, de nincs üvegtisztán kifejezve”, ugyanis a leszakított zöld ágnak valójában a nedve csordul ki, azaz könnyezik, ezzel szemben „a sirva, mely inkább a hangra vonatkozik, nem tünteti a képet egész szabatosággal szemünk elé”. Mennyire jellemző rá ez az „üvegtisztán”! Kritikáiból számtalan hasonló példát idézhetnénk arra, hogy a költői nyelvhasználatról milyen nagyfokú szemléleti áttetszőséget, azonnal és maradéktalanul felfogható kifejezésmódot várt el, s milyen sokféle szempontból kellett szerinte a költői leleménynek kiállania az ellenőrzés próbáját. Normahasználatának állandó sajátossága, hogy a ráció kívánalmait eltökélten érvényesíti: a költészet logikája mindenkor köteles megfelelni, minden öntörvényűsége és szabadsága ellenére, a mindennapi gondolkodás alapszabályainak is, de legalábbis nem kerülhetnek ellentétbe egymással. Hibának tekinti, ha egy költeményt nem lehet úgy megmagyarázni, „hogy emberi józan értelem felfoghassa”, vagy ha a mű valamelyik részlete „oly nyakatekert, hogy igen nehéz belőle józan értelmet vajúni ki”. A költészet mámorának e józan értelmi ellenőrzése esetenként még a metaforákon is teljes valószerűséget kér számon, ma már szinte elképzelhetetlen precizitással. Amikor például Szász Károly, TRENCSENI CSÁK című költői beszélyében, Erzsébetet olyan liliomhoz hasonlítja, „melynek virulása nincsen, ha véresővel öntözik tővét”, Arany kétségbe vonja a kép igazságát, mert eszébe jut, hogy a kertészek „csenevész fa tápszerűl marhavért ajánlanak”. Azaz hiába teremti meg a költő metaforája a maga belső logikáját, s hiába más az nyilvánvalóan, mint a hétköznapi valóság (amelyben amúgy sem a kertészek módszerét, hanem a szélhordta vörösös kőpor hullását nevezik véresőnek), nem kaphat felmentést a higgadtan racionális és mindenre kiterjedő ellenőrzés alól. S ez még nem minden: a józan értelem egyetemesnek felfogott követelményein és a tapasztalati valóság tárgyszerűnek tekintett viszonyain kívül a magyar nyelv sérthetetlen alapszerkezetének is mérsékelnie és szabályoznia kell a költői nyelvhasználatot. Arany irodalomtörténeti értekezéseiből, kritikáiból és szerkesztői üzeneteiből világosan kirajzolódik a határ, ameddig szerinte a költői nyelv elmehet újításaiban, s amelyen túl már semmilyen szabadság nem jogos. Annyira alárendelt, ellenőrzött és határok közt tartott költői nyelvhasználat az, amely Arany kritikusi ítéletei mögül eszményként kirajzolódik, hogy követelménynek rendkívül szigorú lesz, normának alighanem teljesíthetetlen.

A jelentés szerzői rögzítését eleve megghiúsítja ugyanis az irodalmi közlés hermeneutikai alaphelyzete, amelynek jelentésfeszabadió hatásában maga Arany is aggodalommal ismerte fel az üzenet eltérítésének leleselkedő veszélyét. A szerzői szándék és a befogadói értelmezés közti senki földjén szakadék húzódik végig, mely fölött a szerző már nem, a befogadó még nem tudja a jelentést okvetlenül az eredeti irányban átsegiteni. A probléma szemléltetésére a HAMLET későbbi fordítója e drámából kölcsönöz analógiát: ahogy a dán királyfi unszolására Polonius tevének, menyétnek vagy cethalnak igyekszik látni a felhőt, úgy próbálja gyakran a jámbor versolvasó ugyanazt látni

a műben, amit a kapacitáló szerző „látni vél”, de hát ez korántsem mindig sikerül neki. A felhőnézés metaforája arra világít rá, hogy az irodalmi mű megértéséhez Arany nélkülözhetetlennek tartotta a befogadó hozzájárulását. Századunk befogadélméletei felől nézve meglepően modern, ahogy Arany a hermeneutikai alaphelyzetet felfogja, láthatólag már számolván azzal, hogy amit tárgynak látunk, azt mi tárgyiasítottuk: „Minden egyes néző saját magából tesz hozzá egy darab phantasiát, míg az úr betelik, az alak kidomborúl, s a kép, egy percig legalább, késik visszafolyni az eredeti semmiségbe.” Másutt azt fejtegeti, milyen könnyen csalódik a szerző, amikor abban bízik, hogy művéből a lelkeben élő képet majd ugyanúgy fogja föl az olvasó is, az ilyen átvitel nem lehetetlen, ha a szerző alkotás közben számol a befogadó nézőpontjával, ám „hogy ez történjék, a költő részéről nagy művészetre van szükség, melyben az okos kiszámítás, a magát, tárgyilag, olvasói helyzetébe áttevés nem csekélyebb szerepet játszik, mint maga a költés, a phantasia”. A felhőnézés analógiája azonban akarva-akaratlan azt sugallja, hogy az elkészült mű tárgy-szerűsége átmeneti és ingatag: a szerző soha nem tudhatja teljesen körülhatárolni s ezzel véglegesen lezárni a szándékolt jelentést. Igaz ugyan, hogy a felhőjáték illékony-sága Arany gondolatmenete szerint elsősorban a rossz (ködös, szétfolyó, határozatlan) művekre jellemző, s a HAMLET-beli jelenet analógiáját ő egy eleve kudarcra ítélt költői törekvés elítélésére használta fel (aki „az eszmét test nélkül akarná érzékeink elé állítani, az felhő után kapdos, de nem költő”), ám azért egy-egy óvatlan pillanatban valószínűleg nem tudta elhessegetni annak gyanúját, hogy a mű mint bemutatott tárgy részben *mindig* az értelmezői alakítás pillanatnyi és valamennyire a legjobb esetben is önkényes eredménye, s a folytonosan változó felhőfoszlányok világában biztos és végleges határookra vágyani hiú ábránd.

A gyakorló kritikus persze vizsgálódhatott azzal, hogy ebben is vannak fokozatok. Arany finom árnyalatok egész sorát különbözteti meg a tagolt formatejlesség mintapéldányai és az alaktalanul elmosódott művek között. Jóllehet a befogadói hozzájárulást nem mindig hibáztatja, sőt elítéli azokat a szerzői megoldásokat (a túlzott didaxisztól a tipográfiai kiemelésig), amelyek mindenáron ki akarnák zárni az olvasó aktív részvételét, azért az ő klasszicizáló normahasználata mindig nagyobb eréllyel száll szembe a „tárgyi” és „alaki” „határozatlanság” példáival, mint a másik véglethez közelítő túlzott zárttság eseteivel. Szemlélete e vonatkozásban alig tér el Erdélyiétől, a kis különbség azonban sokatmondó. Egyes kiragadott ítéleteiket összehasonlítva azt hihetnénk, kritikusai értékrendjük ebből a szempontból egyforma, hiszen például az 1850-es és 1860-as évek fordulóján Erdélyi ugyanúgy helyteleníti a magyar lírában „a mai elszétfolyó divat” jelenségeit, ahogy Arany idegenkedik, valahányszor „tárgy és alak nélküli szétfolyást” vagy „homályos szétolvadást” észlel. Kritikusai munkásságuk egészének összevetéséből azonban minduntalan kiderül, hogy Arany inkább arra érzékeny, s azt bírálja élesebben, ha a költői kép vagy leírás *nem eléggé* plasztikus, Erdélyi ellenben ennél is kevésbé tűri, ha *túl*ságosan az, s nem hagy semmit a képzeletre. „Az a kicsinyes leírás [...] úgy szórja a hozminden körülményt a zivatarnál, hogy képzeletünknek alig marad valami többé, amit saját színeivel tetszése szerint szépítsen föl”, írja Erdélyi már az 1840-es évek közepén Vörösmarty összegyűjtött műveinek megjelenésekor, „pedig egy jó költemény sohasem annyi által teszi a hatást lelkünkben, amennyi előttünk betűben áll, hanem inkább még azáltal, mi bennünk olvastára fölébred, s mit szükségkép odagondolunk, képzelünk.” Képzeletünk felgyújtására nem kell túl sok szó, teszi még hozzá, egy szikra elegendő, ám éppen abban rejlik a művészet titka, hogy miként lehet „bevetni e szikrát a kedélybe”. Elvben Arany is hangoztat ehhez hasonló, sőt mindez emlékeztet a kritikáiban sűrűn felbuk-

kanó *ökonómia* normájára, de míg ő ilyenkor a mű szerkezetének belső követelményeire szokott hivatkozni, Erdélyi befogadás-lélektani, sőt, ha úgy tetszik: hermeneutikai szempontokra apellál.

Szemléletük mindvégig lappangó különbsége nyílt ellentétként tör felszínre egy év-tizeddel később, amikor Erdélyi bírálatot ír Arany KISEBB KÖLTEMÉNYEI-nek két kötetéről. Itt már tételesen kifejti, s ezzel összhangban kritikai ítéletként is érvényesíti meggyőződését a befogadó jelentésgazdagító hozzájárulásáról s a túlzott zártásra törekvő költői megoldások szegényítő hatásáról. Szerinte „a poétai festés rendszeren a lélekben készül és megyen véghez [...] alakulása végetlen s annál mélyebb, szebb, minél szebb, mélyebb a lélek, mely felfogja”. Amikor Erdélyi láthatóan ennek jegyében ítél Arany egyik költeményének befejezéséről, a máskor tépelődve mérlegelő költő szokatlan eréllyel védelmezi a kárhozott helyet. „Igen ki van víve A TETÉLENI HALMON című költemény vége” – így a kritikus. „Semmi sem hagyatik fel lélekfestésnek, sejtésnek, háttérnek.” Válaszlevelében a költő leszögezi, hogy „nem volna hatalom”, mely rábírhathná a vers végének levágására, mert az ő lelke „csak így találja egésznek”. Arany kritikusként ugyanígy a mennél teljesebb lezárás híve; ezt szorgalmazó megjegyzései a mű legkisebb egységeitől az egész kompozícióig minden szintre vonatkoznak, a jelentés olyan körülhatárolására ösztönözvén, amelyet az olvasó (bármely műfajban) „nagy fáradság nélkül”, lehetőleg „önkéntelenül” felfoghat és megjegyezhet. Bár az irodalmi mű jelentésének mindkét kritikus szerint a szerző tudatos szándékához kell igazodnia, s az olvasói hozzájárulásnak is lehetőleg ezt kell érvényre juttatnia, a befogadó jelentésalakító szerepét Arany szükséges rossznak, Erdélyi lehetséges jónak tekinti. Mindez megerősíti a feltevést, amit Arany kritikáiban a tagolt „*idomteljesség*” normájának a művek minden szintjére kiterjesztett érvényesítése már önmagában is sugallna: az övéhez fogható mértékben klasszicizáló formaösztönnek és jelentéshatárolási igénynek sem Erdélyinél, sem más kritikustársuknál nem találni párját.

„Csupán annyit a testből”: a képzelet megkötésének normája

Ahogy a költemény jelentését a költő szándékolt mondanivalójának, ugyanúgy kell itt meghatározni az alkotói képzelet munkáját és eredményét a költő szándéka szerint megtestesítendő eszmének Arany és Erdélyi szemléleti különbségei eltűnnek, amikor művészetfelfogásuk idevágó alaptételéhez érünk: a művésznek azt és annyit kell felidéznie a világ testéből, ami és amennyi elengedhetetlen az eszme, lélek vagy szellem érzékeltetésére. Ezért minősítik hibának mindazt, ami innen vagy túl van e szükséges és elégséges tartományon, s mint eloldódó testetlen eszménység lebeg, vagy mint átszellemítettlen öncélú anyagság súlyosodik. Klasszicizmusnak és romanticizmusnak, eszményi vagy egyéni elvű művészetnek meg kell egyezniük a földolokban, hangoztatja Arany, tudniillik „*mindkettő eszmét fejez ki, s mindkettő határozott alakban megtestesíti azt*”; az ókori görög irodalmat ennek jegyében csodálja, ugyanis sehol sem talált „*határozottabb kifejezést, szabatosb körvonalakat, domborúbb, teljesebb idomokat*”, azaz plasztikusabb megtestesítést. Egyik kritikájában a ballada műfaji sajátosságaként említi az ábrázolási elvet, miszerint „*csupán annyit a testből, mennyi a lélek feltűntetésére okvellen megkívántatik*”; egy másikban egyetemes érvényű szabályt, „*a költői festés axiómáját*” látja szinte szó szerint ugyanebben, csak (logikailag is) még erőteljesebb imperativusként megfogalmazva: „*csupán azt és annyit a testből, mennyi a lélek előtűntetésére szükséges!*”.

Ezzel összhangban ő gyakorló kritikusként aszerint minősíti a művészi képzelet munkáját, hogy az mennyire szemléletesen és sallangmentesen érzékelteti a lelket. Erdélyinél részben hasonló kritikusai ítéletek erednek szakasztott ugyanilyen művészfelfogásból: a művészetnek szerinte az a feladata, hogy a látszatban kiemelje a lényegyet, külsővé tegye a belsőt, érzékelhető képes formában állítsa elének az eszmét vagy szellemet, s ne pusztán a külsőt utánozza, hanem „*azt a külsőből, ami lélekre mutat*”. A SZÉPÉSZETI ALAPVONALAK tanúsága szerint Erdélyi meg volt győződve arról, hogy a szép nem más, mint határozott alakkal bíró eszme. Gyakorló kritikusként a külsőnél megrekedő költőt (Tóth Endrét) arra figyelmezteti, hogy nem szabad a külsőt a képzelet túlzásaival „*mintegy még külsőbbé*” tenni, mert az még e felnagyítás nélkül is „*költőnek leginkább és csak annyiban igaz és szép, a mennyiben belsőre, azaz szellemvilágra viszonylik és mutat*”; versei közül azokat becsüli legtöbbszörre, amelyekben a költő sem önnön képzeletének, sem a külső természetnek nem engedett egyoldalúan teret, hanem a külső átszellemítésére szorítkozott. Ugyanez a közös művészfelfogás, valamint a belőle származó közös, bár nem mindig egyformán alkalmazott kritikai norma tette lehetővé, hogy Arany és Erdélyi (ebben Gyulaival és másokkal szövetkezve) valóságos kritikai hadjáratot folytassanak a szabadságharc és kiegyezés közti magyar költészetben elterjedt ún. *kelmeiség* ellen, azaz bírálataikban közösen és következetesen gyomlálják a művekben elburjánzott öncélú és átszellemítetlen anyagi részleteket s a szűk körű és táj-jellegű helyi különösségek túltengő bemutatását. Itt is érvényesült a művészfelfogásukból fakadó szabályzásra törekvés, mely minden egyedi esetben ugyanazon magasabb elvre hivatkozván se többet, se kevesebbet nem fogadott el egy gondosan meghatározott és körülhatárolt (mondhatni: definiált) optimumnál.

A klasszicizáló érzékelésmód rejtettebb sajátosságait a képzelethez való viszony dolgában is leginkább Arany kritikai normahasználatán tanulmányozhatjuk: olyan képzeletet vár el a művésztől, mely többféleképpen kötött, azaz a vezérlő szándéknak engedelmessé válik, ugyanakkor termékeivel megfelel a valóságosság normájának, egyszer mind plasztikus és jól körvonalazott alakokat formál, amelletts bensőleg is következetes, tehát mindezek révén többszörösen védve van az elszabadulástól. A határtalanul teremtő képzelet romantikus eszméjében Arany láthatólag nem hisz; ennek lehetőségét elméletileg is kizárja, s valahányszor fölfedezni véli költői alkalmazásának kísérleteit, élesen bírálja őket. A romantika magabiztos költészetelmélete az isteni teremtés kicsinyített másának tekintette a művész alkotómunkáját, Arany azonban már nem merészkedett idáig, s e téren is inkább a földi lehetőségek korlátaira szeretett figyelmeztetni. Szerinte a semmiből teremtés túl van emberi lehetőségeink körén: „*kétségbe vonom, a legnagyobb elmék példáján, hogy a tehetség, emberi viszonyokat, tapasztalás segítségével nélkül, mintegy eleve (a priori), tetszés szerint kombinálni, bárkinek is nagy mértékben adatott volna*”. Szemben a romantikus teóriával, mely megkülönböztette a korlátlanul teremtő képzeletet az adott világ véges és rögzített alkotóelemeiből kombináló *fantáziától*, Arany csak az utóbbit ismeri el, s ezt nevezi képzeletnek. „*Ugyanis, a »teremtő képzelet«, mellyel dicsekszünk, igazán szólva, nem »teremt« – nem hoz elő új képzeteket a semmiből; hanem az észrevelt, megfigyelt régiékből rakja azokat össze: alkot.*” Alighanem még a tapasztalatok e másféle összerakásában sem tanácsos túlmerészkedni egy bizonyos határon: „*gyakorta megesis a romanticizmus képzelemcsigázóin*”, bélyegzi meg az efféle kísérleteket egyik tanulmányában, hogy „*szörnyeknek*” adnak létet, amint például „*a markából beszélő Rinaldo, a romanticizmus agyrémei közül való*”. A korabeli költészet másod- és harmadvonalának szerzőit a kritikus vagy folyóirat-szerkesztő Arany szívós pedagógiával igyek-

szik meggyőzni a visszafogott képzelődés üdvös mértéktartásáról. Egyiküket azért marasztalja el, mert versei arra a tévhitre vallanak, „*miszerint a költőnek teljesen ki kell rúgnia láb alól e földi világot, s röpülni a határozatlanba, a nemlétezőbe, s ott alkotni képzeletének soha szem-nemlátta föllegvárait*”; másikukról olyan összefoglaló értékelést ad, amelynek nem éppen leghizelgőbb része „*a csapongó képzelet, mely korlátról tudni sem akar, habár ez a művészet korlátja volna is*”; egy harmadikkal kapcsolatban a „*képtelen képzelet*” vétségéről írva tulajdonképpen valóságosság és belső következetesség fontosságára figyelmeztet. Mindehhez hozzátartozik a kritikáiban sűrűn felbukkanó követelmény: a képzelet szüleményei legyenek plasztikusak. Leíró költészetben „*szemléltető képet*” vár, az epikában „*domború, élő, mozgó alakokat*” kíván, s a csatajelenetek „*szemléletes tömbözésében*” leli kedvét, hogy csak párat említsünk idevágó követelményeiből. A képzeltet munkájának határt szab továbbá, hogy a plaszticitás normáját Arany az ökonómiaéval együtt is alkalmazza. S ahogy szerinte a jelentés megértésének a szerzői szándékhoz kell igazodnia, az olvasói képzeletnek is a költőt kell követnie, mégpedig lehetőleg könnyen; Arany helyteleníti, hogy Vida József egyik költeményének részletét „*nehéz utánképzelni*”, s ehhez hasonló vétségben más műveket is elmarasztal. Nála a képzelet minden, csak nem a korlátlan szabadság hona.

A klasszicizáló érzékelésmód kritikai megnyilvánulásaira alig lehet valami jellemzőbb, mint az a szinte ösztönös, nagyrészt alkati, talán érvet is csak utólag kereső idegenkedés, amellyel Arany a vakmerően elrugaszkodó képzelet meredek fölszárnyalását fogadja. Mintha az ismerős földi dolgok köréből túl magasra kitörni, a gravitáció teréből, egyáltalán a létező világ határai közül a bizonytalanság légritka birodalmába szökni egyszerre volna felelőtlen és veszélyes. Bármennyire elvágott innen sokszor maga is, akárhogy szeretett volna megkönnyebbülni igavonásnak érzett sorsa terhétől, s hiába tekintette azilumnak a művészetet, valamiféle gátlás végül szinte mindig megakadályozta abban, hogy engedje (amennyire lehetséges!) teljesen elszakadni a fantázia visszafogó kötelékeit. Már Németh László megfigyelte, hogy Arany költői képzelete csak az önfegyelem kihagyásának pillanataiban enged a szurrealista, racionálisan szinte követhetetlen képalkotás csábításainak. Ahogy a végtelen univerzum sejtelve kritikus munkája közben is elborzasztja, ugyanúgy készleten folyóirat-szerkesztőként is helyesbítő megjegyzésre a szerinte laikus gondolat, miszerint a költő szférája oly fenn kezdődne, ahol más ember életműködése már felmondja a szolgálatot. Egy lég-hajózásról szóló cikkben olvasván, hogy a költészet elragadtatva mutat fel a magasba, „*mint a dicsőség és fény honára*”, holott a tudományos vizsgálatok tapasztalatai szerint ott fenn „*a fej elkábul, a látás elhomályosodik, az öntudat lassanként elvész, s végre elalél az ember*”, nem állja meg, hogy csillag alatt hozzá ne fűzze: „*Többnyire a költő is így jár vele, ha test és lényeg nélkül phantomok szárnyán kapaszkodik az alaktalan űrbe.*” Feltűnő, hogy e meggyőződés Arany több írásában visszatér, legtisztábban a Fejes István vagy Bulcsú Károly verseiről szóló bírálatában, s talán ez szólal meg A SÁRKÁNY című tankölteményében is.

Mindebben sokféleképpen része lehet az ő egyéni alkatának. Fiatal korában festő, majd szobrász szeretett volna lenni (még a színészet előtt), szobrot később is faragott, az Akadémián kedvvel szólt hozzá egy-egy kiplasztikai (emlékérem-készítési) és építészeti kérdéshez. Költészetében joggal fedeztek föl ezzel rokon vonásokat: a TOLDI „*tárgyal közvetítő*” kifejezőmódja valóban „*a szobrászi plasztikával párhuzamosítható, mely szintén magára hagyja a tárgyat nézőjével*” (Horváth János); a kései eposzokban, a BUDA HALÁLÁ-ban és főként a TOLDI SZERELMÉ-ben csakugyan „*a valóság apró, festői részletei-*

nek szinte testi kívánása diadalmaskodott [...] az anakronisztikus műfajon, [...] parádés restaurálással, a Kleinkunst ösztönével válva modernné” (Halász Gábor). Tegyük hozzá ragaszkodását az „epikai hitel”-hez, melyben a már adott hagyományra támaszkodó költő biztonságvágya is kifejeződik. Tudós irodalomtörténészként ugyanolyan jellemző rá sajátos irtózása a csapongó és megalapozatlan eszmefuttatásoktól, mint a konkrét adatok iránti fogékony vonzódása, mely hasonlít ahhoz, amit később T. S. Eliot „a sense of fact” („tényérzék”) névvel illetett, s a mindenkori kritikusok ritka, lassan bontakozó, de legfontosabb képességének tartott, sőt kifejelett változatában a civilizáció lehetséges csúcspontjaként ünnepelt. Közvetve, de ugyancsak ide tartozik a költészetét és kritikáit egyaránt átható múltszertetet, s vele az egyszer már megvalósultakat (legalábbis tényként) vállaló hűsége, illetve föl-föltörő szkepszise a még csak pusztá lehetőségként elképzelhető jövő iránt, legyen az a halál utánra ígért élet jövője vagy egyszerűen a holnap. Mindezek természetes velejárója, lélektanilag mindenképp logikusan, hogy kritikái a költői fantáziát belül marasztalnák az ismerős tárgyi világ határain.

A képzelet visszafogása mégis többről árulkodik, mintsem csupán alkati sajátságokat láthatnánk bennük, vagy merő fiziológiai tünetet, ahogy a jelentés megkötésének igyekezete, ez is tudatos, sőt mélyen átgondolt szemléletmódra enged következtetni. A képzeletfajták rangsorolásában is megnyilvánult klasszicizáló világnézet azonban Aranynál annyira sajátos, hogy nem hagyja magát egykönnyen beilleszteni a művészetelméletben ismeretes osztályok valamelyikébe. Nem jutnánk messzire a klasszicizmus egyes nyugati elméleteiben (T. E. Hulme vagy Wilhelm Worringer által) használt felosztással, miszerint az eleven élet gömbölyű formáival dolgozó vitális művészetben a természet iránti panteisztikus és harmonikus szeretet munkál, a geometrikus művészet viszont vagy egy önkényes, változékony és kiszámíthatatlan természettől való félelmet fejez ki (az ún. primitív népeknél), vagy (későbbi korokban) a természethez való viszony általánosabb diszharmoniját és az ember elszigeteltségét. Hiszen Arany kritikusként nagyon is gömbölyű és eleven formákat vár el a képzelettől, a természet elszabadulásával szembeni rejtett szorongása mégis nyilvánvaló. A plaszticitásra többek közt éppen a világ tagolása végett, azaz határolási törekvésből ösztönöz, s a tagolatlanul amorf végtelentől éppúgy visszaborzad, mint a kiszámíthatatlanság bármely megnyilvánulásától. Ahogyan ő kritikáiban a költői térformálás perspektivikusságának legapróbb hibáit is szóvá teszi, és csakis az egységesen áttekinthetővé rendezett költői tájat hajlandó elfogadni, az igazolni látszik a kulturális antropológia állítását, miszerint az erősen térszerűsített szemlélet és az egy pontba futó perspektíva a racionalizáció általi megfegyvelmezés vágyát szolgálják eszközként. Arany számára a plasztikus képzelet formavilága nem valamiféle panteisztikus életbizalom hordozója, legföljebb a végességgel vállalt szolidaritásé. Bár olykor (levelezése tanúsága szerint) a világból maga is szívesen menekült volna, s tőle sem volt idegen a gondolat, hogy a művészethez vigasztért menekülünk az élet viszontagságai közül, a művészi képzelet mégsem tekintette a valóságtól teljesen megszabadító menedéknek, melynek birodalmába lépve magunk mögött hagyjuk földi létünk minden terhét. Ha a képzelet művein csupán a belső következetességet kérné számon, akkor odaát, a művészet tartományában sok minden hatályát veszthetné abból, ami itteni létében nyomasztja az embert; Arany azonban a képzelet világában is véges világunk ismerős körvonalait szeretné viszontlátni. Bármennyire önellentmondásnak tetszik, ha paradox kettős érzésének lényegét fogalmi nyelven próbáljuk összefoglalni: a kimenekülést egyaránt vélte túl könnyű útnak és képtelen ábrándnak. Talán mint VISSZATEKINTÉS című költemé-

nyében: a függetlenségre vágyó tovább hordja láncait, mert nem hisz abban, hogy eltépheti őket, s nem akarja vergődéssel még szorosabb gúzsba bonyolítani magát. Tűrés, alázat, sorsvállalás: e nehéz lecke szerint kötelességeinket nemcsak viselni kell, hanem képzeletünket is elfogadásukra nevelni, hiszen röghözkötöttségünk bizonyossága még mindig kevésbé rossz sors, vállalása pedig erkölcsileg magasabb rendű tett, mint a korlátlan szabadság utáni hasztalan sóvárgás. Akár a mű jelentésének behatárolása, itt a költői fantázia kritikusi visszafogása is kemény és komor világnézet jegyében történik.

„Helye van minden sornak, szónak”: a szerkezet megkötésének normája

Ahogy a költői jelentést és képzeletet, ugyanúgy akarja megkötni Arany kritikusai normahasználata a mű kompozícióját: a részleteknek az egészet kell szolgálniak, kiszabott helyükön, feladatuknak alárendelten és a kívánatos mértékben szabad érvényesülniök, egy minden ízében szükségszerű szerkezetbe illeszkedvén. A szükségszerű felépítés arisztotelészi jellemzésére emlékeztet az eszmény, amelyhez képest Arany a XVIII. századi „népszerű” iskola verselőit bírálja: addig írtak, ameddig a papír hossza engedte őket, versezeteikből az egész kára nélkül elhagyhatnánk strófákat, ugyanígy tetszés szerint folytatni lehetne őket, vagy részeik sorrendjét fölcserélni. Ezzel szemben örömmel észleli, hogy az igazi népköltészet dalszerű vagy epikai termékeit a hagyományozódás során mennyire ökonomikussá csiszolta a népi formaérzék. Nem kevesebb elégtétellel látja saját eszményei igazolódását az antikvitás epikus remekműveiben, amelyek közül az akkori köztudatban másodrangúnak bélyegzett Vergilius eposzát ő a kompozíció mesteri kialakításának példaképeként bámulja. A magyar epika hagyományos hibáinak kútforrása szerinte az előzetes terv nélküli alkotásmód, mely zilált, túltengő és aránytalan részletezéshez vezetett, holott „a latinság jármát” századokig viselő magyar kultúrában az epikusok igazán eltanulhatták volna Vergiliustól, amit egyedül Zrínyi sajátított el: az átgondolt szerkesztés fortélyait. Hiába kérkedtek sokan klasszikus műveltségükkel, Vergilius művének láthatólag mindig csak egyes részleteit olvasták, „egészben” sohasem, máskülönben „a compositio iránti érzékök” bizonyosan kifejlődött volna. „Nem vették észre, hogy az AENEIS-ben helye van minden sornak, szónak, hogy a költő nem áradoz tetszés szerint jobbra-balra, hanem bölcs kiszámítással, mondani, fukar ökonomiával rendeli a részeket az egész alá, a csekélyebb fontosságút a lényeges alá, minden részecskét külön kikerekít, hogy aztán a kerek egészbe olvassza s több efféle.” Az ihlet pillanatára bízott rögtönzés szerinte nem vezet jóra: e többször kifejtett vagy sejtetett tételében, mellyel nem áll egyedül kritikustársai közt, nemcsak a nagyepikai műfajokra vonatkozó meggyőződése kap hangot, hanem az ellenőrizetlen spontaneitással szembeni bizalmatlansága is: az ösztönök elszabadulásával vigyázni kell, hiszen még egy Petőfi költészetében is iszappal keverten tör felszínre a zsenialitás lírai kiáradása. Mennyi benső rezonanciával, a műfaj sajátosságain túlmutató eszményként ír arról is, hogy az eposz fenségéhez nem illik a váratlan, meglepetésszerű fordulat; hányféle normával igyekszik kizárni a véletlenszerű elemeket a kompozícióból; milyen makacs következetességgel kéri számon a belsőleg szerves („életműves”) összefüggésű művet, amelyben minden rész lehetőleg nem is egy, hanem több feladatot lát el, ott, úgy és annyira, ahol, ahogy és amennyire leginkább szükséges! Mindezekből ismerős alaptendencia rajzolódik ki, melyet ugyanaz vezérel, amit más összefüggésekben megfigyelhettünk:

a klasszicizáló kritikus vágya a megkötöttségre. Semmi ne maradjon meghatározatlanul, nehogy elszabaduljon és öncélúvá válhassék, azaz üdvös határain átcsapva veszélyeztesse az emberi kultúra megnyugtató rendezettségét.

Arany kritikáiban három klasszicizáló norma hivatott képviselni a minden ízében szükségszerű kompozíció eszményét: a szerkezetbeli helyénvalóságé, az ökonómiáé, valamint a funkcionalizmusé. Az elsöre egy Horatius-idézzel figyelmezteti költőtársait, tapintatosabb szám első személyben, mintegy önmagát is beleértve, „*a nagyobb rész*”, az esendő többség verselői közé, akik nem tudnak ellenállni a kontextusba nem illő szépelgés kísértésének: nincs itt helye, nem itt van a helye. Horatius arra tanít *ARS POETICÁ*-jában (14–19. sor), hogy ünnepi köntöshöz nem illik a bibor cafrang, mely messze virit róla, s ugyanígy kár hajuknál fogva előrángatni a hálás toposzokat, például Diána oltárát vagy a szívárványt, „*sed nunc non erat his locus*”, azaz ha éppen nincs rá alkalom, ha az adott hely nem indokolja. Sajnálatos tünet, állapítja meg Arany *IRÁNYOK* című tanulmányában, hogy „*azáltal akarunk igazán költőiek lenni, hogy minden tekintet nélkül tárgyra és alkalomra, bravourképekkel s egyéb külsőségekkel erőlködünk »kitenni magunkért«.* A »*sed non his erat locus*« bölcs józanságát nem tartjuk összeférőnek a költészettel; ki-ki annyit ér, a mennyi úgynevezett »szép helyet«, újjal kimutatható, collectába jegyezhető »ragyogó« mondatot képes producálni”. Jellemző, hogy a diagnosztizált baj okát Arany a költők túlzott egyénieskedésében jelöli meg: ahogy a korábbi „népszerű iskola” költői (Mátyási, Pócs, Láczaik és társaik) sohasem alkalmazkodtak tárgyukhoz, hanem unos-un-talan saját (alpári) szellemességüket bizonygatták, úgy próbálnak a már tanultabb új közköltészet verselői szertelen alanyi erőfitogtatással csillogni, s mivel ez huzamosan nem sikerülhet, a „*bravourpontok*” közt tátongó hézagokat annál lehangolóbb silányságokkal szeretnék betömni. A tárgyias és csak közvetetten személyes költészet iránti érzék, előszeretettel és elméleti érdeklődés azonban csak részben magyarázhatják, hogy a szerkezeti helyénvalóság normája Aranynál miért kap olyan nagy szerepet. Használják e normát társai is, Erdélyi például éppen az ő verseiben talál néhány olyan részletet, „*mi nem oda tartozik, vagy rövidebben kell vala elmondatnia*”, sőt ami „*hiba nélkül elmaradhat*”, de Arany számos más klasszicizáló normával kölcsönhatásban egy sajátos normarendszer részeként alkalmazza. E normák mindegyikének (gyakran meg is fogalmazott) közös előfeltevése, hogy a mű részleteinek az egészet kell szolgálniuk, s a művész akkor jut el fejlődése magas fokára, ha már nem egyes részeket, hanem a belőlük felépülő egészet tünteti ki figyelmével, s főként annak összhangjára ügyel, tudván, hogy a hibák és erények jelentősége műbeli hatóságukkal együtt nő vagy csökken. Hogy a jó költemény, mint Petőfi szép darabjai, sohasem csupán „*rímelő sorok aggregatuma*”, hanem „*összeálló*” és kiteljesedett egész, az Arany számára egyaránt jelenti a belső forma által meghatározott terjedelmet, illetve a szerkezetbeli helyükhöz kötött részleteket. Többször kifejti, hogy kiszakítva és önállósítva a mű (mégoly szép) részletei kevesebbet mutatnak magukból, mint amikor eredeti szöveggörnyezetükben, előzményeik után olvasva őket, a kompozíció nekik rendelt helyén találkozunk velük. Ez a meggyőződése olyan erősen él benne, hogy nagyobb művéből maga sem szívesen közül szemelvényt; számára ez olyan volna, saját sokatmondó hasonlatával, mintha eladásra kínálta házból néhány téglát vinne mutatónak. Az egésznek *ennyire* alárendelt részletek eszménye rányomja a bélyegét számos kritikus értéktételére. Gyönyösi művéről szólva ezért mérsékli a szereplirai betétek dicséretét: alanyi érzelemként hitelesek, kifejezőmódjuk eleven, de hevületük „*sokszor helyén kívül használva, túlságig víve, avagy oda nem illő dissonantiákkal zavarva*” árasztja el az elbeszélést. Ugyan-

ezért kifogásolja, hogy Szász Károly nem tud ellenállni egy-egy tetszetős megoldásnak, „mely hivatlan oda tolong képzeletébe, s nincs ideje, vagy nem vesz, hogy megítélje, vajon oda tartozik-e szorosán”. Akár a hangvételi egység, a fokozatos emelkedés, valamint a főmozzanatnak alárendelt részletek, vagyis a tagolt formateljesség alapkövetelményének Arany bírálataiban sűrűn használt normái, a szerkezeti helyénvalóság elve is úgy hivatott szabályozni a mű egészét, hogy illetékessége kiterjed a kompozíció minden elemére, eleve kizárni akarván mindennemű meghatározatlanságot. A „*sed non his erat locus*” ókori intelme olyan kritikai normává lényegül át Arany kezében, mely a következő évszázad strukturalista műszemléletét vetíti előre.

A Gyöngyösit illető kifogások idézett felsorolásában aligha véletlenül került egymás mellé a „*helyén kívül*” használt költői eszköz megrovása azzal, hogy a szerző „*túlásig víve*” engedte érvényesülni; a kétféle hiba szorosán összefügg egymással, noha az előbbi még a szerkezeti helyénvalóság, az utóbbi már az *ökonómia* normáját sérti. Viszonyuk (Arany kritikái szellemében) aszimmetrikus: a túlzás meghiúsítja az ökonómiát, ám a túlzás elkerülése önmagában nem elégséges az ökonómia megteremtéséhez. Arany pályakorszakainak és hivatásainak mindegyikében számos nyomát találjuk annak, mennyire idegenkedett, sőt irtózott bármiféle túlzástól; alig van valami, ami ellen annyiszor tiltakozott volna a „*modus in rebus*”, a „*se túl, se innen*” vagy a „*nem többet, nem kevesebbet*” jegyében. Már gimnáziumi tanítványait óvja tőle; egyikük novellájának éppen „*oekonomiáját*” vizsgálva mutat rá a túltengő „*természetföstés*” cselekménylassító hatására s a vihar szertelen felnagyítására, holott „*nem az a szép, ami túlság*”. Tanárként, majd szerkesztőként egyforma megrovással válaszol az elébe került versek aránytelvesztéseire, akár túl finom, akár túl alantas, akár túl bombasztikus kísérletekről van szó. Kritikusként ugyanígy helyteleníti, ha egy szerző túlzásra ragadtatja magát a képzelet, szenvedély és költőiség dolgában; még inkább kifogásolja az egyazon művön belüli „*túlfeszültség*” és „*lohadás*” váltakozását, amely miatt a magukban talán szép egyes részletek nem alkothatnak „*összhangzó*” egészet. Tanulmányíróként, az alliterációról gondolkodva, mindezekkel összhangban jegyzi meg, hogy „*a túlzást, mesterkéeltséget, itt is, mint bárhol, kerülni kell*”; a hibátlan asszonánc ismérveit definiálván elismeri, hogy kivételképpen a legnagyobb magyar költők is eltérnek ezektől, ám ők „*az eltérésben is bizonyos határt tartanak szem előtt*”; utánzóik hada ellenben „*féktelenül nyargal szanaszét*”. A szűkebb értelemben vett túlzással, mely a szerkezeti ökonómiát hiúsítja meg, Arany még egyik saját költeményében sem tud megbékélni. KATALIN-t azért érzi sikerületlennek, mert egyes részeit ki lehetne hagyni az egész sérelme nélkül. Szász Gerő egyik versének önisméltléseit Arany szerint „*gondosabb szerkezettel ki lehetett volna kerülni*”, másutt olykor „*túlfesteget*”; Gyöngyösi „*egy nádaly szívósságával*” tapad ötletszerűen épp felkapott tárgyához, míg mindent ki nem facsart belőle, ezért művében bőven akad fölösleges részlet, „*mely mint egy különálló, az egészhez alig kapcsolt rész, akasztja meg az elbeszélést*”. Lírai költeményben a kritikus egyetlen fölösleges szót sem lát szívesen: *telitalálatként* üdvözlí például, hogy Szász Gerő NYÁRI ESTÉ-jében „*a sok kis árnyékból harmatos este lett*”, de kihagyatná belőle a „*harmatos*”-t, nyilván mert a növekvő ökonómikusabb, egységesebb és szemléletesebb lett volna a finom megfigyelésen alapuló kis kép s közvetve a költemény egésze. Az ökonómiának, akár a többi idevágó szerkezeti követelménynek, „*a művészi rendező elme kormányja*” révén lehet megfelelni, tudatos és fegyelmezett alkotásmóddal.

Feltéve, hogy a költő nem téveszti szem elől a kompozíció szükségszerűvé lényegi-

tésének harmadik elvét, mely az ökonómia egyik fő biztosítéka: a funkcionális szerkesztésmódot. „*Nil molitur inepte*”, idézi Arany ehhez is gyakran Horatiust, aki ARS POETICÁ-jában (40. sor) a csodált Homéroszt jellemzi az átvitt és kitágított értelmű, de eredetileg építészeti igével: költészetében semmit sem emel hasztalanul. A költői alkotás folyamatát és eredményét Arany maga is nemegyszer hasonlította házépítéshez; e horatiusi idézettel mindig arra figyelmeztet, hogy a költő ne építsen be művébe olyasmit, aminek nincs funkciója az épület egésze szempontjából; a jó műben nem kaphat helyet öncélú elem, hanem csak valami által indokolt és egyúttal valami más indokló, sőt lehetőleg egyszerre mennél több feladatot ellátó alkotórész. Egy pályázatra beérkezett eposzkísérlet bírálata közben igazolva érzi, hogy „*mennyre bölcs magasztalás a horatiusi: nil molitur inepte*”, mert bár talál a pályaműben olyan „*jeleneteket, leírásokat, cselekvést, a melyek magokban elég jók*”, s fölkeltik az olvasó várakozását, mindez hiába, mert végül semmi sem lesz belőlük. „*Általában az a mesterkéznek ismertető jele, hogy, éppen mint a természet, egyszerű eszközzel minél több és bonyolultabb célokat ér el, míg a gyakorlatlan kezdő eget-földet megmozdít, mégis kevésre halad.*” Régóta a magyar epika hibái közé számít, mutat rá Arany egy eposzbírálatában, az ötletszerűen rögtönző alkotásmód, s nyomában „*a sok »inepte molitur«, mely semmi méltó eredményre nem visz*”. Nem mintha a külföldi irodalomban ez nem fordulna elő; Emil von Wittgenstein HADSHI-JURT című eposzában Arany ugyanígy kifogásolja, hogy „*egy-egy részlet, melyet magában csinosnak találtunk, az egészszel vagy semmi kapcsolatban nem áll, vagy csak külsőleg van hozzáragasztva, vagy kis eredménynek nagyon előtérbe állított indokolását képezi, s utóbb az »inepte molitur« lehangoló érzelmével hat az olvasóra*”. Ezzel szemben az eposz nagymestereire, köztük Zrínyire is az jellemző, hogy „*nem rajzolnak jellemet hiába, azaz oly oldalról, mi a cselekvény-nyel kapcsolatban nincs, nem »moliuntur inepte«*”. Sőt náluk még a csak egyszer említett név is valaminek az előmozdítására bukkan fel, s mint máskor a nevek tömeges felsorolása vagy éppen elhallgatása, valamilyen „*költői célzatosságot*” rejt magában. Előfordul ugyan, hogy a legnagyobbak is megszegik e szabályt, ám akkor a kritikus velük sem tesz kivételt: Arany még irodalomtörténeti tanulmányban is könyörtelenül szóvá teszi az efféle vétséget. Tasso eposzának egy fordulata például szerinte nem jár akkora eredménnyel, „*mely e nagy zajjal készült epizódot igazolná, és szerzőt az »inepte molitur« vádja alól fölmentené*”. Arany leveleiben, kritikáiban, szerkesztői üzeneteiben vagy tudós értekezéseiben hemzsegnék az olyan észrevételek, amelyek ugyanígy normává avatják, csak idézése nélkül, az egykor Homéroszt illető horatiusi dicséretet. Általában epikus művel szemben alkalmazza e normát, de mutatis mutandis kiterjesztve más műfajokra is érvényesnek tekinti; mindenütt a részek egymásból következésének, kölcsönös indoklásának, a véletlent kizáró hézagmentes okozatiságnak és célszerűségnek követelményében látja az egész mű egységes felépítésének biztosítékát.

Sokatmondó ellentét, hogy e többszörösen funkcionalista norma használata közben, s kizárni akarván minden véletlenszerű, esetleges, meghatározatlan vagy öncélú mozzanatot a művekből, Arany a természet példájára hivatkozik, vagy természeti analogiát rejtő metaforával érvel. Előfordul ugyan az ellenkezője is, ami alighanem mintegy elszólásként bizonyítja, hogy a kritikus tudatában a természeti szépség nem okvetlenül a legcélszerűbben fegyelmezett magatartás ihletőjeként élt: az el-elkalandozó szerkesztésmódot nem éppen dicsérni akarja a hasonlattal, miszerint a költő letér „*a célhoz sielő egyenes útról, hogy virágot szedjen az útfelen*”. Talán valóban az volna logikusabb, hogy a természet önfeledtsége máskor is, esetleg mindig a funkcionális szem-

gyelmének nyugtalanító ellenpólusaként jelenjék meg, különösen egy olyan kritikus számára, akinek számos megjegyzése mélyén érezhető bizonyos szorongás az elemi erők féktelen elszabadulásától. Arany mégis „a természet háztartásában” látja az egyszerre több funkciónak megfelelő művészi eszközválasztás mintapéldáját, s a hézagmentes okozatisággal haladó eposz szerves, vagy mint ő nevezi: „életműves” fejlődéséhez képest hibáztat minden céltalanul betoldott epizódot, mely mint „gépszerű külső ragaszték” díszeleg. A természet vagy a szerves világ mint szemléltető analógia részben talán Arany rejtett nosztalgiájára is utal, de ilyen értelmezésük a klasszicizáló érzékelésmódtól egyébként sem idegen, sőt a klasszicista esztétika európai hagyományától sem áll távol. Bármennyire emlékeztet is nemegyszer Arany kritikus szóhasználat a romantika költészetelméletéből ismerős organikus, illetve mechanikus forma fogalompárjára, nála ilyenkor mégsem egészen a romantikusok természetképzete vagy szervességfogalma bukkan föl, amelynek elementáris erejétől vagy osztályozhatatlanul végletes egyediségétől tartania kellene. Hanem olyan természet és szervesség, amelynek Teremtője mintha maga is a klasszicizáló irodalomkritika normáit követte volna.

(Folytatása a következő számban.)

Szentkuthy Miklós

PETŐFI NAPJAI. „EGY GONDOLAT BÁNT ENGEMET”

Petőfi napjainak végéhez értünk. Ha van cím, amely tökéletes pontossággal fedi azt, amiről az utána következő dolgoknak szólaniok kell, akkor *Petőfi napjai* – kétségtelenül az. Miért? Mert Petőfinek *csak napjai* voltak, mert Petőfi költői egyénisége, a világirodalomban is páratlan szerepe az, hogy műve: *napjainak*, óráinak és perceinek kifejezése – hogy itt nem egy költő élt, aki „közben műveket alkotott”, hanem itt élet és mű *egy*; egy-egy nap vagy egy-egy vers *ugyanaz*: Élet és belőle született mű oly végtelen közelségben vannak, hogy értelmetlenné válik az ilyen irodalomtörténeti, iskolás kijelentés, mint például az, hogy „látván feleségét varrogatni, a költő e benyomás hatására írta *„Mit csinálsz, mit varrogatsz ott.”* kezdetű költeményét” – igen, ez már oktalan megállapítás volna, mert Petőfinél élni és alkotni nem „közeli” dolgok, hanem *egyértelműek*. Fontos, hogy ezt ne szólamszerű túlzásnak, hanem szó szerint, hajszálpontos igazságként, ténynek vegyük.

Petőfi napjai – a cím tehát a lényegre találta el. Petőfi reggeltől estig „dalol”, egész élete szakadatlan és intenzív, aggálytalan és elmélettelen önkifejezés. *Nem* törődik esztétikával vagy irodalommal, nem viaskodik a Nyugat vagy a múlt stíluslehetőségeivel, nem teszi tépelődés tárgyává Isten, történelem, házasság és természet kérdéseit. Elfogadja azt, ami körülötte éppen van: az Alföldet, az európai forradalmakat, az átlag-

ember érzéseit a házasságról és az átlagember igényét a költészettel szemben, és ezzel mindörökre bebizonyítja, hogy a nagy költészet egyáltalában nem jelenti azt, hogy egy különc egyéniség különc dolgokat mond, hanem azt is, hogy valaki ugyanazt érzi és gondolja, mint mindenki, *de*: 1. sokkal állandóbban, 2. sokkal szenvedélyesebben és 3. zengő versekben.

A szűkkeblű esztétisták fanyalogva szoktak elfordulni Petőfitől, mert hiszen minden képe „oly közönséges”, minden gondolata oly köznapi dolgokra vonatkozó átlagvélemény és sablonérzés: és nem veszik észre, hogy *éppen ez* a legdémonikusabb, legijesztőbbben fenséges, szinte szfinxszerűen ijesztő Petőfiben – hogy ragyogása négy-öt órült éve alatt ilyen abszolút fokon *nem* törődött avval, hogy triviális-e vagy különleges, realista vagy lapos, istenhívó vagy ateista, népies vagy utcai. *Szakadatlanul versben kellett válaszolnia a világra*: erről volt szó. És emellett siralmasan neveléses minden irodalmi és művészeti problémázgatás.

Van-e meghatóbb és komikusabb dolog, mint hogy a tizennégy éves Petőfi egy német logikai és metafizikai művet lapozgatott? Ő, akinek egész műve – teljesen akaratlanul és öntudatlanul – minden katedra, sőt annál még százszor is jobb filozófiáknak neveltségessé tétele.

Nincs teóriátlanabb költő a világon. És nincs még valaki, aki az élet örök banalitásait és trivialitásait úgy tudja egy dallamba vagy rímbe dobni, hogy utána ne lenne szegyeteljes, sőt haláltánc-bohózatba való: minden francia „poésie pure” vagy Mallarmé-féle szókuruzslás, mindenféle „mély” történelembölcsészet vagy finom szerelmi lélekboncolgatás. Mert Petőfi naivan önmagával és az egészséges átlagemberrel telített költészete igenis: egy lesújtó vélemény minden meddő történelemtudomány és rafinált szerelemkérődzés fölött.

Ő télen azt kérdi, hogy hol a tarka virág a mezőkről, hogy jó a meleg szoba, hogy ami szép, az olyan, mintha a tündérek építették volna, hogy a nagyapák, gyermekek és unokák a múltat, jelent és jövőt képviselik, úgy, ahogy a képes kalendárium képei – hogy a könny olyan, mint a harmat, hogy piros rózsza után piros vér következik, hogy a test ellentéte a lélek, hogy az oroszán az állatok királya, és a rabság egyetlen kifejező hasonlata a ketrec, hogy a római történelem bizony Brutus és Caesar, hogy a tavasz öröme a zöld lomb, és a szerelmesek csókjában – igenis rubinpiros ajkakon – összeolvad a lelkük.

Micsoda közönségesség! – sápítózik a „modern” árnyalatokra éhes, neuraszténiás álesztétika. Petőfi, mintha csak tudta volna, hogy *napjai* vannak csupán itt a földön: belemerült, minden hipochondria nélkül, a világ legörökkévalóbb, legegyszerűbb dolgaiba. Nem ért rá másra!

És ha valakinek már az a betegsége éppen, hogy a művészetet nem tudja izgató ellentmondások vagy széptani különlegességek nélkül élvezni, hát még ezt is kaphat Petőfiben. Éppen a tavasz, a szabadság, a szerelem ilyen tökéletesen *kérdések nélküli* kezelése: éppen ez vet valami halálosan szomorú árnyat legpipacsosabb, legbúzavirágosabb dalaira. Azért, mert akinek a sarkában a halál, az *csak* a lényegek lényegét akarja látni az életből, és csak azt akarja kifejezni.

Petőfi nem akart „műalkotásokat készíteni” – (szinte „véletlen”, hogy mégis irodalommal lett), ő a *legemberibb életet* akarja élni: szabad hazában, szerető feleséggel, egészséges gyerekekkel, tisztességes keresettel, nyáron virággal, télen kemencével. Titokzatos dolog, hogy a legnagyobb heroizmus kellett ahhoz, hogy éppen ezt az örök-egyszerű, örök-tiszta, átlagemberi életet kifejezhesse.

Mindenki úgy ismeri Petőfit, mint aki – éppen azért, mert a mindenki érzéseit fejezte ki a mindenki nyelven – egy volt a népével, egybeolvadt a közönségével. Nagynagy tévedés. Magánosabb volt, pár köztájkot kivéve, hazájában, az irodalomban és a szerelemben, mint az irodalomtörténet akármelyik hivatalosan e célra kijelölt magánosa. Természetes is. Mondtuk, hogy Petőfi démoni titka éppen az, hogy az örök emberi dolgokat 1. állandóan, 2. szenvedélyesen és 3. versben mondja. Mind honfitársai, mind a világ bármely más, „örök egyszerű” emberei éppen ezt a szinte megszállott állandóságot, ezt az arkangyali hevületet és a *verset*, mint minden egyebet kizáró *életformát*: nem bírják Hisztériás hangulataikban, hogy éppen valakire ráakasszák kedvüket, néha elfogadják. De követni őt, következetesen, sohasem tudják vagy akarják.

Pedig Petőfi átlagembersége mögött még *nincs* is semmiféle álmosan pöffeszkedő, szegényes *elmélet*: ő nem görög humanizmusból, nem Goethe-féle bölcs és lombikban kotyvalt „tisza emberségből” vagy francia klasszicizmusból fejezi ki a világ legegyszerűbb érzéseit és képeit. Két Petőfi-strófa olvasása után groteszk bolhaszínház benyomását kelti minden efféle. Ahogy Krisztus jászolát nem a szőrszálmeztző tudomány írta elő, úgy Petőfi „*Ugye lelkem, kis Juliskám*” kezdetű sorát *nem* az egyszerűség „*Tana*” indította útjára. Mégsem kellett.

Van-e tragikusabb, mint hogy a magyar szabadság egy másik vezére sem értette meg őt? A szabadság legegyszerűbb, legátlátszóbb tiszta gyermekét. Igen: gyermekét. Mindig Parsifal jut eszembe szerepével kapcsolatban, ha nem volna már Parsifal is túl „irodalmias” Petőfi határtalanul *életműködés*ként, nem pedig *művészkedés*ként ható munkássága mellett. Illyés Gyula könyvében olvasható, hogy mikor az *Életképek* című folyóirat munkatársai között történelmi testvére a maga neve mellett Petőfiét is olvasták: nem akart az „*akármilyen színésznépség*”-nek nevezett Petőfivel egy lapban dolgozni. Sőt, ahogy ugyanebben a könyvben olvassuk, Pozsonyban kijelentette, hogy az olyan jellegű megmozdulásokat, mint a márciusi ifjaké volt (szó szerint idézzük) „*eltűporni kész*”. Nemegyszer juthatott eszébe, hogy érdemes volt-e ezért egyszerűnek, magyar-nak, parasztnak és republikánusnak lenni?

De Petőfi erkölcsé oly egészséges – láza a szabadságért, melyet tudóvész, szegény szülők, francia írók, koldus Tiborcok és a maga költői egyénisége egyszerre fűtenek: ez a láz olyan csillapíthatatlan (mindössze négy éve van csak), hogy egy pillanatra sem löki félre irányítóját a csalódás. Az úgynevezett „krakéler” Petőfi, az egyénieskedő (és még miegymás hazugságok róla:) légvonalban megy tovább – azért és afelé, amit egyedül szeretett.

Petőfi napjai! Igen. Mert minden örökkévalóság *csak napokban és órákban* mutatja meg magát. Aki a végtelenségről ábrándozik és bölcselkedik, az *semmit sem* tud meg róla. Aki viszont Petőfiként belemerül *napjaiba*: az valamit ízlelt a végtelenből.

Nagy és végleges tanulság. Nem az úgynevezett kultúrfilozófusok (ugye, szegényteljes még a szó is ilyesmivel, mint hogy „*Édes hazám, régi magyar nemzet*”?), szóval nem ezek a „nagy-nagy távlatú” emberek a történelem igazi képviselői, hanem azok, akik belevetik magukat abba a történelmi pillanatba, ahová a sors véletlene lökte őket. *Csak*: az erkölcs, az igazságszeretet: *ez* legyen nagy, végtelen és ősi. *Nem* az a fontos, hogy ismerjem Kínát, Egyiptomot és Perut történelmét, *nem*: hanem hogy az erkölcs és az igazság szenvedélyével vessem magam az idő és a föld azon pontjára, ahol éppen vagyok. Közismert frázis: „Belemerült a napi politikába.” Merüljön is! Az embernek *csak napjai* vannak, Petőfinek is *napjai* voltak. Nem merülhetünk a „végtelenbe”, Petőfi

előtt nem az Olümposz, hanem csak négy év nyomora állott. Nem a Spengler-féle mindent tudó történészek fejezték ki az ember lényegét és hivatását, hanem Petőfi, aki *napjaiba* égi tisztaságú erkölcsét és igazságérzetét vitte be – az egyetlen, hogy úgy mondjuk, „reális végtelenséget”, amiről (ismétlem a címszót) *napjainkban* szó lehet.

A *Petőfi napjai* sorozat arra is figyelmeztetett, amire egyébként már céloztunk eddig is – hogy itt nem arról volt szó, hogy nagy művek olvasása után természetes indiszkrécióból megnézzük, hogy no vajon mikor ezt és ezt írta, ugyan mit csinálhatott előtte, hol ebédelt, kinek udvarolt; nem. Petőfinél az életrajz és a mű különválasztása értelmetlenség, a lényeg elvesztése. Ha pedig Petőfit napról napra követtük, akkor ebben benne volt az is, hogy Petőfiben *nem lehet válogatni*, turkálni és szemelgetni, amire elavult l'art pour l'art hivalgók esetleg még leereszkednének, azzal a közismert mondattal (még idézni is kínos), hogy: „persze, aztán vannak egészen szép versei is”. Aki így fordul Petőfihez, annak halvány sejtelve sincs, hogy itt miről van szó. Aki csak azt mondja, hogy a SZEPTEMBER VÉGÉN első két strófája remekmű („hiába, el kell ismerni” – úgy hiszem, ez a szabványmondat), vagy hogy a TALPRA MAGYAR-nak kétségtelen politikai jelentősége volt (sajnos-sajnos ez az egyetlen, amiye nem volt...): az lehet, hogy valamiről beszél, de semmi esetre sem Petőfiről.

Petőfi *nem* a kiváltságos kristály, akit miután kibányásztak, megfosztanak sártól és salaktól, és úgy gyönyörködnek benne. Petőfi: egyetlen megszakíthatatlan egység, összes versek együtt, és ebből az egészből mindegyik kiemelhetetlen. *Vagy-vagy*: ezért volt sorozatunk címe *Petőfi napjai*. Vagy minden napját, azaz minden versét, vagy egyet sem. Más költők „műveket” alkothattak, Petőfi egy *élet* volt, amely gátlátalan természetességgel művé is vált: van-e elképzelhető magasabb foka a költészetnek, mint hogy valakinek a lélegzete is már vers?

Valóban, Petőfit minden napjaiban „egy gondolat bántotta”, és ez a gondolat félreismerhetetlenül világos. Tartalma ez: az erkölcs igaza, ami abból áll, hogy az éhezők egyék, az író szabadon írjon, és minden terror pokollal bűnhődjék. Tartalma ez: hogy a harmat gyöngye, a hold ezüstje, a szerelem tündéralma, a rónaság végtelenje és a halál éjszakája szakadatlan ritmusokban kifejeződjen. *Napjai* voltak és *egy gondolata*: hogy ez irodalom vagy sem, művészet vagy póriasság, mulandó vagy örök: ezzel – gondolta – foglalkozzanak a ráérők és a kisesztétikák gyávái.

(1946. július 31-én hangzott el a Magyar Rádió Petőfi napjai című sorozatának záróelőadásaként. – Itt jelenik meg először.)

Horváth Ferenc

KÉPZELMÉS IRAMATAIBÓL*

Lőnyödmény

Nem vigallica a világ,
nem is magong egy zemesen.
Bajzó hátahupás porong?
Ennek sem igaz fele sem.

Államlós akarmány, kögös,
s ki tudja, honnan ázolog.
Hivzomos, ez nyilvánvaló,
ámde miféle láz az ok?

Tőkeleg

Sinkedve gyúrom az istenek számolyát,
ennenségemnek a csorogcsepp csak cseppen...
Ha jutna nékem is duska és birtigaz,
lelkes lantolagot buliklanék menten!

Hímiség

Büszménykednek a szép gedemék,
jöszte, delinke, ma átkupidollak!
Tűnik már a humorvány,
ránk pislant a derünnye,
bámtested nem holmi gulacs sik,
s épp most kedvez a hajlag!

Gyökerhiszem

Jöjj, szívecsem, fütészni kellemes,
nem kell tanakmányos tsárnok, rakonca,
pálltság, miséglő ok: mind tzeke, ámde
fütészni jó, kiváltképp hajnalonta.

* A KEGYESZ ÉS A PINCEKIRÁLYNÉ című – a *Holmi* egy későbbi számában megjelenendő – szomorjáték hozzálmánya.

Életfekvés

Nem löllyedék, mely potyol téhelyezetlen,
locsmoj mammol, piszkáncsi, sopár,
lökkögése ipalja a mezengyet,
tzombolni nem tud ő,
és sohasem vid,
a latorkert mellett is szonkolyodik csak,
míg a nyillámon átlohad.

Zsinár

Mert zsinár a kedvszessenés,
vár bár néztárgy, zengemény,
helyette csak huppáltathatsz,
ha üres a zsebbegeény.

Végtelenlet

Széplódik az ázur palota, locsmoj,
saja képzelmészek tünetvilága,
valaholottolásuk vid virálya,
hol az őrlélek villót tán, ha kosztol.

Szótár

lőnyödmény: lételmélet
vigallica: ugrós tánc
magong: szőlótánc
zemes: lágyan készült irha
bajzó: bajt hozó
háta hupás: egyenetlen
porong: zátony
államlós: sűrű
akarmány: akarat
kögös: cirkalmas
ázolog: ered
hivzomos: tartós

tőkeleg: szubjektive
sinkedni: sınıylódni

gyúrja az istenek számolyát:
istenhez fohászkođok
ennenség: egoizmus
csorogcsepp: mellékjövedelem
duska: evés-ivás, vendégségben
birtigaz: juss
lantolag: óda
buliklani: turbékolni

himiség: férfi mivolt
büszménykedni: büszkélkedni, fényleni
gedemék: csillagzatok
delinke: nimfa
átkupidolni: szerelembe ejteni
humorvány: sötétség, homály

derünnye: hajnalcsillag
bámtest: gyönyörű testalkat
gulacs: puszta, kopár
hajlag: éghajlat, klíma

gyökérhiszem: alapelv
szívecsem: szívecském
fűtyészni: kutatni, fűrkészni
tanakmányos: elméleti
tsárnok: tornác, folyosó
rakonca: törvény
pálltság: érdemborostyán
miséglő ok: anyagi ok
tzekle: kelepce, tőr

életfekvés: sors
löllyedék: sebesen rohanó víz
potyol: zúz, ver
téhelyezetlen: színlelés nélkül
locsmoj: patak, folyamat
mammol: lassú mozgással dolgozik
piszkáncsi: tépelődő
sopár: sovány, szegényes
lökkögés: ingadozás, tétovázás
ipal: eltitkol, tagad, kérdésessé tesz
mezengy: idill
tzombolni: törekedve menni

vid: vidám, derült
latorkert: árok, sánc
szonkolyodik: szomorkodik
nyillám: ligetes hely, nyílás
átlohad: csendesen áthalad

zsinár: hiáavaló
kedvszessenés: kedvkerekedés
néztárgy: színmű
zengemény: opera
huppáltatni: hintázni
zsebbegény: erszény

végtelenlet: végtelen tér
széplődik: ragyog
ázur palota: kék ég
saja: finom, derék
képzelmész: poéta, költő
tűnetvilág: tündérvilág
valaholottolás: mindenütt levés
virály: zöldellő kies tájék
őrlelek: zseni
villó: éter

(Forrás: PENNAHÁBORÚK.
Szépirodalmi, 1980.)

Bikácsy Gergely

BALALAJKA ÉS ÖNBÜNTETÉS

Az írói becsvágy kudarca

1

Kádár Endre első regényét a *Nyugat* 1918-as évfolyama közölte folytatásokban. Az író 1909-től, tehát huszonekét éves korától a *Nyugat* rendszeres novellistája. Amikor a BALALAJKA egy évvel a folyóiratközlés után az Athenaeumnál könyv alakban is megjelent, Schöpflin írt róla a *Nyugat* lapjain, gyengéit sem elhallgatva, de jelentős műként dicsérve. A regényt ugyan 1939-ben még egyszer kiadták, de mára íróját is tökéletesen elfeledték, unott és másra kíváncsi olvasók tolják félre antikváriumok polcán két könyvét, a BALALAJKA-t és az ÖNBÜNTETÉS-t, ha véletlenül eléjük kerül.

Pedig elég csak néhány lapját átfutni, hogy valami nyugtalanító érzés fogja el az embert, egy görcsös, kapkodóan bizonytalan, mutáló tehetség erős, de furcsán kellemtelen sugárzása. „Kellemtelen” – ez a szó majd második, önsorsrontón legnagyobb

becsvágyú művét, az ÖNBÜNTETÉS-t olvasva tolul elénk igazán... s hagyján a szó: maga az érzés! A BALALAJKÁ-nál elsősorban a tehetséget érezzük, a még talán nem elég hig-gadt, de egyértelmű és vitathatatlan tehetséget.

Bán Ferenc és Moly Tamás a tizes években, Rab Gusztáv és Hajnik Miklós később: volt a *Nyugat*-nak más, mára elfeledett prózatehetsége (Deák Gyula és Szívós Zsigmond személyében még drámaírója is), de anélkül, hogy ez utóbbiakat lebecsülném, Kádár Andre pályáját tartom a modern magyar próza egyik letragikusabb kudarcának. Az ÖNBÜNTETÉS félezer oldalas monstrum. Tizenhárom évig írta. Monstrumnak csak irtózatosan nagy bukása lehet, s ezt a bukást Kádár Andre már sohasem heverte ki. 1944-ben elhurcolták, nem tért vissza, de az író halála megelőzte a magánszemély el-pusztulását. A MAGYAR IRODALMI LEXIKON-ban nem szerepel. A hirhedt „Spenót”-ban két lábjegyzetadattal emlékeznek meg róla. Egyik sem saját művével kapcsolatos, Heltai Jenő TÜNDERLAKI LÁNYOK-járól írt cikkét említi az örökkévalóságnak szánt s az egyensúlyozó unalom momentumává nőtt akadémiai irodalomtörténet. Ha valaki jó és igaz méltatást akar olvasni róla, Schöpflin említett cikkén kívül a Génius Kiadó 1925-ös IRODALMI LEXIKON-ához kell fordulnia.

2

Kevés magyar regénynek van orosz vagy francia hőse.

A BALALAJKÁ-nak csak legfőbb epizódfigurája magyar. Bár fontos szereplő, s mintha a regény szerkezetének közepén is ő állna, sőt felületes olvasatban afféle titkos főhős-számba megy, nem az. Hontalan, áttetsző árnyék. A könyv hőse egy orosz mivoltát magáról ledobni nem tudó orosz férfi és egy jellegzetesnek megrajzolt francia nő. Ez a sajátossága szokatlanná, enyhén különös izűvé teszi a regényt.

Montreux-ben vagyunk, 1916-ban. Itt él, svájci háborúnkivülségben, párizsi emigráns orosz forradalmár férjétől külön Marie, a kispolgári származású, érzésű s gondolkodású fiatal francia nő. Felszínes, unalomúzó viszonya van egy Makai nevű magyar fiatalemberrel, akinek múltjáról, otthoni életéről alig tudunk meg valamit. Az orosz forradalmárnak ezzel szemben egész élete és belső fejlődése végigvonul a regé-nyen, hol Marie idézi fel, hol saját belső monológjai. Marie látogatóba hívja férjét, majd visszamegy vele Párizsba. De a házasság nem sikerült, a szerelem nem éled újjá. Az orosz forradalom hírére Andrej hazaindul Oroszországba, s (mint a könyv bevezető soraiból már megtudtuk) más hazatérő emigránsokkal együtt elsüllyed a tengeren.

A BALALAJKA a francia naturalista regény, Goncourt és Flaubert impassibilité-fel-fogásában fogant talán; az író ügyel, hogy háttérben maradjon, hogy hűvösen csak ábrázoljon, de mindvégig erős expresszionista hangja van, s ez a stílus, ez a hang ér-dekesen feszül, görcsösen birkózik a szenttelenséggel. A könyv igazi témája az egy-máshoz lelkialkatuk és kulturális hagyományaik miatt sorsszerűen nem illő francia nő és orosz férfi összeférhetlensége, ennek megrajzolása az író igazi becsvágya.

Érdekes egy pillantást vetni az 1919-ben megjelenő magyar regényekre. Újak és régiek, avultak és frissek. Az Athenaeum például a BALALAJKÁ-val egy időben hirdeti Abonyi Lajos A VÖRÖS REGINA című sikerkönyvének második kiadását, „mely különösen izgalmas meseszövéssel tűnik ki”. A múlt ez még, az itt maradt múlt századi próza igénye, az izgalmas meseszövése komolytalanná, lényegtelenné vált csábítása. De itt hirdetik Bródy Sándor könyvét, A KÉTLELKŰ ASSZONY-t és A NAP LOVAGJÁ-t, Ambrus Zoltán

novelláskötetét, A KÉM-et, s kitekintésünk szemszögéből egy különösen figyelemre méltó sikert, Molnár Ferenc ANDOR-jának második kiadását (újabb húszezer példányban). Ezekben már csak a lélekrajz fontos, a cselekmény, az izgalmas történet majd-hogynem érdektelen. Csupán Bródy szecessziós-naturalista prózája őrzi még, mintha maga Mikszáth bizta volna rá büszke megőrzésére...

Kádár Endre már az új felfogású, új érzékenységű prózának akar írója lenni.

Ekkorra már maga a „lélektani regény” sem igazi újdonság. Még nálunk sem. Igazán frissnek és eredetinek mai szemmel nem az ANDOR hat 1919-ből, hanem Szép Ernő LILA ÁKÁC-a, s hat inkább impresszionista képeivel, madárlátta nyelvével, mint szabályosan motivált lélekrajzzal. De Cholnoky László vagy Nagy Lajos sem tudom, mennyire lenne így címkézhető (hogy a *Nyugat* szerzői közül két merőben különböző író emeljük ki, szinte találmóra). Csak egy évvel később jelenik meg könyv alakban, de 1917-ben írta Füst Milán a NEVETŐK -et, e máig nem igazán felfedezett remekművet, melynek lázas és váratlan mélységeket felvillantó lélekábrázolása már kevésbé valamely francia minta hatását mutatja, hanem Dosztojevszkijét vagy Freudét. Időnként egy Déry Tibor nevű, Kádár Endrénél is évekkal fiatalabb írótól közöl a *Nyugat* (Déry látja a LILA ÁKÁC varázsát impresszionista képiségeiben). Ő sem a franciás lélekábrázolás tanítványa. De felesleges is bizonykodni, Kassák már folyóiratot szerkeszt, sőt most jelenik meg a MISILLÓ KIRÁLYSÁGA, ez a természetes, szabad, semmifajta hagyományos lélekábrázolással nem törődő mesés hangulatú parasztregény. Ráadásul Kassákot időnként Osvát is közli. 1918/19 telén történelmi és magántragédiáktól gyötörtön különlegesen érdekes dolog fiatal prózáirónak lenni Budapesten.

Kádár Endre Svájcban élt egy ideig, aztán, ha hihetünk a bizonytalan életrajzi adatoknak, majdnem az egész háborút a fronton töltötte. Találgatok, rekonstruálok, érzéseimre hallgatok. Kádár Endre nyilván ismeri nemcsak a franciás regénytípussal óriási sikert arató Molnár Ferenc műveit, de ismeri Goncourt-t, Flaubert-t, Zolát is. Mégis, csak részben hat rá ez az iskola. Mást élt át, másként érez, másként gondolkodik.

A BALALAJKA-ban tiszteletre méltó a lélektani rajz műves megmunkáltsága, a francia próza hatásáról árulkodó világos logika, a kulturált időkezelés, általában a motívumok egybeszövése, a mellékszereplők és mellékszálak súlya és játéka. De nem ez az érdekes, nem ezért nyugtalanít és ígéretes. Hanem, paradox módon, épp azzal, ami kevésbé sikerült, ami még sem a könyvben, sem az íróban nincs készen, zaklatott expresszionizmusával, töredezett prózanyelvével, itt-ott botorkáló bizonytalanságával. A regény jól meg van írva, de ez egy tehetséges jó tanuló teljesítménye. Ahol dadog, ahol nem ír jól (csak másként, mint példái), ahol görcsös, de feszült és súlyos hangulatot teremt, ahol egy későbbi, már teljesen egyéni hangú és utánozhatatlan író igér, ott izgalmas.

Hibátlannak és pontosnak látszik Marie, a roueni kiskereskedő lányának belső rajza. Gyerekkora, romantikus és felszínes érzelmei, házassági kudarca, melyet igazán meg sem akar érteni, mint ahogy persze mélyebben semmit sem ért, ahogyan csodálkozik orosz férjének az élet s a sors értelmét faggató gondolatain, ahogyan nem akarja kutatni vagy nem akar belegondolni, miért is lett a szeretője ennek az arctalan és szomorkás magyar fiatalembernek, amikor még mindig hallgatag és mélyen, súlyosan idegen orosz férjét szereti. Amint érzelmeivel nem is tud, nem is akar foglalkozni, mindez megelevenítően hiteles. Eleven és friss ez a női figura, s az író megejtően rokonszenvenné tudja tenni (mint például Flaubert kedvessé és széppé Emma Bovaryt).

Nem engedi, hogy tucathősnője a középszerűség sematikus rajzává váljon. A tucatembert élővé teszi és érdekessé.

Mindez hibátlanul sikerül, de láthatóan nem itt rejlik a könyv igazi becsvágya, ezt az ábrázolást Kádár Endre a francia lélektani regénytípusból és novellisztikából tanulhatta; ennek érettebb, „profibb” alkalmazója például Molnár Ferenc egyik első és tehetséges regényében, a RABOK-ban, vagy már említett, mára talán túlságosan elfeledett főművében, az ANDOR-ban.

A BALALAJKA írója szűknek érzi ezt a regényfajta. Korrekt és szabályosan szerkesztett prózát tud ugyan írni, de becsvágya másra sarkallja. Azzal sem törődik, hogy szépen írjon. Türedezett félmondatokat lök az olvasó elé. Ezekből hol a belső monológok csapongó szabad verse, hol taszító modorosságok születnek. „*Anya és lánya animáltan...*” – olvassuk, mint egy színmű szerzői utasításában, ráadásul ez az animáltan jelző, gondolom, már megírásakor túrhetetlen lehetett, főleg, ha fölös számban szerepel, mint e lapokon. Ha néhány meghökkentő mondatot idézek még, azok veszélyesen paródiára emlékeztetnek. „*Mi ez? kérdezte néha próbálkozva Andrej, hogy széjjelverje a szobában levő ellenséges rezgést*” – ez még érdekes és jó talán, de mit szóljunk ilyesmihez?: „*Órült nekirohanással nyakal egymásba névtelen szemrehányásuk.*” Vagy másutt: „*A lélek legvékonyabb drótján – épp hogy a rezgést észre vesszük – végigpedz valami kérdés, mi volt? nem tudjuk, s a felelet visszavágódik: ...borzalmas fagyást érzünk a szívünkön.*” E kinosan mesterkéltsorok már az író tehetségében kezdik megingatni hitünket. Pedig inkább csak a nagyot akarás okozta izlésficamokról van szó.

A BALALAJKA keresettségéin steril kimódoltság érződik. Írójának nagy ambíciója, a cári tisztből emigráns forradalmárrá vált hős lelki fejlődésének rajza csak részben sikerült. A regény itt sokat markol, Andrej oroszországi múltja túlírt, lazán összefüggő epizódokban vetül elénk. Az epizódszerkesztés, a mozaikjelleg jó ugyan, de fárasztóan felesleges, ezt a múltat nem sikerül belülről láttatnia. Olvasmányélmények sejlének föl, de nem mint a francia regényeké, belső átéltséggel, hanem csak a couleur locale, a külső történések festésére.

A könyv igazi, nagy témája szerencsére azonban nem is ez, hanem az orosz férfi és a francia nő viaskodása. Két idegenség furcsa és szomorú küzdelme, melyben az ütéseknel is jobban fáj vagy jobban bénít és pusztít a köztük lévő nagy szakadék. Lelkek szakadéka vagy kultúráké? A BALALAJKA mindkettőről sokat elmond, hőseit áthatja valami lappangó, leküzdhetetlen, lázas tehetetlenség, krízis előtti fáradt és lassan vonagló, reménynek álcázott reménytelenség.

3

„*Egy nagy tehetség a csendben*” – ezzel az inkább napilapba, mint a Nyugatba való harsány címmel jelent meg Földi Mihály figyelmező írása a folyóirat egyik 1923-as számában. Földi nemsokára (vagy már az idő tájt is?) komolyan veendő sikeríró, a kor egyik irodalomszociológiai rejtélye, s ha mára joggal merült el a feledésben, legalább Karinthy róla írt paródiáját, ha közvetve is, neki köszönhetjük. Most azonban, úgy látszik, másokat, legalábbis a Nyugat olvasóit s tán szerkesztőit is foglalkoztató fejleményről számol be.

Kádár Endrének egy színművét bemutatták ugyan, de mint novellista megszuñt, prózaíróként elhallgatott. A Nyugat legközelebb tizenkét év múlva, 1935 februárjában szentel cikket neki. Ebben sincs semmi köszönet.

1934 végén ugyanis az Athenaeumnál megjelent az ÖNBÜNTETÉS, mégpedig meg-

lehetősen nagy sajtóvisszhanggal. Erről a visszhangról *Az Est*-lapok gondoskodtak: *Az Est*, a *Magyarország* és a *Pesti Napló* több lelkes és hangzatos interjúban üdvözli az újra felfedezett író. Szignóval ugyan, de neves publicisták (maguk is írók) jegyzik e reklámizű szövegeket, Pálóczi Horváth György, Rónai Mihály András és – Bálint György.

Az interjúkat gyorsan felejtjük el. Bennük Kádár Endre szűkszavúan, ám felettébb zavaros, dilettáns, áltudományos elméletet ismertető regénye értelmezéséről (eszerint hőse, mint minden ember, a világ és környezete egy-egy szeletét, hangulatrészét hurcolja szinte légkörként maga körül, s ő ilyen módon is ábrázolja). Meneküljünk Bálint György kritikájához. Döbbenünk rá az újságcikkre: ha nem is liheg hamiskodó szuperlatívuszokat, azért ő is nagyon jelentős műnek véli a regényt. Visszatekintve a BALALAJKA-ra, azt egyenesen az ULYSSES-szel veti össze, s az asszociációkra épülő belső monológokra hívja fel a figyelmet: Az ÖNBÜNTETÉS most újabb fontos állomás. Nagy pszichoanalitikus regény, mondja, „színhelye egy lélek felmérhetetlen birodalma [...] Hangja sokszor szaggatott, kusza, vergődő, mint az a lelki élet, amelyet megszólaltat”. A cikk nem kapott helyet Bálint György későbbi kötetbe gyűjtött írásai között. A TORONYÓR VISSZAPILLANT bővített kiadásának névmutatójából Kádár Endre neve is hiányzik, nemhogy a vele foglalkozó kritika. *Az Est*-lapok Kádár-interjúiból és beharangozóiból, bármennyire tehetséges újságírók írták is, kiabál a rendelt reklámjelleg (az Athenaeum kiadónak közismerten szoros kapcsolata van ezzel a lapkorszernnel). Bálint Györgyöt is nyilván felkérték erre a cikkre, mégis nyegleség volna arra gondolnunk, hogy ez a feddhetetlen publicista és éles eszű, érzékeny kritikus „megvásárolható”. Tetszenie is kellett a könyvnek ahhoz, hogy érdemén felül (mert ezt éreznie kellett) így megdicsérje. Sajátos azonban, hogy egyik utolsó, életében már nem közölt összefoglaló tanulmányában (NYUGATI REGÉNY, MAGYAR REGÉNY) ezt olvashatjuk: „Általában sok európai áramlattal találkozunk itthon, múltó divat formájában, többnyire közepes íróknál. Emlékezzünk csak a Joyce-féle szabad gondolattársítás felületes, erősen felhígított verziójára, amely alig élt túl egy-két könyvszezont.” Nem valószínű, hogy a PRAE-re akar utalni, annál valószínűbb, hogy az ÖNBÜNTETÉS-re...

Még a legjobb szándékú üzleti reklám is visszaüt előbb-utóbb. Most hamar visszaütött. Nem kisebb író bősült haragra, mint Füst Milán. Már NAPLÓ-jában is bosszantotta Földi Mihály nemrég, Kádárt ajnározó cikke. Ő még akkor is kegyetlen és igazságtalanul megsemmisítő kritikát szokott mondani, ha kedvesen dicsérni akar valakit, akit különösképpen szeret (ez történt közvetlenül ezután József Attila esetében is). Most azonban az író közömbös számára, az agyonreklamozott könyvet rossznak tartja, menthetetlenül és vigasztalanul rossznak.

„Úgy e regény maga, mint a róla elhangzott vélemények, a legnagyobb irodalmi tévedés, amelyet eddig megéltem, s ezt már nincs is kedvem szó nélkül hagyni” – mondja komoran a *Nyugat* 1935. februári számának nem is *Figyelő* rovatában, hanem feltűnő helyen, elől, nyilván Móricz és Babits egyetértésével közölt tanulmányában. „Értelmeknek minden erejét összeszedve kezdtem el olvasni. Tízszor kezdtem újra... Nekifeszülök. ...Külön listát szerkeszték a szereplőkről...” Füst Milán a LÁTOMÁS ÉS INDULAT gyakorlati esztétikájával itéli olvashatatlanak, sivárnak a regényt. „Mintha fülembé csörögtek volna órákon át [...] Határtalan, ödöngő unalom mindenütt. Bámulom ezt az író! Hova lett teremtő könnyelműsége?” – álmélikodik, s szinte végig kellene idéznünk a (kötetben szintén soha nem közölt) kritikát, hiszen magunk sem tudjuk pontosabban és érzékletesebben megfogalmazni csikorgó ellenérzésünket és viszolygásunkat, melyet az ÖNBÜNTETÉS vált ki belőlünk.

A regény hidegvérű stilisztikai analízisért kiált, mint egy súlyosan beteg idegrendszerű ember orvosért. Kádár valóban feltalált, ha nem is új világlátást, de egy fáradtan

zörgő, részben érthetetlen magyar stílust. Íme, az első sorok: „Unom magam. Haza, – olvas. Fel akar állani, a járás vált unottá. Gruber közeledett. Már megint felszedett valakit! Odaejtette mellé, hogy mindjárt visszajön. Mit akasztja a nyakába, ő menni akart. – Rőttes kis fiatalember – haza, haza, – olvas. Szava –: mindjárt az ötödik, vagy hatodik beléhatol, fájdalomosan: s most már vissza se tudja vonni magát!... orosz – meséli el.” Egy másik idézet, találmomra: „Bourgin-ék. André, Madeleine. Hál Istennek! Derű, a kacaja, ami velük jön: a nyílt barátság! A bárónő a két fiúval, Zeke: nos, tehát még fizető publikum is. Az aranyos Westné, vagy ötödmagával.”

Töredék mondatokból, elakadásokból vagy követhetetlen, táviratmorzsákra emlékeztető mondatroncsokból áll ez a könyv. Az ULYSSES olvasása, hogy kinomban s kedvem ellenére például hozzam, valóban kemény fáradság, de mint a jó sport vagy hegy-mászás. Az ÖNBÜNTETÉS-ből féloldalmi is keserves, vigasztalan munka.

Gruber, Zeke, West, Kulics, Havranek. Hősei nincsenek, figurákat nem elevenít meg, csak nevek szaladgálnak a papíron, száz és száz azonosíthatatlan név, akaratlanul önparódiába hajlón összezsúfolt töredék gesztus, és értelmezhetetlen, semmihez nem kapcsolható párbeszédroncs vagy szikkadt szómorzsa. „Kit? Miért? Hol? Se tér, se idő, az űrben vagyunk talán, ahol széplelkek azt mondják maguknak: én ugyan finom vagyok, de naturalista is vagyok.” Ez is Füst Milán persze, s mondom, idézném még, de csak az iménti ragyogó kifejezést ajánlom minden olvasó, sőt író figyelmébe: „teremtő könnyelműség”... Igenis, enélkül semmi jó nem születik a művészetben. S ez legalábbis humort jelent. Márpedig humornak nyoma sincs az ÖNBÜNTETÉS-ben, az érzéki képeket száműzte az írója, de a gondolati íveket sem fedezzük fel (vagyis Tandorira mégsem hasonlít, ha valakiben ez a példa rémlene fel). Kedvetlen gyorsírástechnika ez, melynek megfejtésére semmi inger nem ébred az olvasóban.

Füst Milánnak tévedhetetlen stílusérzéke van ugyan, de hírhedt is roppant és kiszámíthatatlan elfogultságairól. A BŰN ÉS BŰNHŐDÉS-t remekműnek tartja, de A KARAMAZOV TESTVÉREK-ről azt zúgja NAPLÓ-jában, hogy undorító hamisság. Nem tekintély mögé szeretnék bújni szavaival, hanem azt megvilágítani velük, miért is menthetetlenül rossz az ÖNBÜNTETÉS. Rossz? Kicsiny és erőtlen szó: rossz regény azóta is sok van, s a legtöbb érdektelen is, azonnal feledhető. Az ÖNBÜNTETÉS azonban nagy írói tragédia, egy alig látott óriási vállalkozás torzszülötte. A „legnagyobb irodalmi tévedés” – ez nemcsak, sőt nem elsősorban a hozsannázó kritikára vonatkozik, hanem magára a könyvre. Kádár tizenhárom évig dolgozott a 454 oldalas könyvön (hozzávetőleg 750–800 gépelt oldal), tízszer írta át az egészet. S persze nem is a méretek, nem a munka nagysága. A terv maga, az elképzelés gigantomániája volt hamis. „Kádár Endre, aki tudja, mi a művészet, ez esetben egy következetesen keresztülvitt lélekölő módszer, egy terméketlen és lélekpusztító módszer áldozata lett” – fejezi be keserű, ezúttal még csak nem is prófétásan mennydörgő, inkább mérgeesen hüledező szavait Füst Milán.

4

Az ÖNBÜNTETÉS nem, csak írójának rettenetes kudarca érdemel sajnálatot. Nemcsak alkotás-lélektani kóroszet ez a könyv, hanem a tehetséggel való gazdálkodás veszélyeire is mutat, ezért talán mégis megfontolandó. Kádár Endre, a kitűnő novellista, első, részben sikerült, de erős tehetséget és nagy részértékeket mutató, ma is megragadó, új prózai ösvényeken utat kereső regénye után tehetségét mindenestül elpusztító módszerrel egy vad dilettánshoz illő világmegváltó műbe fullad.

Azt mondtam a BALALAJKÁ-ról, hogy írója megtanulta a francia irodalom mértékletességét, de ennél még többet, nagyobbát, mást akar. Mégsem tanulta meg. Nemcsak a szavakat, a nyelvet, a hangulatokat és az érzelmeket kell ismerni és megeleveníteni tudni, de ismerni illik saját tehetségünk korlátait is. Kádár Endréről a BALALAJKA ígérete mellett néhány novellája marad majd fenn. Például az, melyet Illés Endre beválogatott huszadik századi antológiájába. JÁTÉK a címe. Benne egy hullaházi szolgálta hideglelősen perverz játékokat úz. Csáth Géza is felidéződik az olvasóban: pontos és súlyos novella. (Jellemző, hogy *Nyugat*-beli megjelenése után, 1911-ben a folyóirat egyik konzervatív igazgatósági tagja Hatvany Lajosnak írt levelében közölte, hogy lemond, mert: „erkölcsi zsiróval nem honorálhatom tovább azt az irányt, melyet a *Nyugat* szerkesztősége elfogad és folytat”). Egy tucat hasonló erejű elbeszéléssel Kádár Endre máig a magyar próza legelső vonalában maradt volna.

Nem biztos, hogy olyan könyvet kell kiizzadni, mely alatt a föld középpontjáig szakad be a fundamentum. Az írónak inkább kiszorgálni érdemes saját tehetségét, s nem önpusztító kalandba kergetni. A francia literatúra legszerényebb képességű művelői is tudták ezt. A magyar irodalomban lehet, hogy több a született tehetség, de ez a szerényke tudás, ez a józan mesteremberi szemlélet gyakran hiányzik. A nagyok közül Kosztolányiban van meg. S megvan Ambrus Zoltánban, Szini Gyulában, Hunyady Sándorban, akiket – talán épp ezért? – mintha kevésbé is becsülne az ún. irodalmi közvélemény.

Fanyar tanulságokat kínál e két elfeledett regény. Érdemes belelapozni a BALALAJKÁ-ba s az ÖNBÜNTETÉS-be.

Marno János

AZ ALBÁN SZÁLLÓ

aszfalt szilva, most azt fogyasztom
 mialatt végiggondolok egyet s mást, no és
 hogy az albán nyaralásnak is elejét
 vegyem, albánia az útikönyv szerint kész
 aszfaltbánya, úthálózata viszont ehhez képest
 gyér, gyöngye, kezdetleges, mint mondjuk csöppség
 koromban az itteni, csakhogy mit tudtam én
 akkor a magyar bányavilágról, semmit
 most meg már késő, arra emlékszem, hogy a göndös
 gyerek apja mint élvjár havi tizezer
 forintot is megkeresett, a dorogi szén-
 bányában, de látni nem látom magam előtt a göndös
 józsit, csak elképzelem, milyen vastag köteg
 lehetett az a száz darab százforintos
 a göndösné kezében, dorogon először vagy tíz

évvel később fordultam meg, nem, tévedtem, nyolc év múlva, '65 telén, akkor még szinte menetrend szerint követték a barátoknál a rendes szüneteket a rendkívüli szénszünetek persze, soha nem azonnal, a kétfajta szünet között mindig volt egypár nap, hét tanítás rés a heves izgalomtól úgy vettem lefelé a lépcsőn a kanyart, hogy az amerikai háromnegyedes ajándék kabátom a kézzsebétől a belső mellzsebéig felhasadt (másutt már szóltam róla, így most csak f-utólag említem, hogy ezt a sérülést is harmadik richárd, a konzervatív lelki szabó és méhész orvosolta), talán már másnap mentünk is dorogra a barátommal, a dorogi kultúrotthonba színházat csinálni, mért ne volna időszerű mondtuk a bajuszos kultúrház-igazgatónak, sürgető, hogy ebben a borús bányászvárosban színre kerüljön valami mély dráma, mert a barátom és én egyformán viszolyogtunk a vígjátékoktól például a néma leventétől, amiben még a göndőkorszakban a barátom apja alakította a néma leventét, persze nem dorogon, hanem dorog és vörösvár között, és akkor még nem a néma levente fia volt a barátom, hanem a göndös józsi meg a hol inkább őhózzá, hol inkább énhozzám húzó kontra fiú, órája sincs, hogy keresztüljövet a vérmezőn eszembe ötlött az ő neve is, kontra anti róla legalább őrzök egy árnyképet, éspedig szemből, és nem az ördögien beszélő neve miatt, a kontra antinál szelidebb, engedékenyebb egyszersmind kerekébb fejű gyermekre nemigen emlékszem a gyerekkoromból, úgy játszottunk vele a göndös józsiival, mint kopasszal, mondják, az öregek de dorogon a barátommal már nem játszani, kivált nem honvédősdit játszani akartunk volna, egyáltalán a színházat nagyon is valóságosnak képzeltük, feltétlenül valóságosabbnak a mindennapi szorongató, azaz unalmas valóságnál, annál azonban óvatosabbak, okosabbak és körültekintőbbek voltunk, hogysen mindjárt így, ajtóstul rohanjunk a házba azzal a felkiáltással, hogy ha valahol, hát éppen dorogon nincs még igazán semmi kiaknázva hazafelől mentünk dorogra, nem a barátoktól ahol én mihamar sötét, destruktív elemnek minősültem, magam is hasonlóképp vélekedtem magamról és nemkülönben istenről, akiben hinni, írtam egy önképzőköri versben, szemellenző gyávaságra

vall, ezért az igazgató atya az advent közeledtén teljes szilenciumot rendelt el személyem és a mételytől megóvándó diák-állomány között, egy természetórán a fagyos kertben odaintett maga mellé, csákányt nyomott a kezembe és azt mondta, gyürközzek neki, itt egy halott fa gyökérzete köti a földet, vegyem csak le mondta, az égszinkék kabátomat, mindjárt nem fogok fázni, engem azonban még csak nem is bántott a gúnyos népi hanglejtése, inkább azon csodálkoztam, hogy mért nem tér vissza a ganéjtűró bogárra, amellyel a tegnapi vecsernyén állított rólam a nagygyűlés elé képet, lehet hogy ha nem csodálkozom, akkor megbántódom elkeseredek, hiszen nemcsak istenben, abban sem hittem, hogy akár ott akkor, akár a belátható későbbiekben képes leszek a rám rótt kérdésekkel megbirkózni, az az érzés pedig, hogy nem ringatózom semmilyen tévhitben, csupán súlyosbította, de meg nem szilárdította utálatos tehetetlenségérzésem, amit megszilárdított, arról most itt nem beszélek, szárazágon keresztül utaztunk dorogra a barátommal, miután még az este megbeszéltük, hogy drámai elképzeléseink nem a főváros, hanem a hozzánk közelebb eső bányászváros arculatához illenek, ilyen hülye szó, mint „arculatához”, ki nem jött volna a szánkon szárazágon vagy tiz kisebb mészegető mellett vitt el a vonat, néhány ilyen kemence-portán szintén még a göndös-érában megfordultam egypárszor és tőlük feljebb is, az idős jézus-mária-szív-festő házaspár házában, náluk nem volt egy csepp víz viszont kecskét tartottak, kutyát, kecskét, baromfit vízért az asszony járt le a bakterék kútjához mert a férfi szünet nélkül festett, vagy a rendszert szidalmazta, amely őt *sem* hagyja a magas művészetben tevékenykedni, vagy rosszul emlékszem, és a *ténykedni* igenevet használta, és maga is kecskeszakállt viselt, míg a mészegetők vagy a bakter legfőljebb bajuszt, jézus meg minden képen mind a kettőt, márpedig a festő felesége szerint úgy fogytak a képek, mint a cukor, a festő keserű hasonlatával, mint a mézskő a fészkek alól, ezért azonban nem az égetőket kárhoztatta, hanem megint csak a rendszert, amely ártatlan, egyszerű emberekből művészet- és természetgyilkosokat farag, én már akkor, hét-nyolc

éves fejjel utáltam a természetet, egyformán a nyers és a feldolgozott, művészi, illetve költői változataiban, egy-egy csendélet láttán úgy éreztem, megfulladok, vagy megőrülök, lent a vasúti aluljáróban azt gondoltam, én most egykettőre meg fogok itt fulladni, mert a megőrülésről még nem voltak határozott képzeim, ma már vannak ma már tudom, hogy az ember kész megőrülni csak hogy ne érezzen, amikor megfullad, dorog előtt leányvár állomáson várakoztunk vagy negyed-órát az ellenvonatra, teljesen ésszerűtlenül mivel dorog és leányvár között a vasút oda-vissza megvolt volna tíz, maximum tizenöt percen belül én azonban örültem és a barátom szintén örült ha valami teljesen ésszerűtlenül működött azaz állt, nem feltétlenül abban az értelemben hogy nem működik, hanem hogy ha működik, akkor is áll, a maga legsajátabb módján érvényben marad gondolom, magától értetődik, hogy miért, azon túl hogy ami ésszerű, az éppen természetszerűleg sohasem értetődhet magától, abból csak kibontakozhat és ismét belebonyolódhat az ember, keserves, elmétestet rongáló idegmunkával, na és mi a biztosíték arra, hogy ennek egyszer majd vége szakad, majdnem semmi, a halál édeskeveset bizonyít, szárazágon annak idején kezdett megint lábra kapni az önakasztás, elsőnek egy idegen nőről beszéltek egy pályamunkás talált rá a vasút menti öreg akácokban, mindennemű személyi papírok, pénz nélkül lógott egy drapp átmeneti kabátban, ferenc atya, a történelem- és földrajztanárunk erre nem pont erre, hanem általában minden ilyen esetre halmozott elkárhozást jósolt, az öngyilkosság, fiúk fakadt ki belőle, akárcsak az önfertőzés, kétszer halálos bűn, dupla wétek, sütötte rá el a wiszt péter vibráló fejhangon, a wiszt péter még az eredeti prepubertás iniciatívában gondolkodott, és szüntelenül hunyorgott, mint aki folyást pofont készült kapni, csenevész teste megmerevedett, fejét főlszegte, és ettől fogva minden figyelem ferenc atya koturnusára irányult, a kárpát-medence az árpád-ház alatt, baljós mintán egészítették ki egymást, a péter egy szál cérna az egérfoga között, szemközt vele egy barna tógába bűjt, csipőficamos atlasz, miközben én azon tűnődtem, hogy ha valódi féreg volnék, s nem csupán átvitt értelmű akkor most engem is valaki más teste, nem a sajátom foglalkoztatna, sőt alighanem éppúgy

érezhetném kevésbé szarban magam, első esetben furakodott fel agyamba a gyanú, hogy hátha több minden is, nem csupán az én fantáziám sántít a tükrözési elméletben, legyen most mindegy, hogy a körül-e vagy csakugyan benne, dorogon az aluljáróban ez nem volt kérdés, gondoltam, megalakul velem a teljes részvétlenség, sajnáltam, hogy ebből egyedül nekem jut ki a rossza, annyira rosszul voltam és elesett, hogy ha csepp erőm még van szólni szövegek barátomnak, hogy halasszuk máskorra színhelyszínelésünket, mint ez idén az albán célfürdőzést, melyhez pedig már az albán nagykövet úr is a szavát adta, meglett az albán kézírásos meghívólevél, antedatált, dorogra viszont nem hívtott bennünket senki, hacsak a barátomat nem mert a drámai tárgyalásunk után, estefelé számomra igencsak váratlanul, egy bányász tömbházban kötöttünk ki, a lépcsőket mászva a gondos józsi öblös nevetése dördült a dobhártyámon *de profundis*, a rekeszt hasogató hangorkán elemi iskolám alsó tagozatából, de itt a mélység a nyolcéves gondos józsi orgánumát hozta semmi többet, rettenetes, amikor valami egy szál magában ragadja torkon az embert, egyebek közt ezért sem vagyok híve a krisztus-kultusznak, félek a káosztól, a bajuzsos kultúrház-igazgató mindjárt az elején úgy nyilatkozott, hogy önála mi nem fogunk anarchiát rendezni, a magyar költészet mondta, emberemlékezet óta lírai s nem pedig drámai hangoltságú, kivételt képez néhány, reméli, általunk is betéve tudott, közéleti költemény, mint mondjuk a nem elég, valamint a még nem elég, de ezek sem annyira színpadra, mint inkább pódiumra termettek, azzal visszahajolt a kézimunkája fölé, kisebb darab linóleumvéget farigcsált a bicskájával, a szemünk láttán bontakozott egy a sok lírai jelenet közül hasonlóan a falat beborító többihez, ez is valamilyen örök alkalomra készült, gyász, névnap, házasságkötés, világrajövetel, röviden amelyekből postahivatalokban szokás a disztávirat gondjával elboldogulni, nagy sokára felnézett ránk az igazgató, és azt mondta, ezen a héten a linóleum, a jövő héten újból a rész lesz, az egyikkel a tehetségét, a másikkal a közérzetét tartja, a körülményekhez képest, karban mert amúgy mint iparvárosi népművelő a negyedét ha megkeresi annak, amit egy betanított vájár

holott ne higgyük ám, hogy ezek a vájárok tényleg halálra dolgozzák magukat, halálra keresik és persze halálra isszák magukat, ebben nincs hiba, este a barátom barátnője várt bennünket az öccse barátjának a lakásán, ott volt az öccse barátjának a barátnője is, az edina, öt-hat évvel idősebb az ödinél, a barátom viszolygott tőle, hajnalban a vasúti váróteremben, amikor összefoglaltuk és elemeztük a botrányba fulladt dorogi szemle főképp rám nézve kínos mozzanatait mivel a barátom szerepét az ödi barátjának a nővére nemcsak hogy eleve tisztázta a buliban, de függetlenül a velem való fegyverbarátságától biztosította is mindvégig, így miután a barátnője az öccsével hazament, nekünk viszont a vonatig még hátravolt pár óra, beszállásoltuk magunkat az akkortájt még szenes kályhával fűtött, tágas, meleg bűdös, holott már elnéptelenült váróterembe, megállapítottuk, hogy járhattunk volna rosszabbul is dorogon a drámánkkal, azaz ennél jobban is szerepelhettünk volna, amikor hirtelen azzal rontott nekem a barátom, hogy az hagyján, hogy szegény ödi elvesztette a fejét, lévén az ödit még tizenkét éves korában az edina találta meg felvágott csuklóval a konyhakövön, azóta a fiú nem képes megenni az edina nélkül, mindez világos előtte de az már egyáltalán nem tiszta, hogy én miért feszítettem be, egyszer abban a nevetséges kinks kontra yard-birds vitában, egyszer meg az edinával a matracon számára rejtély, mondta, hogy honnét támadhatott gusztusom ahhoz a dögvész kifestőtehénhez, cefre szilváslepényhez, a *kifestőtehén* újabb nyolc év múltán került csak szóba legközelebb, nem az edina őt többé nem láttam, hanem a fogalom mint tetszhalott hasonlat, abban a halottnak tetsző időszakban kapaszkodott meg bennem a színház iránti olthatatlan gyűlölet, nem tudtam, mit gyűlölök elszántabban, thalia templomát-e bornírt papjaival és hívőivel, vagy a világot jelentő deszkákat, még éppen, ha nem számítom ide az ödit, még éppen nem volt közeli halottam fogalmam viszont, mondom, már javában képződött a halálról, valószínű tehát, hogy gyűlöletem nagyobb súllyal a világot jelentő deszkákra esett keserűségemben újra elkezdtem sakkozni hánynom kellett a kinkstől, blöfföltem, mikor az ödi meg a barátja azt zengedezték a barátom abszolút

fülébe, hogy a yardbirds légyfing ahhoz képest amit a kinks tud, a barátom nem mondott ellent helyette én horkantam fel, amire meg az edina alulról kézen fogott és lehúzott magához a matracszivacsra, mint hazudta, azért, hogy ne törjék be a képem a fiúk, bár most úgy rémlik, edina a valóságban is óvónő volt, egyszer délelőtt egyszer délután, mély, a sanzón és a spirituálé váltóhangján nevetett, nem ok nélkül utálta őt a barátom, a barátom fizikailag nem bírta általában a gondozónőket, míg viszont énram mindig is ez a fajta volt nyugtató, sőt békítő hatással, én a vér szavát hallottam szólni ebből a *szilváslepényből*, a vér szava, mondtam dorogon hajnalban a váróteremben, legalábbis ahogy egy téztafélén átüt, na és, ugye, tette hozzá a barátom, azon túl még valakinek az izlésén ezzel nagyon az elevenembe talált, szörnyű érzés volt belátnom, izlés dolgában hogy ennyire ön-állótlanak látszom, az igazgató, nem a kultúrház-igazgató, a rendházigazgató titulusa köszönt vissza dorogon a barátom szájából, ganéjtúró bogár, mindamellettt máig nem néztem utána, hogy mi lehet itt a bogár és énközöttem a közös öskép, most utána nézek, az értelmező szótár szerint ide tartozik még a galacsinhajtó bogár zárójelben a (skarabeus), amelynek az ezüst-ötvozet emblémáját láttam akkor este kitzve az ödi tintakék bőrdzsekigallérján, kevéssel később hozta a hírt a barátom barátnője, hogy meghalt az ödi, egy ajtókilincsre kötötte fel magát valószínűleg nem az edina miatt, edináról egyáltalán nem beszélt a barátom barátnője konok fiú volt az ödi, kemény dió, elsősorban önmaga számára, ezt egyöntetűen így gondoltuk miközben a drámai ábrándjainkat illetően igencsak benne maradtunk a pácban, és nem csupán külsőleg, a kultúrfelelősökkel folytatott aránytalan küzdelmünkkel, hanem főképp a bensőnkben mindinkább elhatalmasodó egymásrautaltság több mint drámai érzésével, több is meg másféle érzésével most is beleborzongok, hogy a barátom abszolút hallása és az én abszolút félrehallásom milyen, mi mindent felkavaró, esetenként elsőprő, erővel egészítették ki egymást, egyszer csak azt vettem nála észre, hogy ugyanúgy kezd szégyellni a veleszületett pozitív adottságait, mint ahogy ősidők óta

szégyelltem én és szégyellem változatlanul ma is a velem született negatív adottságaimat, ismerőseink így aztán bizonyos távolságból, hátulnézetből vagy közönséges hanyagságból gyakorta összetévesztettek bennünket, erre is támadhatott (magától értetődően a barátomnak) az az ötlete hogy a színpadot, mihelyt alkalmunk nyílik rá, vonjunk be hangot és fényt egyaránt elnyelő textillel, rendben van, mondtam, mert úgy gondoltam, hogy a dolgok inkább megmutatkozhatnak a teljes elnyelődésben, semmint a világ által untig szorgalmazott teljes visszaverődésben, végül mégsem a matt fekete, hanem a szürkébe játszó, látszatra nem túl mélybarna szín mellett döntöttünk, ez valahol a dorogi tojásszén és a barátok köntösének a színskáláján rezgett hullámzott, tolult, drámai önbizalmunkhoz azonban továbbra sem találtunk hivatalos pártfogókat most meg már késő, csak a szerzeteseknek nem késő soha semmi, az ő kondíciójuk örökké tart példa rá a buldogképű béda atya, a szemem láttán ezt azért mondom, mert rajtunk kívül éppen senki más nem tartózkodott a tornateremben, béda atya a szemem láttán csinálta meg a gyűrűn a krisztus-gyakorlatot hatvan fölötti fejjel, reverendában, nem szólt hozzám csak a visszaereszkedéskor bődült egy jókorát baromi aggodás, nem félelem, aggodás szorongatta a torkom, azt hittem, búskomor vagyok, egy lépéssel s még egy lépéssel (csúszással) közelebb az antikrisztushoz, nem a béda atyához, ő csoszogott már kifelé az irdatlan testedző veremből, még csak nem is a basszus gondos józsi vagy a kontra kontra anti vagy a kappan wiszt péter vagy akár a kórusból valaki szellemképéhez, hanem ahhoz a makacs és képtelen valósághoz, amely mielőbb végezni akart a világgal bennem, és talán végzett is volna, ha nem épp akkor éli a testem a fénykorát, erről a fényképek mellett egypár kórházi lelet is tanúskodik mind negatív természetesen, nem a fényképek, azoknak elvesztek a negatívjaik, viszont a tüdő-, a gyomor- az arc- és homloküreg-negatívok, az egyéb szóbeli negatív leletek társaságában, valahol itt hányódhatnak a közelben, *közelgyengülés*, végül ebben a cimbén állapotunk meg a barátommal, miután a barátom rokonsága révén próbahelyiséget kaptunk egy újonnan épült és máris omladozó vasúti munkásszállóban, szerettünk ott lenni, olyan ideiglenes volt az egész, rövid életű, előbb úgy gondoltuk, hogy

érdekes megoldás lehetne örájuk, ezekre a pályamunkásokra építeni a darabot, de azonnal el is ejtettük ezt a megoldást, a pályamunkások másodrendű, illetve másodrangú szerepet vittek a képzeletünkben a vajúrokhoz képest, emlékeztettük egymást, hogy drámára, és nem népszínműre szerződünk márpedig ezek a pályamunkások, akárcsak a mészégetők szárazágon, javarészt az alföld pusztáiról keresték errefelé a megélhetésüket, de itt is éhbéért dolgoztak persze, hiányzott belőlük az önértéktudat, ami szárazágon a mészégetőkben már nyolc évvel azelőtt inkább nagyon is túltengett, a festő özvegye szerint, és erre rögtön magyarázatot is mondott azt mondta, ezek a betyárok hónapról hónapra úgy fuvalkodtak mindig feljebb, ahogyan őalóluk mármint a szakadékba zuhant ura és őalóla fogyatkozott, gigantikus darabokban, a mészköhegy azt sem lehet kizárni, mesélte, hogy az urát a kétségbeesés űzte a szakadékba, az odaveszett kecskék után, csakhogy az elhullottnak hitt két kecske pár nap múlva megkerült, a mészégető kölykök kötötték el őket, merő komizságból, az ura viszont többé nem kelhet életre, hacsak nem az undorral festett szentképeiben, amelyek, mondta, még a hamisságukban is hasonlíthatatlanul mélyebb művészi értéket képviselnek, mint a sátánnak hizelkedő, szocialista-realista olajförmedvények, temperaförmedvények, akvarellförmedvények, a barátommal élénken helyeseltünk mondtuk, hogy ugyanez a térképekről is elmondható úgy értettük, a szobrokról, nem szólva a rézről, linóleumról, a festőné sárgásszürke, túlpihézett arc-bőrén keszekusza nedvességcsíkok jelentek meg madárkezével a barátom kezéhez kapott, én, talán mert engem a gondös-időkből ismert, én kevésbé imponáltam neki, a gondös józsi az apjájától teljesen eltérő mesterséget tanult, a föld gyomra helyett az emberi gyomor bevételére szakosította magát, szakács lett röviden, rövidesen pedig főszakács, egy fővárosi hotel touristban, de az aszott festőné idegenkedése tőlem eredhetett a puszta megjelenéséből is nemcsak pusztán a (múltat idéző) megjelenéséből vagy még inkább a kettőből együtt, ezért nagyobb öröm mint amekkora veszteség, hogy ha egy emlékképre nem jön élő társulás, a *kifestőtehén* azonban (menü sütemény mód) továbbra is ott retardált némely csendéletek és a náluk nem kevésbé néma életképek határzónájában, mialatt mi a *közelgyengüléssel*

szédítő iramban haladtunk, harmadik richárdtól
kértünk (és kaptunk) ördögbőr (düftin) nadrágselejtet
kilószám, alul, felül, mindenütt, körbetapétáztuk
vele a szállón elfoglalt próbahelyiséget, majd fel-
váltva hol a barátom állt be az ötszázaz izzóból
kályhacsőből eszkábált fejlámpa fénykévéjébe, s
mondta, amit sűgtam, hol meg ő sűgott nekem, fényes
sűgta, fényes, mondtam, nappal, sűgta, nappal, mondtam
fényes nappal, mondtam, vacogok a, sűgta, vacogok
a, mondtam, a tűző, sűgta, a tűző, mondtam, a tűző
napon, sűgta, a tűző napon, mondtam, a fogam, sűgta
a fogam, mondtam, össze, sűgta, össze, mondtam, össze-
koccan, sűgta, összekoccan, mondtam

NOVELLAPÁLYÁZAT

Magyar László András

AZ ÉRTELMEZŐ

Pontilianus hátat fordított a sárgászöld folyónak, és a kopott töltésre lépett. Keresztulvágott a már száradófélben levő földeken. A bokrok lassan elmaradtak mellőle: befogadta őt a szikrázó sivatag. Köpenyét fejére borította, de még így is sós patakok csordultak haja alól, halántéka lüktetett, szájpaddlása kiszáradt, és szeme káprázott. Ivott egy kortyot a magával hozott vízből, de a víz is meleg volt, tömlő- és porízű.

Pontilianus hozzászokott már a vándorláshoz, hisz gyalog indult útnak Tyrusból, gyalog járta meg a szent földeket, Galileától a Vörös-tengerig. Megfordult Alexandriában, onnan Thébába ment, ám nem fáradt meg sosem, mert Krisztus szerelme vezette útján.

Hált barlangokban, állatfejű démonok elhagyott kapui alatt, hol a mellére fektetett kereszt védte őt a hely kísértetei ellen, hált kolostorokban, laurák pajtáiban s olyan templomok oszlopai közt, amelyekben egykor a Sátánt, most az Urat dicsérték. Adományokból tartotta fenn magát, s a haramiáktól, akik egy köpenyért is átvágják az ember torkát, az Úr neve óvta meg, mit napjában többször is forró imába foglalt.

Pontilianus most egy szent életű remetét kívánt meglátogatni, akiről annyit beszéltek neki az antinoeai koinobionban, ahol az előző éjt töltötte.

A koinobionbéliiek (nők s férfiak vegyest éltek ebben a kis gazdaságban) rendkívül istenesen töltötték idejüket. Vagyonuk s holmijuk olyanmirea közös volt, hogy esténként ruháikat egy ládába dobálták, amit egyikük jól összerázott, nehogy bárki is előző

napi köpenyét öltesse föl újra, s így azt netán a magáénak nevezhesse. Igumenjünk még ennél is tovább ment: ha beverte a fejét, nem azt mondta: „bevertem a fejem”, hanem azt, hogy „bevertük a fejünket”, és ha történetesen valaki mást ért ez a baleset, ő is sziszegett, és késsel nyomkodta homlokát.

Ebédnél mindenki a másik tányérjára kotorta a saját – meglehetősen szűkös – adagját, és (Pontilianus jó multságára) igyekezett azt a másikkal megetetni. Ezért az étkezéshelyiség sértődött és erőszakos kiabálástól volt hangos. Ebéd végén aztán általában mindenki bús mohósággal a saját adagját fogyasztotta el. A koinobionbélieliek között igen sok volt a gyomorfekélyes.

Mindemez önzetlenség ellenére mindenki roppant utálkozó képet vágott a koinobionban. S mivel nem veszekedhettek – a szeretetlenség lévén a legnagyobb bűn –, elfojtott mérgüket úgy adták ki, hogy egész nap a Sátánt szapulták, vagy elméleti viták leple alatt piszkálták egymást.

Pontilianus mindezt szomorú szívvel vette tudomásul, szégyenkezve mosolygott, és lelki kezét széttárta Isten előtt.

A koinobionbélieliek mindazonáltal az idegenekhez valóban jószívűek voltak, Pontilianus tányérját köleskásával színültig rakták, és éjszakára versengve kínálták fel fekhelyüket – tekintettel a vándor kellemes külsejére és ifjúságára. Vacsora után pedig érdekes mesékkel szórakoztatták vendégüket. Elmondták a hulla történetét, aki a minap kikaparta a hullarabló szemét, vagy a szent életű Geraszim atya és az ő kedves oroslánjának esetét beszélték el. Szó volt megtért eretnekekről és csodálatos kinyilatkoztatásokról is. Errefelé igen gyakoriak lehettek az ilyesmik, mert minden mesélő személyes élményként mondta el történetét. Az elbeszélések mindig a következőképp kezdődtek: „Az semmi”, vagy „No de ezt hallgasd meg”. S amíg az egyik mesélt, a többiek gúnyos mosollyal hallgattak, vagy egymásra kacsingattak. Pontilianus Szent Márton legújabb csodáival válaszolt, amelyeket viszont ő látott a saját szemével, ha nem is egészen jól, de a maguk teljes valóságában. Miután a mesék kifogytak, himnuszokat énekeltek. Későn tértek aludni. Pontilianus még sokáig üldögélt a ház előtt a meleg éjszakában, szimatolta a víz sűrű iszapillatát, és hallgatta a sötétség furcsa neszeit: az volt az érzése, mintha az éj sok apró lábacskaán mászna keresztül a világon.

Másnap reggelinél beszéltek neki Mattion apóról, a szent életű remetéről, azaz anakhorétáról, aki már évek óta kint üldögél a sivatagban, nem eszik s nem iszik semmit, imákat fogyaszt egyedül. Mattion apó volt Antinoeia vidékének legfőbb nevezetessége. A városkában a kapéloszok (kereskedők) mind úgyszólván belőle éltek. A városka egyetlen szállodáját is „Mattion papa” névre keresztelték, és a koinobionbélieliek jövedelme főként abból származott, hogy kis képecskéket festettek és árusítottak, amelyeken Mattion apó volt látható, amint éppen ül.

A képekről ítélve a remete a nevéhez méltó ember lehetett, Mattion ugyanis görögül „falatkát” jelent. Az apó tehát, nevéhez méltón, kicsiny volt és étvágygerjesztő. Rengeteg imát fogyaszthatott! Arca rózsásan ragyogott, csak úgy csorgott róla a malaszt és a nyugalmas öröm. Pedig nem telt veszély nélkül az élete. Szemben azzal a hellyel, ahol ült, feneketlen lyuk tátongott. Itt egy sárkány lakott. A városka lakói minden héten nagy kosár ételmet vittek a sárkánynak, hogy meg ne egye Mattiont. A sárkány éjszaka előjött üregéből, lángot lövellt, megette az elemőziát, de meghagyta Mattiont. Úgyhogy mindenki jól járt.

Pontilianus valójában épp azért indult útnak s hagyta el Duna menti hazáját, hogy

efféle szentséges tapasztalásokat szerezzen, s útjának történetét a hív lelkek épülésére s a kevésbé hívek okulására majdan írásba foglalja. Így hát örömmel indult a sivatag irányába, bár tudta, útja nem lesz könnyű a tűző napon és az égető homokban.

Ment-ment tehát, valami alkalomhoz illő imádságot mormolva magában és átförösödött saruját rázogatva, mert a homok kétoldalt be-befolyt talpa alá.

A helybéliek szerint kétórás utat kellett megtennie, de hát gyalogolt ő már sokkal többet is. Például Betlehem és Alexandria közt tizenhat napig baktatott egyfolytában. Majd leszakadt a lába!

Mikor kikopott saruja alól az út, s egyébként eltévedt volna, fölismerte a koinobi-onbéliek által „nagy fejű”-nek nevezett sziklát, amely az anakhoréta lakhelye volt. A szikla furcsa alakjáról kapta nevét: leginkább egy buta, vízfejű gyerekre emlékeztetett, aki magányosan és tanácstalanul ül ott, ahová ültették. Egy homokdomb tetejéből állt ki, messziről föl lehetett ismerni, és alkalmasan felé lehetett tartani.

A nagy fejű sziklát a sivatagi szél, a nekifújt homokszemek és Isten segítségével lapos teraszokban gazdaggá formálta. A kiszögellések és a teraszok védett árnyékában pedig kényelmesen meghúzódhatott az ember.

Pontilianus, közelebb érven, az egyik ilyen kiszögellés avagy terasz alatt valami fehér-pirosat észlelt. A fehér Mattion volt, az anakhoréta, a piros pedig – egy piros takaróval fődött kerevet! A zarándok nem akart hinni a szemének. Nem tudta, min csodálkozzék inkább, az eremita ruhájának fehérségén vagy azon, hogy ágya van. Az általa eddig ismert anakhoréták ruhája mindig piszkos volt, talán éppen azért, mert nem volt ágyuk, és a földön aludtak. A csodálkoznivalók így tehát egyrészt magyarázatot adtak egymásra, legalábbis az ágy létezése megindokolta a ruha fehérségét, ám a ruha fehérsége még most sem indokolta az ágy létezését. Mire azonban Pontilianus belezavarodhatott volna gondolatmenetébe, már el is érte a sziklát. Mattion apó kedvesen intett neki:

– Gyere csak, fiacskám, gyere csak! Isten hozott, és az angyalok! Végre valaki! Majd megdöglöm az unalomtól! Mindörökké ámen! Siess már, mert megsülsz a napon. Gyere csak, gyere!

Pontilianus végre felért a kis árnyékos teraszra. Félszegen mosolygott, és meghajolt:

– Dicsértessék a Megváltó.

– Eisz aióna, ámen – hadarta Mattion, és legyintett. – Ül le. Ki vagy, és mi járatban?

– Pontilianus vagyok, Pannóniából jöttem. Az Úr...

– Ó, a szkütháktól! – vágott közbe az öreg. – Hát ott is élnek emberek?

– Pannónia kissé közelebb van, ó, anakhoréta, bár nem sokkal – jegyezte meg óvatosan Pontilianus. Azután hozzátette: – De Pannónia valóban már majdnem Szküthia, olyannyira, hogy ha úgy vesszük, szinte nem is tévedtél, szent életű Mattion.

– Látom, a nevem még a szküthák is ismerik! No, ezt nem gondoltam volna. És, tisztelt testvérem az Úrban, miért jöttél el hozzám?

– Hosszú vándorúton vagyok, tiszteletre méltó testvérem. Zarándokúton. Bejárom a szent vidékeket, Tyrustól Kyrénéig, így gyarapítom ismereteimet és növelem hitemet az Úr nagyobb dicsőségére.

– Ejnye no, ennyit járnai, mikor ülni is lehetne – heherészett a remete. – Én sem mentem sehova, mégis megáld az Úr – mondta, és kacsintott hozzá.

Pontilianus kissé hökkentén bámult rá. Mattion pedig gyermekes örömmel vetette végig magát az ágyán, mindkét lábát az égnek emelte, azután a ruganyos kerevetre nyekkentette, hogy az csak úgy porzott! A szent életű Mattion még kövérebb és piro-

sabb volt, mint a képeken. Rózsásan ragyogó kerekded orcáját kis kecskeszakáll díszítette. Az apó inkább valami vidéki tisztviselőre emlékeztetett, mint remetére. Pontilianus gyanakodva ült mellé az ágyra.

– Na, mi újság a nagyvilágban? Mesélj valami jó kis pletykát! – bökte oldalba az öreg.

A vándor, mint az a vándorok dolga, mesélni kezdett. Mesélt a szennyes Priscillanus-ügyről, amelynek során Ithacius, a fekete lelkű püspök, vérpadra juttatta a tehetőséges Priscillanust, koholt vádak alapján. Ezeket ugyan a tárgyaláson maga Priscillanus is elismerte, mégis mindenki tudta, hogy a vádak koholmányok. Mesélt a császárok és ellencsászárok gaztetteiről és ellengaztetteiről, mesélt Mártonról, az aquitán (oda disszidált) szentről, de épp, mikor története közepén tartott, észrevette, hogy Mattion egyáltalán nem figyel oda, a térdét csapkodja, és ide-oda nézdegél. Ezért abba hagyta az elbeszélést. Az öreg megkönnyebbülten ugrott le a földre, bebújt az ágy alá, és nyögdecselve egy nagy, fedeles kosarat húzott elő onnan. A fonott fődél lekerült a kosárról, és a remete előrakosgatta kincseit:

– Itt egy kis lepényke. Kicsit száraz ugyan ebben a hőségben, no de sebj! Ez meg mazsola, ez bor, ez datolyácska, ez, na, mi ez? Birsalmasajt! De nem ám akármilyen! Ez meg egy kis husi. – Orrához emelte, és gyanakvó arccal megszagolta. – Nem. Még nincs szaga. Sajnos ebben a melegben nem áll el semmi. Azért kell hamar megenni. Itt meg egy kis savanyított dinnyécske, kemény tojás és mézecske. Na, ez a kevéske talán, ha Isten is megsegít, elég lesz. Holnap este jönnek csak ki az új szállítmánnyal. Sütemény is szokott lenni, csak azt én már az első nap megeszem – bökte oldalba viccesen Pontilianust, és kacsintott. – Nem hagyjuk meg a sárkánynak, igaz-e?

– Hogyhogy? – rebepte Pontilianus. – Nem a sárkány eszi meg az ennivalót?

– Jut is, marad is – nevetgélte az öregecske. – Engem tulajdonképp a malaszt táplál, amit az Úr, áldassék érte az Ő neve, nekem juttat. Ezt a kis mismást csak mellékesen eszem.

– Mellékesen – ismételte tétován Pontilianus.

– Mellékesen – szögezte le újra Mattion, és kihívóan fürkészte vendége arcát. – Vagy talán úgy gondolod, hogy aki malasztal táplálkozik, annak szüksége van másra is? Mindenféle mézre, húsrá meg süteményre? Mi?

– Hát... – Pontilianus akaratlanul is észrevette, hogy milyen vaskosan ejti ki az „s” betűt a sütemény szóban. Az az „s” szinte kéjesen vaskos volt.

– Nono, fiam – fenyegette meg tréfásan s egyben komolyan a remete. – Talán bizony kételkedsz Isten mindenhatóságában?

– Én? Mért kételkednék? – A fiatalember ijedten nézett körül. A remete pedig oktató hangon folytatta:

– Mert írva vagyon: kata Matthaion 14,19: „...vevé az öt kenyeret és a két halat és szemeit az égre emelvén hálákat ada és megszögvén a kenyereket adá a tanítványoknak, a tanítványok pedig a sokaságnak.” Valamint szintén kata Matthaion (én ezt szeretem a legjobban, bár nem a legjobb görögséggel van írva) 6,26: „tekintetek az égi madarakra, hogy nem vetnek, nem aratnak, sem csűrbe nem takarnak, és a ti Mennyei Atyátok eltartja azokat”. – Trepszei auta – ismételte meg görögül is, minthogy eddig latinul beszélgettek. Megnyalta a száját, és mosolyogva Pontilianusra nézett. – No, barátom, hát annak, aki ilyen csodákra képes, szüksége van-e arra, hogy Mattion kenyeret egyék?

Pontilianus hallgatott, mint a csuka, mert nem egészen értette az utolsó következtetést. De fáradt volt és éhes, ezért tiszteletteljesen bölintott, és azt mondta:

– Ne haragudj ostobaságomért, tisztelt testvérem. Tudom, a tamáskodás nagy bűn, de a Gonosz – és köpött gyorsan bal vállá fölött hármat hátra – bizony néha összevarja a fejem.

Mattion elnéző mosollyal kínáló mozdulatot tett a kosár felé. Ő maga már ki is vett egy lepényt, húst és tojást rakott rá, erre egy másik lepényt, mézet csorgatott a tetejébe, majd egy nagyot harapott a szendvicsből. Arca eltorzult rágás közben, szeme kiguvadt, és szája maszatos lett. Azután, mikor már képes volt hangot adni, teli szájjal így pöfögött:

– Bizony, fiam, az a bűzhödt kecskebak, hogy rohadna meg a fajtájával együtt, a megátalkodott cselszövője, ezen a likon csepegteti belénk a bűnt: a hiúság hasadékan át! Mert a hiúság nem más, mint a bűn kapuja! És hogy mi a hiúság? Azt kérde, barátom? Hát a hiúság az a hit, hogy vagyunk valakik, hogy el tudjuk dönteni, mi igaz, és mi nem az. És az az öntelt és átkos meggyőződés, hogy egyáltalán tudjuk, mi az, hogy „igaz”!

– De, testvérem – álmélkodott az ifjú –, bár az Úr Mindenható, és valóban csak ő tudja egyedül, hogy mi az Igaz, de hát mért küldte el közénk Egyszülöttjét? Nem azért-e, hogy a Jó Hírt s a Jó Híren át az igazságot terjessze köztünk, mely igazság négy változatában is hozzáférhető bárki számára, ha nem is a legszebb görög nyelven?

– Na ja – harapott Mattion egy kis tojást –, az evangélium hirdeti ugyan az igazságot, és valóban benne van az „igaz”, de nem a hiúságok hiúsága-e azt képzelünk, hogy ha elolvassuk az igazságot, már tudjuk is, mi az?

Pontilianus megint meghökkent:

– Csak nem azt akarod mondani, tiszteletre méltó testvérem, hogy az emberek nem értik az evangéliumot?

Mattion ravaszul hunyorított:

– Te mondad. Egyébként a dolog úgy áll, hogy mindenki csak azt érti belőle, ami neki kell. Ez a helyzet. Elolvassák, aztán nem értik. – Egy kis tojásféhérje hullott ki a szájából az utolsó szónál.

– Hogyhogy?

– Nézz körül – mutatott körbe a kezében levő tojáshéjjal a remete. – Hát kérdem én, szeretik egymást az emberek, hát önzetlenek? Kosz, fertő és kupleráj ez az egész világ! – még köpött is egyet nyomatékul. Aztán harapott egy kis lepényt.

Pontilianus követte a remete tojáshéjának útját. A sivatag üres volt és csúnya. Valóban semmi sem vallott benne arra, hogy az emberek szeretnék egymást. De lelke lázadozott a kegyetlen ítélet ellen.

– No de... – kezdte – ott van például Márton, Aquitániában, vagy Jeromos Palesztinában és a szent életű, bölcs Damasus. Meg ott van a sok mártir! Ok csak értették a tanítást!?

– Még hogy értették! – kapott a fejéhez Mattion. – Azt értették csak, amit a legutolsó pogány is ért, hogy hogyan nyereszkedhetnek. A kufárok!

– Hogy érted ezt? – Pontilianus hangja remegett, szemébe könnyek szöktek.

– Hát ide figyelj. Azt mondja Jézus Krisztus: légy ilyen meg olyan, aztán majd a mennyek országába jutsz. „Eisz tén baszilejan tón uranón.” Hát micsoda üzlet ez?! Maximum négy-öt évtizedet elmártirkodni itt, meg elszenteskedni, aztán örök boldogságot kapni! Nem megéri? Még a hülyének is! Aki nem csinálja meg ezt a boltot, az vagy azért nem teszi, mert nem hisz Jézusnak, vagy azért, mert rossz üzletember. Így van ez, fiam. Ráadásul Jeromos a pipíjei közt! Kimagozhatták volna ezt a meggyet! – szólt befejezésül, és köpött egyet.

– De hát azok, akiket tüzes bikában süttetett meg Diocletianus, vagy akiket Nero eleven lámpának használt?! Ők csak nem nyereszkeskedni akartak?

– Szo, szo, szo az a kis tüzezske. Semmi sincs ingyen, fiam. Én is micsoda hidegeket állok itt ki éjszakánként, ha tudnád!

Pontilianus már gyanakodva nézegette az öreget. Pillantása a lábára siklott, de abban semmi pataszerű nem volt. Szórtelensége és rózsássága, igazi kis planticula mi-volta minden gyanút eloszlatott. A remete ezüstös kis hajacskája még egy körömyi kis szarvacskát sem rejthetett. Ráadásul Mattion olyan kedvesen (bár egy kicsit fölényesen) mosolygott, míg mézet csorgatott az almájára!

– Látom, nem tetszik az, amit mondtam. Hát figyelj ide! Nem messzire tőlem él egy másik anakhoréta. Gennadiosznak hívják. Régebben tudod, hogyan hívták? Bűdös szájú Gennadiosznak! Azért lett anakhoréta az istenadta, mert mindenütt piszkálták a szájszaga miatt. Most egyedül van, és egész nap Istenhez imádkozik. Isten az egyetlen, aki bírja a szájszagát. Legalábbis nem szól érte. Nesze neked szent élet! Ez a kulcsa az egésznek! Mindennek megvan a nyitja! Aztán meg itt van Polükarpiosz. Ennek van egy tehene meg egy kútja. A tehén forgat egy szerkezetet, amelyik vizet húz a kútból. A víz öntözi Polükarpiosz veteményesét. A veteményes termése pedig eltartja Polükarpioszt és a tehenét. Látszólag minden a legnagyobb rendben! Szent élet meg imádság meg minden! Igazi istenáldotta perpetuum mobile! Polükarpiosz, tehén, kút, víz, vetemény, imádság és megint előlről. De kérdem én, mért nem inkább a faluban él ez a Polükarpiosz? A tehenét sem kéne strapálnia, a kút vizét sem apasztaná, neki is könnyebb lenne, nem kéne annyit cügölnie. Ő meg csak egész nap itt görnyedezik, este pedig a kakodaimónokat hessegeti. Na, mit gondolsz, ennek mi a nyitja?

– Nem tudom – felelte ellenségesen Pontilianus, akinek majd fölfordult a gyomra.

– Azért lakik itt – hajolt közelebb Mattion, szinte vinnyogva az örömtől –, mert szerelmes a tehenébe!!!

– Mi? – a fiatalember majd elájult.

– Szerelmes a tehenébe! Kijött vele a sivatagba, hogy nyugodtan fajtalankodhasson a disznó! Fölláll egy sámlira, és úgy csinálja! Azt hiszi, itt nem lesi ki a szomszédság! De téved! Haahahahaha – Mattion majd legurult az ágyáról nagy nevetésben. – Nem ő feji a tehenét, hanem a tehén őt. Hihihihhi. A szent életű remetéje! Óriási, mi? A gondviselés csodája! Legalább nem kell féltékenykednie a bikákra! Haahahahaha.

Pontilianus megnémult az iszonyattól. Aztán nyelt egyet, és kibökte:

– És te, te mért laksz itt?

Mattion megtörölte a száját, elmosolyodott, és így szólt:

– Az én esetem más. Én valóban Istent szolgálom remeteséggel.

Pontilianus kétkedve hallgatott.

– Látom, nem hiszel nekem – csóválta a fejét az öreg. – Pedig nincs hazugság a szavaimban. Én nem nyereszkeskedni akarok.

– De hát – kiáltott rá fölháborodottan a fiatalember – az előbb mondtad, hogy aki a mennybe vágyik, és ezért él tisztességesen, az nyereszkeskedni akar!

– Ki vágyik itt a mennyekbe? – rántott a vállán az öreg.

– Hát? Hova akarsz jutni a haláloed után?

– Én? Hogy hová? Honnan veszed, hogy egyáltalán valahová... Figyelj, fiam: mi van szerinted akkor, ha az él tisztességesen, aki tudja, hogy mennyország... nincs!

A fiatalember megdermedt rémületében.

– Nincs me...?! – ki se merte mondani.

– Ha nincs mennyország, és mégis tisztességesen él valaki, akkor ugye nem beszélhetünk nyereszkedési szándékról? He? – folytatta halkán az öreg.

– Ezzel azt akarod mondani, hogy te... nem hiszel a mennyország létezésében?

– Ha Isten létezik, mennyország nem létezhet. Figyelj, és ne félj. Mert, ugye, ha valaki tisztességtelen, az Istennek semmiképp sem tetszhet?

– Persze, de...

– És az tetszhet-e az Úrnak, ha valaki csak azért él tisztességesen, hogy nyereszkedjék, azaz a mennyekbe jusson?

– Hát...

– És ha van mennyország, vajon nem lesz-e gyanús mindenki, aki tisztességesen él, hogy csak azért él így, hogy később jól járjon?

Pontilianus magába roskadva ült. Szeme kimeredt, hallgatott. Mattion pedig diadalmasan folytatta:

– Ha tehát van mennyország, lehetetlenné válik a valódi tisztesség, legalábbis tisztázhatatlanná a valódi és áltisztesség közti különbség, sőt még magáról se lenne képes eldönteni senki, hogy vajon most ő igazán vagy csak érdekből tisztességes. Isten pedig, ugye, nem hozhatta ilyen helyzetbe a világot? Ha van mennyország, a gonosz és a jó összekeveredik. Isten ezt nem akarhatta. Következésképp nincs mennyország. Mert amit Isten nem akar, az nincs. Nna.

Pontilianus zavartan bólogatott. Aztán remény nélkül kérdezte:

– És az evangélium?

– Próba. Próba. Az Úr próbára tett minket. A tisztességet kellett volna érteni, de az emberek csak az érte járó jutalmat értették. Megint melléfogtak – tette hozzá kárörömmel. – Csak kevesen fogjuk föl helyesen az evangéliumot: szeretetben élni, tisztességben élni csak ingyen lehet, tehát csak akkor, ha a szeretetért, a tisztességért nincs jutalom. Istent csak ingyen lehet szolgálni. – Most a fűgére tért. Cuppogva harapott egyet az érett gyümölcsből, majd bandzsítva és gyanakodva szemlélte a maradékot. Azután így szólt:

– Ugyan, kedvesem. A dolgok sokkalta bonyolultabbak, mint amilyennek első pillantásra látszanak. Jó is lenne, ha Isten csak úgy ukmukfukk, nyíltan megmondaná, mit akar! Mint régen. Jó lenne, mi? De a jelrendszerek sokkal, de sokkal nehezebben tekinthetők át és értelmezhetők ma, mint a hit hajnalán. Ha a Megváltó azt mondja, csináld ezt meg azt, tégy így meg úgy, akkor szinte biztos nem úgy kell tenni. Csak nem köti Isten minden jöttment orrára a szándékát? Arra való a bölcsesség, hogy megfejtse az igazságot.

– De hát szerinted nem lehet ismerni az igazságot! – mondta mérgesen Pontilianus.

– Hát mondtam én, hogy ismerem az igazságot? Nem ismerem én sem, csak közelebb járok hozzá, mint mások. Azt állítani, hogy ismerem az igazságot, végzetes hiúság lenne. Én ennél sokkal bölcsőbb vagyok, hisz, mint mondtam és tudom, a hiúság a Gonosz karjába kerget. – Mattion elégtétellel emelte föl hangját afölötti örömeiben, hogy két állítása ily gyönyörködtetőn ölelkezik egymással.

– Ezek szerint – próbálkozott fáradtan Pontilianus – amit a mennyről mondtál, az nem igaz, csak közel jár az igazsághoz?

– Bizony így van. De ha az az állítás, hogy nincs mennyország, közelebb jár az igazsághoz, mint az az állítás, hogy van mennyország, akkor mennyország inkább nincs, mint van. Ami pedig inkább nincs, mint van, az nincs. Tehát tulajdonképpen igazat mondtam. Mert ha én nem is ismerhetem az igazságot, az, amit mondok, alkalma-

sint igaz lehet, nemde? – ivott egy korty bort, és csettintett. – Hát így – fejezte be, és hátradőlt.

Pontilianus megsemmisülten hallgatott. Tudta, hogy Mattion logikája bemocskolta mindazt, amiről szó volt, de nem volt képes meghatározni e mocskosság mibenlétét. Tanácstalanságából lassan düh és bosszúvágy formálódott. Őszinte fölháborodást érzett, de nem tiszta lelkiismerettel, mert belátta, hogy e fölháborodás nem a megcsúfolt szentségek iránti sajnálatából, hanem főként Mattion nagyképű önelégültségével szemben kerekedett gyűlöletéből fakad. Szégyellte magát e keresztényhez méltatlan érzelem miatt, és elhatározta, hogy mielőbb elmenekül innen, a kétségek szakadékaiból. Szürke arccal állt föl. Félszeg mozdulatot tett:

– Hát akkor én megyek.

– Máris? Dél van, tűz a nap! Olyan jól beszélgettünk! Ne menj még! Megsülsz a napon – próbálkozott Mattion.

– Majd a fejemre húzom a köpenyem. Köszönöm a vendéglátást. Isten... – azt akarta mondani, hogy fizesse meg. De hirtelen megcsillant a szeme, Mattionra nézett, és elmosolyodva megkérdezte.

– Mondd csak, tiszteletre méltó, te miért vagy remete, ha nem vársz ezért semmit?

– Csakis Isten szeretetéért, fiam – Mattion szelíd arcán újból csorgott a malaszt.

– Isten szeretetéért? Nem mondhatnánk úgy is: „azért, hogy Isten szeressen?” – kérdezte ravaszul az ifjú.

– Nem, nem. Csak azért, mert én szeretem az Istent – válaszolta szintoly ravaszul az öreg, és mosolygott, mert azt hitte, kikerülte a csapdát.

– Tehát, testvérem – csapott le rá Pontilianus –, nem Istenért ülsz itt, hanem magadért!

– Hogyhogy? – meredt rá Mattion.

– Hát úgy, hogy ha szereted Istent, és azért ülsz itt, mert szereted Őt, akkor csak azért ülsz itt, hogy szereteted kielégítsd, tehát nem sokban különbözöl a tehenes Polükarpiosztól!

– Na de, fiam – háborodott föl Mattion –, Isten és egy tehen csak nem ugyanaz?!

Ám Pontilianus végzett vele:

– Ha azért ülsz itt, mert szereted Istent, akkor nem Őérette ülsz itt, hanem a szeretetért, tehát Polükarpioszhoz vagy hasonlatos. Ha viszont azért ülsz itt, hogy Isten szeressen, rosszabb vagy azoknál is, akik a mennyországgal üzletelnek, hiszen te még jobb üzletet akarsz kötni: Isten szeretetét kívánnád csak azért, mert itt ülsz. Egyébként tudod, mi az én véleményem?

– Nem – mondta bambán Mattion.

– Az, hogy csak azért ülsz itt, mert szeretsz zabálni, de nem szeretsz dolgozni. Mindennek megvan a nyitja, amint mondad, és a dolgok sokkal egyszerűbbek, mint amilyenek első pillantásra látszanak. Ég veled, az ebédet köszönöm. Arra kérlek, gondolkozz el a szavaimon, ó, szent életű remete.

Pontilianus gyorsan fölugrott, és faképnél hagyta a szótlan Mattiont. Újra saját lábnyomain haladt, fejére borította a köpenyét, és arra gondolt, igazi tisztesség talán csak akkor létezhet a földön, ha az emberek megszűnnek gondolkodni.

– Az értelmezés az ördög műve – kiáltotta fennhangon és kissé zavart elmével, de a jól végzett munka örömeivel lépkedett tovább a forró homokon, miközben halkabban még hozzátette:

– És az igazság? Mi legyen az igazsággal? Vesszen az igazság! Különb is – vont a vállát – sokszor van az úgy az életben, hogy nem igazság az, ami igazság.

Jorge Luis Borges

A KABALA

Scholz László fordítása

Hölgyeim és uraim!

A kabalának nevezett sokféle – s nemegyszer egymásnak ellentmondó – tan egy olyan fogalomból ered, amely a nyugati gondolkodásmódunktól teljesen idegen: a szent könyv fogalmából. Erre azt lehet mondani, hogy van azért egy hasonló fogalmunk: a klasszikus könyv. Azt hiszem, hogy Oswald Spengler és a DER UNTERGANG DES ABENDLANDES, tehát A NYUGAT ALKONYA segítségével könnyen be tudom bizonyítani, hogy két különböző fogalomról van szó.

Nézzük a *klasszikus* szót. Mi az *eredete*? Etimológiailag a „hadihajó”, „hajóraj” jelentésű *classis*ra vezethető vissza. Klasszikus az a könyv, amelyben rend van, úgy, ahogy egy hajón is mindennek rendben kell lennie; *shipshape*, mondja az angol. Ezen a viszonylag szerény jelentésen túl, klasszikusnak nevezünk a maguk nemében kimagasló műveket is. Így klasszikus könyvnek mondjuk a DON QUIJOTÉ-t, az ISTENI SZÍNJÁTÉK-ot, a FAUST-ot.

Lehet, hogy mértéktelenül eltúlzott ezeknek a műveknek a kultusza, mégis más fogalomról van itt szó. A görögök klasszikus műnek tartották az ILIÁSZ-t és az ODÜSSZELÁ-t; Plutarkhosz szerint Nagy Sándor az ILIÁSZ-t és a kardját tartotta hadvezérségének kettős jelképeként a párnája alatt. Mégsem merült fel egyetlen görögben sem, hogy az ILIÁSZ az első szótól az utolsóig tökéletes mű. Alexandriában a könyvtárosok együttesen tanulmányozták az ILIÁSZ-t, s munkájuk során alkották meg az oly fontos írásjeleket (melyekről ma sajnos gyakran megfeledkeznek.) Kimagasló mű volt az ILIÁSZ; a költészet csúcát látták benne, ám senki sem hitte, hogy annak minden szava, minden hexameterje megkérdőjelezhetlenül csodálatos. Ezt egy másfajta fel fogás vallja.

Horatius ezt mondta: „...a jó öreg is szundítgat néha: Homerus”.¹ Azt azonban senki sem mondaná, hogy olykor a jó Szentlélek is szundítgat.

Egy angol fordító a múza ellenére úgy vélte (a múza végtére is elég homályos fogalom), hogy amikor Homérosz azt mondta, hogy „Istennő, haragot zengj...”² („An angry man, this is my subject”), akkor nem tekintették a könyvet az első betűtől az utolsóig csodálatosnak: változtathatónak tartották, és történetileg tanulmányozták; régen és ma is történetileg tanulmányozzák az afféle műveket; kontextusba helyezik őket. A szent könyv fogalma ettől homlokegyenest eltérő.

Ma úgy gondoljuk, hogy a könyv eszköz, amellyel igazolhatunk, megvédhetünk, vitathatunk, kifejthetünk vagy épp áttekinthetünk egy-egy tételt. Az ókorban az élőszó pótlékának tartották a könyvet: és csak annak. Idézzük fel Platónnak azt a szakaszát, amelyben a szobrokhöz hasonlítja a könyveket; olyanok, mintha élnének, de ha kérdez tőlük valamit az ember, nem felelnek. Ennek kiküszöbölésére alkotta meg a platóni dialógust, amely feltárja az adott téma minden oldalát.

Azután itt van az a rendkívül szép, egyszersmind különös levél, amelyet Nagy Sándor küld, Plutarkhosz szerint, Macedóniából Arisztotelésznek. Ez utóbbi épp akkor tette közzé a METAFIZIKA-t, vagyis csináltatott néhány másolatot belőle. Nagy Sándor

szemére veti, hogy azzal mindenki birtokába juthat ama tudásnak, ami eladdig csak néhányak kiváltsága volt. Arisztotelész védekezéséppen – nyilvánvaló őszinteséggel – ezt feleli: „Értekezésemet közzé is tettem, meg nem is.” Akkoriban senki sem számíthatott arra, hogy egy könyv teljesen kimerít egy témát, amolyan vázlatnak tekintették, amely segítette a szóbeli kifejtést.

Hérakleitosz és Platón is megbírálta – más-más okból – Homérosz művét: könyveit tisztelet övezte, de nem tekintették őket szentírásnak. Ez utóbbi sajátosan keleti fel-fogás.

Püthagorasz egyetlen sort sem hagyott ránk. Feltételezhetően semmilyen szöveggel sem kívánta megkötni magát. Azt akarta, hogy halála után tanítványai fejében éljenek tovább s teremjenek új eszméket a gondolatai. Innen ered a *magister dixit* kifejezés, amit mindig helytelenül használnak. A *magister dixit* nem azt jelenti, hogy „a mester mondta”, s azzal vége a vitának. Egy Püthagorasz-tanítvány, mondjuk, olyan tételt hirdetett – példának okáért a körkörös idő elméletét –, amely esetleg nem tartozott a püthagoreusi hagyományhoz. Ha félbeszakították, mondván, hogy „ez nincs benne a hagyományunkban”, azt felelte, hogy *magister dixit*, s akkor joga volt újítani. Püthagorasz úgy gondolta, hogy a könyvek megkötik az embert, avagy az Írás szavaival szólva, „a betű öl, a lélek pedig éllet”.³

A NYUGAT ALKONYA mágiával foglalkozó fejezetében azt írja Spengler, hogy a KORÁN tekinthető a mágikus könyvek őstípusának. A mohamedán törvénytudók, az ulémák szemében a KORÁN semmilyen más könyvhöz nem fogható. Előbb született (ez hihetetlenül hangzik, pedig így van), mint az arab nyelv; nem tanulmányozható sem történeti, sem filológiai szempontból, hiszen előbb keletkezett, mint hogy arabok léteztek volna, előbb, mint a nyelv, amelyen íródott, előbb, mint a világegyetem. Még az sem állítható róla, hogy Isten műve; még annál is rejtettebb és titokzatosabb. Az ortodox mohamedánok szemében a KORÁN Isten egyik attribútuma, olyan, mint az Ő haragja, az Ő könyörületessége vagy az Ő igazságossága. Maga a KORÁN ugyanakkor emlit egy titokzatos könyvet, a könyv szülőanyját, mely a KORÁN mennyei arche-tipusa, az égben található, és ott az angyalok hódolata övezi.

Ilyen hát egy szent könyv, teljesen másképp értelmezik, mint egy klasszikus művet. Egy szent könyvben nemcsak a szavak, hanem a szöveget alkotó betűk is szentek. Ezt az elvet alkalmazták a kabalisták az Írás tanulmányozására. Gyanítom, hogy azért követték ezt a *modus operandit*, mert igyekeztek gnosztikus elemeket belevinni a zsidó misztikába, hogy az Írással igazolják önmagukat, hogy ortodoxok legyenek. Bárhogy történt is, egészen felszínesen bemutatjuk (pedig nekem szinte semmi jogom sincs erre), hogy milyen *modus operandit* követtek vagy követnek a kabalisták, akik egykor Dél-Franciaországban és Észak-Spanyolországban – Katalóniában – kezdték el művelni különös tudományukat, majd olasz és német földön – s egy kicsit mindenütt – folytatták. Izraelbe is eljutottak, de nem onnan származtak; inkább gnosztikus és katar gondolkodóktól eredeztethetők.

Az elv a következő: a PENTATEUKHOSZ, a TÓRA szent könyv. A könyvírás nagyon is emberi feladatára leereszkedett egy végtelen értelem. Alászállt a Szentlélek az irodalomba, ami éppoly hihetetlen elgondolás, mint hogy Isten leereszkedett, hogy emberré legyen. Csakhogy itt közvetlenebb leereszkedésről van szó: a Szentlélek alászállt az irodalomba, s írt egy könyvet. Abban a könyvben semmilyen esetlegesség sem lehet. Az ember írásaiban mindig van valami esetleges.

Tudjuk, hogy milyen babonás tisztelet övezi a DON QUIJOTÉ-t, a MACBETH-et, a

ROLAND-ÉNEK-et és még sok más művet, általában minden országban egyet-egyet, csak Franciaországban nem, ott ugyanis olyan gazdag az irodalom, hogy legalább két klasszikus tradíció alakult ki; de ezt most nem részletezem.

Nó mármost ha egy Cervantes-kutató azt találná mondani, hogy a DON QUIJOTE két *n*-re végződő, egy szótagú szóval kezdődik (*en* és *un*),⁴ majd egy ötbetűs szóval (*lugar*), aztán két kétbetűssel (*de*, *la*) és egy öt- avagy hatbetűssel (*Mancha*) folytatódik, s mindebből valamiféle következtetést igyekezne levonni, akkor nyomban bolondnak nyilvánítanák. A BIBLIÁ-t pedig épp ezzel a módszerrel tanulmányozták.

Azt mondják például, hogy *béttel*, a *Berésit* első betűjével kezdődik. Miért áll egyes számú ige többes számú alannal, amikor azt írja, hogy „*kezdetben teremté istenek az eget és a földet*”? S miért kezdődik *béttel*? Azért, mert ennek a héber kezdőbetűnek ugyanazt kell jelentenie, mint a spanyol *b*-nek – a *bendición* (áldás) első betűjének –, és a szöveg nem kezdődhet olyan betűvel, amely a *maldición* (átok) szóra utalna; áldással kellett annak kezdődnie. *Bét*: a *bendición* jelentésű *beraká* héber kezdőbetűje.

Van egy másik, ugyancsak különös körülmény, amely hatással lehetett a kabalára: Isten szavakkal teremti meg a világot, a szó volt (ahogy Saavedra Fajardo jeles író mondja) művéhez az eszköz; azt mondja Isten, hogy legyen világosság, és lőn világosság. Ebből az következett, hogy a *világosság* szó alkotta meg a világot, vagy az az intonáció, amellyel Isten kiejtette a *világosság* szót. Ha más szót, más hanglejtéssel ejtett volna ki, nem világosságot teremtett volna, hanem valami mást.

Éppoly hihetetlen, ami most következik, mint amit eddig láttunk. Nyugati elménkben feltétlenül megütközést kelt (az enyémben minden bizonnyal), de kötelességem elmondani. Amikor eltűnődünk a szavainkon, történetileg nézve azt hisszük, hogy egy-egy szó kezdetben hangsor volt, és csak később lett belőle betűsor. A kabalában ellenben (a szó *befogadást*, *hagyományt* jelent) a betűknek tulajdonítanak elsődlegességet; tehát a betű volt Isten eszköze s nem a betűkkel jelölt szó. Ez olyan, mintha minden tapasztalat ellenére azt hinnék, hogy az írás megelőzte a kiejtett szót. Ebben az esetben semmi sem véletlenszerű az Írásban: szükségszerűen minden meghatározott benne.

Aztán következik a betűk megfeleltetése. Rejtjeles, titkosírásos szövegnek tekintik az Írást, s különböző szabályokat találnak ki a megfejtésére. Az Írás minden betűjét ki lehet emelni, s megnézni, hogy az milyen más szónak a kezdőbetűje, és hogy mit jelent az a másik szó. Végig az egész szövegen, betűről betűre haladva.

Ki lehet alakítani továbbá két ábécét is: az egyik, mondjuk, *a*-tól *l*-ig tart, a másik *m*-tól *z*-ig, illetve úgy, ahogy a héber betűk kiadják; az az elgondolás, hogy a felső betűk egyenértékűek az alsókkal. Azután (görög kifejezéssel élve) *busztrófédon* is lehet olvasni a szöveget: tehát jobbról balra, majd balról jobbra, majd jobbról balra. Számérték is tulajdonítható a betűknek. Mindez egy rejtjeles rendszert alkot, amelyet meg lehet fejteni, s amelynek a kulcsai fontosak az ember számára, hiszen kétségtelenül az isteni értelem helyezte oda őket jó előre, az pedig végtelen. Hát efféle titkosírás, efféle munkálat – mely emlékeztet arra, amit Poe AZ ARANYBOGÁR-ban ír le – vezet el a Tanhoz.

Gyanítom, hogy a doktrína korábbi, mint a *modus operandi*. Az a gyanúm, hogy ugyanaz a helyzet a kabalával, mint Spinoza filozófiájával: a geometriai rendszer utólagos benne. Gyanítom, hogy a kabalisták a gnosztikusok hatása alá kerültek, és azért találták ki a betűfejtésnek ezt a fura módját, hogy minden egybevágjon a héber hagyománnyal.

A kabalistáknak ez a különös *modus operandi*ja egy logikai premisszára épül: arra a tételre, hogy az Írás tökéletes szöveg, s egy tökéletes szövegben semmi sem lehet a véletlen műve.

Pedig tökéletes szöveg nem létezik; az ember alkotta szövegek legalábbis nem azok. A prózában jobbra a szavak jelentésére figyelünk; a versben a hangokra. De egy olyan szövegben, amit egy végtelen értelem írt, amit a Szentlélek fogalmazott, hogy is lehetne egy-egy kihagyás, törés? Ott szükségszerűen minden végzetserű. Ebből a végzetserűségből származtatták rendszerüket a kabalisták.

Ha egyszer a Szentírás nem végtelen írás, ugyan miben különbözik megannyi ember alkotta szövegtől, miben különbözik a KIRÁLYOK KÖNYVE egy történelemkönyvtől vagy az ÉNEKEK ÉNEKE egy költeménytől? Azt kell feltételeznünk, hogy valamennyinek végtelen sok jelentése van. Scotus Erigena azt mondta, hogy a BIBLIA jelentései olyan végtelenek, mint egy páva tarka tollazatán a színek.

Egy másik elgondolás szerint négy jelentése van az Írásnak. Így ismertethető ez a rendszer: kezdetben van egy Lény, amely éppolyan, mint Spinoza Istene, azzal a különbséggel, hogy Spinoza Istene végtelenül gazdag; az *En-szóft* ellenben majd végtelenül szegénynek találjuk. Egyfajta kezdetleges Lényről van szó, amelyről nem állíthatjuk, hogy létezik, mert ha létezőnek tekintjük, akkor a csillagok, az emberek, a hangyák is léteznek. Azok pedig hogyan részesedhetnének ugyanabból a kategóriából? Nem, eme kezdetleges Lény nem létezik. Azt sem állíthatjuk róla, hogy gondolkodik, mert a gondolkodás logikai folyamat, el kell jutni egy premisszától a konklúzióig. Azt sem állíthatjuk róla, hogy akar valamit, mert az akarás nem más, mint hiányérzet. És azt sem, hogy cselekszik. Az *En-szóf* nem cselekszik, hisz a cselekvéshez ki kell tűzni egy célt, s meg kell valósítani. Továbbá, ha az *En-szóf* egyszer végtelen (több kabalista a tengerhez hasonlítja, ami a végtelen jelképe), hogy is akarhatna valami mást? Amúgy is, mi mást teremthetne, mint még egy végtelen Lényt, amelyet aztán összetéveszthetnének vele? Mivel szerencsétlenségünkre a világot azért csak meg kellett teremteni, van hozzá tíz emanáció, *Szefírot* a nevük, melyek Őbelőle származnak, de nem későbbiek Nála.

Nehéz felfognunk egy ilyen örök Lényt, mely mindig is rendelkezett ama tíz emanációval. A tíz emanáció egymásból sugárik ki. Az írás szerint egy-egy ujjnak felelnek meg. Az első emanáció a Korona nevet viseli, egy fénysugárhoz hasonlítható, mely az *En-szófból* ered, de azt semmivel sem csökkenti, egy határtalan lényt nem lehet csökkenteni. A Koronából újabb emanáció indul ki, abból ismét egy újabb, és ez így megy egészen tízig. Minden emanáció három részből áll. Az egyik rész a Felsőbb Lénnel érintkezik; a középső a lényegi elem; a harmadik az alsóbbrendű emanációval érintkezik.

A tíz emanáció egy embert ad ki, Ádám Kádmon a neve, az Ember Archetipusa. Az égben lakozik, mi a tükörképei vagyunk. Ebből a tíz emanációból álló emberből kisugárik egy világ, aztán még egy, összesen négy. A harmadik a mi anyagi világunk, a negyedik a pokolbéli világ. Valamennyi benne találtatik Ádám Kádmonban, aki az embert és mikrokozmoszát egyaránt magába foglalja: mindent magába foglal.

A filozófiatörténetnek nem afféle múzeumi darabjáról van itt szó; azt hiszem, még alkalmazható ez a rendszer: gondolkodásra serkenkethet bennünket, arra, hogy igyekezzünk megérteni a világegyetemet. A gnosztikusok sok száz évvel megelőzték a kabalistákat; hasonló a gondolatrendszerük; egy meghatározatlan Isten a kiindulópontjuk. Ebből a *Plérómának* (Teljességnek) nevezett Istenből egy újabb Isten sugárik ki (Ireneusz fonák változatát követem), abból egy újabb emanáció következik, aztán újabb és újabb, és mindegyik külön eget alkot (egymásra tornyozódnak az emanációk). Háromszázhatvanötig jutunk el, tudniillik belekeverték az asztrológiát. Amint el-

érünk az utolsó emanációhoz, ahhoz, amelyben az Istenség része csaknem nulla, belebotlunk egy Istenbe, akit Jehovának hívnak, s aki megalkotja ezt a világot.

Miért teremti az ilyenek ezt a világot, ennyi tévedéssel, ennyi szörnyűséggel, ennyi bűnnel, ennyi testi kínnal, ennyi büntudattal, ennyi galádsággal? Azért, mert apránként egészen megfogytakozott az Istenség, s Jehovához érve ilyen esendő világot hoz létre.

A tíz *Szefirót*ban és a belőle keletkező négy világban ugyanezt a mechanizmust látjuk. Amilyen mértékben távolodnak ezek az emanációk az *En-szóftól*, azaz a határtalantól, a rejtett-től vagy (ahogy jelképesen a kabalisták nevezik) az *okkultoktól*, úgy vesztik el az erejüket, egészen addig, míg el nem jutunk ahhoz az emanációhoz, amely megteremti ezt a világot, a mi világunkat, amelyben annyi a fogvatékosságunk, annyi balsors leselkedik ránk, s oly röpké a boldogság. Nem képtelenség ez a gondolat; egy örök kérdéssel állunk itt szemben, nevezetesen azzal, honnan a rossz, amit oly csodásan bont ki JÓB KÖNYVE (Froude a világirodalom legnagyobb művének tartja).

Bizonyára emlékeznek Jób történetére. A kegyes embert, akit csapások érnek, az embert, aki igyekszik menteni magát Isten előtt, az embert, akit megvetnek a barátai, az embert, aki megmentettnek hiszi magát, végül megszólítja Isten a forgószélből. Értésére adja, hogy Ő minden emberi mérték felett áll. Két különös példával az elefántra és a cethalra hivatkozik, mondván, hogy Ő a teremtőjük. Észre kell vennünk, figyelmeztet Max Brod, hogy oly hatalmas az elefánt, azaz *Behemót* („a barmok”), hogy többes számban áll a neve; *Leviatán* pedig két szörny is lehet, cethal vagy krokodilus. Hozzáteszi, hogy Ő éppoly kifürkészhetetlen, mint az említett szörnyek, s hogy nem mérhető Ő emberi mértékkel.

Ugyanide jut el Spinoza, amikor kijelenti, az, hogy Istent emberi attribútumokkal ruházzuk fel, éppolyan, mintha egy háromszög azt mondaná, hogy Isten kifejezetten háromszög alakú. Eppannyira antropomorf szemlélet az, ha Istent igaznak, könyörületesnek nevezzük, mint ha azt állítjuk Róla, hogy van arca, szeme vagy keze.

Van tehát egy felsőbbrendű Istenség, és vannak alsóbbrendű emanációk. Valószínű, hogy az emanáció a legártalmatlanabb szó, ha nem akarjuk Istent hibáztatni; ha az a cél, hogy – Schopenhauer szavaival élve – ne a királyt, hanem a minisztereit hibáztassuk, és hogy az említett emanációk teremtsék meg ezt a világot.

Több kísérlet született már a rossz igazolására. Először is itt van a klasszikus teológiai érvelés, amely kijelenti, hogy a rossz negatív fogalom, s hogy „a rossz” egyszerűen a jó hiányát jelenti; ez minden józan ember számára nyilvánvalóan téves elképzelés. Bármely testi fájdalom éppolyan elevenen vagy még elevenebben hat ránk, mint bármiféle gyönyör. A boldogtalanság nem a boldogság hiánya, hanem valaminek a megléte; ha boldogtalanok vagyunk, azt boldogtalanságnak érezzük.

Létezik egy roppant elegáns, ám hamis érvelés, amellyel Leibniz igyekezett igazolni a rossz létét. Képzeljünk el két könyvtárat. Az egyik az AENEIS ezer példányából áll, melyről azt feltételezik, hogy tökéletes mű, s talán az is. A másikban ezer különféle kötet van, közöttük egy AENEIS is. Melyik a tökéletesebb? Nyilvánvalóan a második. Leibniz arra a következtetésre jut, hogy a világ változatossága miatt van szükség a rosszra.

Egy másik példaként egy képet szokás említeni, mondjuk Rembrandtnak egy szép képét. A vásznon látható sötét pontok megfeleltethetők a rossznak. A képek, illetve a könyvek példájánál Leibniz láthatólag megelégedik arról, hogy más az, hogy rossz

könyvek vannak egy könyvtárban, mint az, hogy mi *vagyunk* azok a könyvek. Ha valamelyik kötet mi *vagyunk*, pokol vár ránk.

Nem mindenki osztja Kierkegaard elragadtatását – nem tudom, hogy ő maga is mindig érezte-e amaz eksztázist –, aki azt mondta, hogy ha a világ változatosságát bizonyítandó csupán egyetlen lélek volna a pokolban, s az az ő lelke volna, a pokol mélyéről is a Mindenható dicséretét zengené.

Nem tudom, könnyű-e ilyen érzéseket táplálni; nem tudom, hogy néhány percnyi pokol után is ugyanígy gondolkodott volna-e Kierkegaard. Az elgondolás azonban, láthatják, egy alapproblémához közelít, a rossz létének a kérdéséhez, amelyre egyformán válaszoltak a gnosztikusok és a kabalisták.

Az ő megoldásuk szerint a világegyetem egy fogyatékos Istenség műve, akinek istensége csaknem nullára tehető. Tehát a világ egy Isten műve, aki nem az Isten. Egy olyan Istené, aki isten távoli leszármazottja. Nem tudom, hogy értelmünk képes-e oly hatalmas és homályos szavakat használni, mint Isten, Istenség, vagy hogy felfogja-e Baszileidész tanát a gnosztikusok háromszázhatvanöt emanációjáról. Egy fogyatékos istenség fogalma ellenben elfogadható, akárcsak egy olyan istenségé, aki ellenszegülő anyagból kénytelen a világunkat összegyúrni. Ezzel Bernard Shaw-hoz jutunk el, aki azt mondta, hogy „*God is in the making*”, „*Isten alakulófélben van*”. Isten valami olyasmi, ami nem tartozik a múlthoz, ami talán a jelenhez sem tartozik: Isten az Örökkévalóság, Isten valami olyasmi, amiből még jövő lehet: ha nagylelkűek vagyunk, sőt okosak, ha értelmesek vagyunk, hozzájárulhatunk Isten megalkotásához.

Wellsnek A HALHATATLAN TŰZ című művében JÓB KÖNYVÉ-t követi a cselekmény, s a hősök is hasonlók. Altatás alatt azt álmodja a főhős, hogy benyit egy laboratóriumba. Sivár a berendezés, egy öregember dolgozik odabent. Az öregember Isten; elég ingerültnek mutatkozik. „*Megteszem a tőlem telhetőt – magyarázkodik –, de igazában nagyon komisz anyaggal kell megküzdenem.*” A rossz az az anyag lehet, mellyel Isten nem tud megbirkózni, a jó pedig a jóság. Ám hosszú távon a jónak győzedelmeskednie kell, s már győzelemre is áll. Nem tudom, hogy hihetünk-e a haladásban; én úgy látom, hogy hihetünk, legalábbis a Goethe-féle spirálmozgásban: előre, majd hátrafelé megyünk, de mindent összevetve fejlődünk. Hogy állithatunk ilyet, mikor annyi a kegyetlenség a mai világban? Most legalább van fogolyszedés, s börtönbe, valószínűleg koncentrációs táborba vetik a legyőzötteket; de csak elfogják az ellenséget. Nagy Sándor korában az volt a természetes, hogy a győztes sereg az utolsó szálig leölte a legyőzötteket, és hogy lerombolta a vesztes várost. Meglehet, hogy szellemiekben is fejlődünk. Erre bizonyosság lehet az a csekélység, hogy most érdekel bennünket, hogyan gondolkodtak a kabalisták. Nyitott az értelmünk, készséggel tanulmányozzuk mások bölcsességét, nemkülönbén mások ostobaságait és a babonáit is. A kabala nemcsak hogy nem múzeumi darab, hanem a gondolkodásnak egyfajta metaforája.

Most pedig egy mítoszról, a kabala egyik legkülönösebb legendájáról szeretnék önöknek beszélni. A gölem történetéről, mely Meyrinket egy híres regényre ihlette, az meg engem egy versre. Isten fog egy földrögöt (Ádám „*vörös föld*”-et jelent), életet lehel belé, és megteremti Ádámot: a kabalisták benne látják majd az első gólemet. Az isteni szó, egy éltető lehelet a teremtője; s minthogy a kabalában azt tartják, hogy a teljes PENTATEUKHOSZ Isten nevének tekinthető – épp csak össze vannak keverve a betűk –, ha valaki birtokába jutna Isten nevének, vagy ha eljutna a *Tetragrammaton*hoz – Isten négybetűs nevéhez –, és hibátlanul ki tudná ejteni, akkor maga is teremthetne egy világot, s teremthetne egy gólemet, egy embert is.

Gershom Scholem nagyszerűen feldolgozta a gólemlegendákat A KABALA SZIMBOLIZMUSA című könyvében, amit a minap olvastam el. Úgy látom, hogy ez a legvilágosabb mű erről a témáról, hisz magam is tapasztaltam, hogy az eredeti források felkutatása szinte reménytelen. Egy szép és, azt hiszem, pontos fordításban (végtére is nem tudok héberül) elolvastam a SZÉFER JECIRÁH-t avagy AZ ALKOTÁS KÖNYVÉ-t, amit León Dujovne adott ki. Elolvastam a ZÓHÁR-t avagy A RAGYOGÁS KÖNYVÉ-t. Csakhogy ezek a művek nem azzal a céllal íródtak, hogy tanítsák, hanem hogy elhitessék a kabalát; hogy a tanítvány el tudja olvasni őket, és megerősítést találjon bennük. Nem mondják el a teljes igazságot: amint Arisztotelész kiadott és kiadatlan művei sem mondják el.

Térjünk vissza a gólemhez. Az a feltevés, hogyha egy rabbi megtanulja vagy kideríti Isten rejtett nevét, s azt egy agyagból készült emberfigura fölé kiejti, a test életre kel, s gólem a neve. A legenda egyik változata szerint az igazságot jelentő *EMET* szót írják a gólem homlokára. És növekedik a gólem. Elérkezik a pillanat, amikor már olyan magas, hogy nem éri föl a gazdája. Erre ez megkéri, hogy kösse be a cipőjét. A gólem lehajol, mire a rabbi rálehel, s eltünteti az álefet, vagyis az *EMET* első betűjét. *MET*, halál lesz belőle. Porrá omlik a gólem.

Egy másik legendában a rabbi – vagy néhány rabbi, néhány mágus – teremt egy gólemet, s elküldi egy másik mesternek, aki ugyan maga is tudna alkotni egyet, de már túl van az afféle hiúságokon. A rabbi beszél a gólemhez, de az nem felel, mert a gondolkodás és a beszéd képességét megtagadták tőle. A rabbi így ítélkezik felette: „Mágusok csinálmánya vagy te; térj vissza porodba.” A gólem szétesik.

Végül lássunk még egy legendát Scholem gyűjteményéből. Sok-sok tanítvány (egy ember magában nem tanulmányozhatja és nem is értheti meg AZ ALKOTÁS KÖNYVÉ-t) sikerrel megalkot egy gólemet. Amikor megszületik, tört tart a kezében, s arra kéri teremtetőit, öljék meg, „mert ha életben maradok, esetleg bálványként fognak imádni”. Izrael – akárcsak a protestantizmus – a bálványimádást tartja az egyik legnagyobb bűnnek. Megölik a gólemet.

Néhány legendát ismertettem az imént, de hadd térek vissza az első témákra, ama nagyon is figyelemre méltó tanra. Mindannyiunkban megtalálható egy töredéknyi istenség. Ez a világ nyilvánvalóan nem lehet egy mindenható, igazságos Isten műve, de mitőlünk függ. Ezt a tanulságot hagyta ránk a kabala, mely több, mint valamiféle kuriózum, amit történészek vagy grammatikusok tanulmányoznak. Hugo nagy költeményéhez hasonlóan – *CE QUE DIT LA BOUCHE D'OMBRE* – a kabala azt az elvet hirdette, amit a görögök *apokatasztázis*nak hívtak; eszerint hosszas vándorlás után végül minden teremtmény – még Káin és az Ördög is – újból egyesülni fog az istenséggel, amelyből egykor származott.

(Előadás: Buenos Aires, 1977.)

Fordítói jegyzetek

1. ARS POETICA, 358. (Muraközy Gyula fordítása.)

2. ILIÁSZ, I, 1. (Devecseri Gábor fordítása.)

3. 2 KOR 3, 6.

4. „*En un lugar de la Mancha...*” – „*La Mancha egyik falujában...*”

Halasi Zoltán

HTB.

A mosogató alatt kupleráj van.
 Előtte függöny. Mit is keresgéltem?
 Hogy az a jó...! A több mint félhomályban,
 a szűk helyen saját kezemre léptem.
 A térdem szemem nyomta majdhogynem ki.
 Fejem feldöbbsent. Borult le a tányér.
 Tartani hátamat – ilyenkor sehol senki –
 tarthattam már a drága porcelánért...

Nem elég. A sok világtalan ujjbegy
 egy csomó üvegszilánkot szedett föl.
 Hová faroljak? Amikor balul megy
 úgyis minden. A márványlap remeg, dől.
 Vállamon rongyok, orromon cipőzsír,
 cserép a linón, én lélekben össze...
 A lomok közül, hallom, csecsemő sír.
 Egy régen halott. „Kérlek, függönyözz le!”

Ez a cérnahang egyre ismerősebb.
 De hát ő nincs is. Akkor meg mi bántja?
 Nem én vagyok csupa púp és merő seb?
 Az atya négykézláb? Lét elefántja?
 Én nem találok, amit nem találok!
 Amit meg... annak neki, mint a dózer.
 Vagy visszajár ez, játékban a zálog?
 Forduljak fel már? Nincs több áltatószer?

HOL VAN MÁR A RÉGI TÉRISZONY?

A hátsó lépcső torkából kilépve
 végigmegy a holdsütötte gangon
 nem mint egykor harmonikázó térdrel
 a rücskös falnak vetve hátad
 hatemeletnyi szivás ellenében
 aggódó férj ifjú fészekrakó

Pedig a fény ma is oly túlvilági
árny a korlát ferdén elvetődik
az első lift is ugyanúgy bedöglött
mint mikor kiszáratva jött a hívás
és az istennek sem akart leesni
gratulálnak mert fiad született

Ha akkor lassan azóta tovább tart
bármifelé bárki bármelyünnen
de már a fel-le vonzó sötétben
ahol a léptek szédületbe rántva
fogódzó nélkül zuhognak belőled
elvált a talptól az a repesés

El innen és túl el frivol határuk
el mit elveszithetsz nem tiéd már
csak járka lengőajtók újra kulcslyuk
és mán a holnap ismert olvadása
margariné az ablakos kenyéren
mint drótüvegtetőn a hold út át

NOVELLAPÁLYÁZAT

Eörsi István

A TEREMŐR SÍRÁSA

Klee kisméretű képén férfi, körtefa alatt. Csüggnek a körték groteszk-pontosan a férfi felett, mind felé irányulnak, a körték vagy inkább a mellek, mert ahogy fölfelé siklik a szem, a bűvöletesen növekvő formák egyre félreérthetlenebbül árulják el rejtett-valódi jelentésüket.

Hátralépek összehúzott szemmel, fiatal férfi oldalaz be közém és a kép közé, farmernadrág, kék ing, katonatarisznya, sodrottlánc-öv. Nem ismerhetem, és mégis mintha. Az utcákon sok ilyen figura manőverezik, de ez itt a Metropolitan Museum. Noha arcát nem látom, feszülő testtartásából érzem állapotát. Egészen közel hajol a képhez, de lába nem mozdul ki a helyéből: derékből dől előre, és nyaka, mintha rejtett rugóra mozogna, valószínűtlenül megnyúlik. Ebben a testtartásban mozog a feje fölle. Felnyög, a Klee-terem valamennyi látogatója – öten vagyunk – ránéz. Egy bácsi elejti ezüsfogantyús botját. A teremőr – kövér néger asszony – ül a székén, szunyókál.

A fiatalember egy flakont vesz elő a tarisznájából, karját kinyújtja, megcélozza a képet. Hülyéskedik? És ha csakugyan akcióba lép? A zsebembe nyúlok, felkattintom a rugós kést, melyet Costa Ricában vásároltam tizennyolc dollárért. Nincs sok időm. Ha rákiáltok, esetleg azonnal befröcsköli a körtéket. Vigyáznom kell, amikor döfök, mert ha elugrik, éppen közéjük csusszan a pengém.

Felüvölt, mire nyakszirtjébe vágom a kést. A flakon kicsúszik a kezéből, összetörik, tintaszínű olajos lé ömlik szét a padlón. Ő maga mozdulatlanra dermed, majd megfordul a tengelye körül, és hanyatt vágódik. A vértócsa a fejénél meglepetésemre kisebb, mint az a másik pocsolya. Nyitott szemmel fekszik, most egy pillanat törtrésze alatt felismerem. Ő az a taxis, aki tegnap, Ginsberghez menet megkérdezte, hogy fel tudja-e még állítani. Akkor is nagyon izgatott volt, huszonhárom évesnek mondta magát, és megtudakolta koromat.

Rohanva kifelé a teremből, visszanezek. Senki sem mozdul. Körték csúfondáros diadala.

Ginsberg konyhájában, Bob Dylan-koncert után. Éjfél. Egy Jack nevezetű vézna, alacsony, álmélkodó képű kínai kacsát kutyvaszt pekingi módra. Az Örök Béke Teréről egyenesen ebbe a konyhába menekült a diáklázadás leverése után. Azóta a Mesternél alszik egy kamraféleségben, főz, bevásárol, takarít, nyelvórákat ad, továbbá fordítja szállásadója műveit, persze nem lakbérfizetés helyett, hanem lelkesedésből. Legfőbb gondolja, hogy az eredeti szövegekben fel-felbukkanó „cunt” szót, mely zengő magyar nyelven pinát jelent, nem bírja leírni kínaiul, mert e szó kínai megfelelője, noha folyton-folyvást hallható a Birodalom teljes területén, a szemérmes kínai írásbeliség évezredek alatt egyetlenegyszer sem öltött látható formát. Jack már felkereste tanácsért a kínai negyed összes valamirevaló tudorát, de ezek csak a fejüket rázták. Így hát a kínai irodalom, a „cunt”-os versek vonatkozásában, visszahátrál az írásbeliségből a szóbeliségbe.

Jack körtekompótot oszt szét kis tálkába. Ginsberggel szemben egy igen öntudatos, fekete sörényű tizenkilenc éves költő ül, velem szemben, kettőjük közt hasonkorú, pattanásos képű, lányos mosolyú barátja. „István szerint Bobot korrumpálta a kapitalizmus, és amit ma hallottunk tőle, az nem zene volt már, hanem entertainment-business.” – „Miért nem a saját szavaidat alkalmazod?” – kérdem én. – „Miért nem mondd »kapitalizmus« helyett, hogy »Moloch«?” Ginsberg mosolyra húzza ferde száját. Amikor ő az *Üvöltésben* a Molochról őrzöngött, a Pénz Iszonyú Szimbólumáról, Bob Dylan még gitárt pengetve dalolászta verseit, és nem tűrte volna, hogy egy iszonyú Dob mindent egyforma péppé kalapáljon.

Később Jack kétezer éves kínai szexológiai műből olvas fel egy fejtegetést arról, hogy a szerelmi aktus során csak pancser férfiak tekintik egyedül üdvözítőnek az ejakulációt. Nagy vigasz neki ez a könyv, mert már harmincegy éves, és egyre-másra kell tapasztalnia, hogy mennyiségileg nem áll régebbi teljesítőképessége magaslatán. A könyvből megtudhatjuk, hogy az igazi élvezet az élvezet sorozatos elhalasztása; első alkalommal könnyű bizsergést érzünk a hátgerinc tájékán, a második „not-coming” után lebegést, a harmadik után kitisztul az agy, és így tovább, a kilencedikig, amikor áttetszővé válik a Világegyetem, és mi szabadon úszunk benne, üdvözült halak. Ginsberg nagy élvezettel hallgatja a rögtönzött fordítást. „Hát igen” – mondja –, „a férfiak tizenhat és húsz év között a legerősebbek, aztán mind több bölcsességre kényserülnek. A nők ellenben harmincadik évük után jutnak a csúcsra.” Szájába veszi az

utolsó kis fehér körtét, feláll „Jack a kamrájában alszik” – mondja –, „István a vendégszobában, te” (a dús sörényűre mutat) „a mellettem lévőben, te pedig” (és megérinti a pattanásos képű karját), „te pedig velem.” Mindnyájan nevetünk, csak a pattanásos képű pirul el.

A koncertről taxival siettünk haza, mert a fiatalok vártak már bennünket a konyhában. A kapkodó beszédű, fejét ide-oda rángató sofőr megkérdezte Ginsberget, hogy foglalkozik-e még nőekkel. „Fiúkkal” – hangzott a válasz –, „mi az, csak nem érdeklődsz a dolog iránt?” A sofőr hátrarántotta a fejét, majd vissza, az esőverte ablaküvegre. „És fel tudod még állítani?” – kérdezte. – „Majd húsz év múlva magadat kérdezd” – hangzott a válasz. – „Miért, hány éves vagy?” – „Hatvannégy.” – „Én huszonhárom. Hogy-hogy húsz év múlva? Húsz évet adsz csak nekem? Minek nézel engem?” – „Nyugodj meg” – mondta Ginsberg – „És előrenézz. Majdnem felszaladtál a járdára.”

Ginsberg reggel a mosdónál – nincs fürdőszobája, a hálója melletti szobából van elkerítve a vécé, ennek innenső oldalán mosdó, túlsó oldalán kis kád – fehér alsónadrágját mossa. A dús sörényű költő hazament már, a pattanásos képű feltehetően szunyókál még a hálószobában. „Egyre nehezebben szedem ki alsónadrágjaimból a barnát” – magyarázza a költő. – „Régebben szarás után minden alkalommal megmosakodtam, de ma már ezt is bonyolultabb megszervezni. Sokszor vagyok házon kívül, és újabban már nem is olyan kiszámítható, hogy mikor, így hát reggelenként próbálok helyrehozni a dolgot, de bárhogy iparkodom, nem jön ki teljesen... Egyszóval egyre nehezebb...”

Elönt a szeretet hulláma. „Így vagyok én is” – mondom.

Futok kifelé a Klee-teremből, le a lépcsőn, egy zsúfolt, roppant csarnokon át, mely több kiállítóhelyiségre tagolódik, két jegyszedő közt kilódulok az előcsarnokba, ezen is át, ki a kapun, alattam lépcsőkön őszi napsütésben szétszórta fiatalok ülnek, sárga, fekete, fehér diákok, továbbá idősebb emberek is, egyedül, párosával. Körülbelül harminc lépcsőn kell még lecsörtetnem, és akkor elvegyülhetek az Ötödik Sugárút forgatagában, vagy jobbra, a Central Parkba, ott beállok a kocogók közé, ép ésszel nem tétélezhető fel, hogy halálos késelés után a gyilkosnak kocoghatnékja támad. Még harminc lépcső tehát. Döbbenet érzélem, hogy nincs kedvem menekülni. Megállok a lépcsősor tetején, bevárom üldözőimet.

Sehol senki. Én ráérek. Álló testhelyzetben, hogy könnyen észrevehessenek, olvasni kezdek egy életrajzot, amelyet előző nap kaptam. Hőse a beatnemzedék nagy regényírója, William S. Burroughs, a *Naked Lunch* szerzője, baráti körben Bill. Ott ütöm fel a könyvet, ahol azt mondja Bill 1951. szeptember 6-án délután a feleségének, Joan Vollmernek – mert noha főként a fiúkat szerette, az asszonyok ágyában sem vallott soha szégyent, Joantól, akit imádott és nagyra becsült, gyereke is született –, egyszóval azt mondja neki, hogy ideje volna már tülesniük a Tell Vilmos-aktuson. Joan a fejére tesz egy whiskys- (mások szerint vizes-) poharat, Burroughs vállához emeli puskáját – mely azért van nála, mert késik a vevő, akinek el akarja adni –, céloz, híresen jó lövés, durranás, egyik barátjuk, aki a szobában tartózkodik, arra lesz figyelmes, hogy a pohár leesik, de nem törik össze, nem fröccsenek szét szilánkjai, pedig ettől tartott a durranás előtt, a pohár tehát épségben marad, Joan viszont átlőtt fejjel lecsusszan a földre. Mexikóban vagyunk, Bill tizenhárom teljes napot vizsgálati fogságban tölt

„egy asszony miatt, micsoda szégyen”, hogy egy jólelkű fegyőr szavait idézzem, majd óvadék ellenében szabadlábra bocsátják, pár hétig jelentkezget a rendőrségen, aztán visszautazik az Egyesült Államokba, ahol nem vonják felelősségre, és – mint ő maga írja – ennek az élménynek a hatására író lesz, hadd tegyem hozzá, nagy író.

Csak nem azért szúrtam le a taxist, mert nagy író akarok lenni én is?

Állok a lépcsősor tetején, három sorral lejjebb egy fiatal férfi Klee-albumot tanulmányoz. Teste előrefeszül, feje föl-le mozog. Egek! Tisztán látom felülről, éppen a körtés képet bámulja. Rágyújt, megszívja a cigarettáját, majd a legnagyobb körte felé közelít a parázzsal. Hirtelen hátrarántja a fejét, rám vigyorodik, és kiegészíti a könyvből a körtét. Megfordulok, rohanok vissza az imént megtett úton a Klee-terem felé. Amikor az ajtajához érek, két férfi éppen egy asszonyt hoz kifelé hordágyon, a néger teremőrt. Most is látom magam előtt – hogy lehetett fekete bőre sápadt? –, és hallom a hangját: halkan és gyorsan sirt.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Gere István

SZERETNÉLEK LÁTNI

Tartozásom M. I.-nak.

Munka nélkül voltam; egy parkba vettem magam, ahol álmosan figyeltem a zöld szín játékát a gyepen és a fákön. A folyó felől napon száradó uszadék fa és rothadó moszat durva és mégis kellemes szagát hajtotta felém egy jóindulatú, langyos szellő, azt az erős, aromás illatot, amelyet csak hömpölygő, széles vizek partján érezhet az ember. Nemhiába hajtogatom én, hogy nem is város az, amelyet nem szel ketté domború nagy folyó, s ahol, ha elkap a szorongás, nem menekülhetsz a kikötői tarka sokadalomba a testi-lelki jobbgyságot feledni, vagy nem heverhetsz el egy lepusztult parti lépcsőn, a tükröződő fény elől szemedet behunyva, hogy szerelmesedre gondoldj. Itt megvolt mindez a kényelem, pedig az utcák csak pár lépésnyire aszalódtak a melegben: a templom és a kórház körül érzéki lobbanásra gyülekezett a hőség, amikor eljöttem előttük, és gyerekklidércek vibráltak az aszfalt fölött.

Ez megint egy délután volt, egy délután, a délutánoknak azzal a markáns ismétlődésével, ami már nem is emberi, istenem, egy délután! mit lehet várni tőle, nem igaz? ahogy mondaná valaki. Volt tegnap, és lesz holnap is. Mégis, az sokat számít, hogy ilyenkor már közelebbinek tűnik az enyhítő este, éltetőbbnek a remény, hogy megint sikerült ügyesen ellaviroznunk a gutautés zátonya mellett.

Ebédig még csak elvagyok az újsággal meg a mosatlannal, s szinte sajnálom, hogy csupán kétnaponta jön össze egy vödör szemét, amit hanyag öltözetben levihetnék,

de a szemétcsináláshoz pénz kell, anélkül nem megyen; tejeszacskóval és krumplihájával lassan telik meg a bödön. Egy nap, lehet, még szemetet is kölcsönkérek majd, hogy lássák, van miből: aranyos csokipapírt, színes kávésuveget, banántokot, egy diszkrét likőrösflyaskát (tartalmuk rég nem hiányzik nekem) meg jótállási papirokat, valami megfelelő, bedöglött kis műszaki cikket – összecsomózom egy Macy's reklámszatyorba, és le-föl utazom vele a liften.

Ez nem az a park, ahová egyébként járok, ez túl van az aluljárón, túl a sineken, egyáltalán túl van, túl télen és tavaszon, most még az augusztuson is túl van egy nappal; de a rekkenő nyár nem múlik; közvetlenül ebéd után le se mernék jönni. Fényes délben a napszúrás úgy reszket a levegőben, mint valami hegyes, gonosz aranytű; át-dőf a lehúzott spalettákon is, és arranzsál olyan fényjátékokat, amilyenekről Vermeer csak sok barna sör után álmódott: néha csak leteszem a teáscsésze mellé a könyvet, és eltűnődöm rajta, mi lenne, ha jól zárna a redőny, s ha megigazítanám a legfelső polcon azt a könyvet (egy spanyol regény: nagyon modernnek tartották akkoriban – valamikor –, mert a főhős felkereste benne az író, hogy emberi bánásmódot kérjen tőle), amely pár éve azzal ijesztget, hogy lehull, és estében összetöri a vázát, kosz lesz, szemet, cserepek a földön: – de ha helyére tolnám a könyvet (létra kéne hozzá, arról meg folyton eszembe jutna a kolumbárium), és megreparáltatnám a spalettát, azt hiszem, nem érne semmit az egész. Nem látnám, például, a szemközti tetőn kitartóan csőröző galambokat, ahogy letolt gatyával egymás körül keringenek bájosan, s néha, gyors megkönnyebbülésre, egymás hátára ugranak; s oda lenne ez a kis privát kapcsolatom Unamunóval.

Szóval, a déli hőségben nem szánom rá magam, hogy lemenjek; a szalmakalapot is csak kegyeletből őrzöm az előszobafogason, s hogy Annát, a húgomat bosszantsam vele. Néha feljön takarítani, s első pillantása mindig „azt a régi vacakot” keresi a fogason, ami télen-nyáron ott lóg, nem engedem bántani, tudom, hogy ez neki is nagyon jó fogódzkodó, még ha úgy tesz is, mintha ingerelné, amikor újra meg újra elmagyarázom neki, hogy ez természetes szalma; az újmódi műanyagban egyből lefő az ember feje: volt nekem olyan is, kidobtam egy hét után, mert szorította a koponyám, mint az abroncs. Kell a fenének.

Mellesleg: ilyen hőségben jobb helyeken az emberek nem rohangálnak az utcán, hanem sziesztáznak, pár narancs bő levét kifacsarják egy nagy jégcszilánkra, olyan véletlen alakúra, amit a jégcsákány letör (jégcsákányról ma már csak a krimikben olvashatni, meg „A száműzött Trockij”-ban, s a gyerekek előbb-utóbb ugyanúgy megbámulnak majd egy jégtömböt, mint a dzsungellakók Márqueznél; a jéggyárakból csak a reuma maradt meg a jegesemberek vállában), és aztán ezek a boldog emberek azt a jeges narancslét apránként belötyögik.

Egy és kettő között még mindig nem mehetek le, mert végig az utcán ilyenkor rajzanak ki az iskolások; nagy viháncolással, lökdösődve lefoglalják a járdát teljesen. Nagylányok, fiúk, nem elemisták: errefelé csak gimnáziumok vannak, érdekes, s ha néha kellenél mégis közénk keveredem, megmagyarázhatatlan félszeg leszek, még ha egyben elfog is egy kis „keusche Seeligkeit” (ahogy Te mondanád, kedves Fruskám, mert szégyellnéd magyarul); azért ez nagyobb részét mégiscsak zavartság, nyugtalanító és haszontalan. Egészségesek és szépek mind, de csúnyán beszélnek nagyon.

Háromkor aztán, amikor a konyhaablakból látom, hogy a postás becsönget a ház-mesterhez – fogok egy könyvet, lehetőleg régit, cirmos lapút, bordás gerincűt, hiszen

úgyse olvasni lesz, csak tapogatni: nyilván komolyabb fizimiskával üldögelhet az ember egy parkban könyvvél a kezében, mint anélkül, hiszen henyélő csavargónak nézhetné bárki! s hogy a szemüvegem készakarva vagy véletlenül felejttem otthon, az már nem tartozik senkire, teljes joggal ülök a folyóra néző padon, figyelem, hogy a kishajó ár ellen fordul, és lassan, riszálva odahízelgi magát a stéghez (nem véletlen, hogy a nagy hajósnemzetek nyelvén a hajó nőnemű, nem bizony), s a matrózfiú gyakorlott kézzel veti ki a kötelet a bakra.

Egy éve, hogy kiraktak a jó helyemről, s hát hiába is emlegetném a dolgot, mint esetlegest, nem hirtelen ötlet ez már régen: először a templom kertjébe kezdtem járni, de pár hónapja átszoktam ide; bevett programom lett, és már ismeretségem is van a parton, egy leányanya vagy hogy' mondják ezt most, ha mondják egyáltalán, mindenesetre nagy csacsi a kicsike, de szereti a komoly témákat. Közös padunk lett – foglalom a helyet –, s ők öt felé jönnek, gurulva, használt babakocsival (akkora benne a féder, mint egy hintóban, s csak az ég a tudója, hanyadik kis jószág gügyög meg büfizik benne boldogan), letelepszének; nem egyszerű! illendően panaszkodunk kicsit a melegre; egy legyintéssel elintézzük a politikát, aztán a metaforák különös természetéről beszélünk (haha): meghallgatva szomorú, de épp ezért vagy ezzel együtt banális történeteit a marakodásokról gyermeke apjával, mit is mondhattam volna? „Némely embert a szerencse tenyerén hord, míg a másik ember számára csak azért tart tenyeret, hogy megpofozza vele” – idézem valahonnan nagy bölcsen, s ő – jó érzékkel – nem is elégedett meg ezzel az elkenéssel, azt mondta, röhej, hogy mindig csak a sors „kezé”-ről hablatyol mindenki, holott lába is van, nagy túrabakanccsal, hogy jól seggbe rúgja az embert; nem, mondtam erre én kicsit szárazon és tudálékosan; lába az Istennek van, szája a világnak, nyaka az üvegnek, tokja az észnek. Hát persze. Akkor legyintve (előtte vagy utána?) áttértünk a magyar irodalomra, mert az ölemben tartott könyvre bölkve megkérdezte, nagy hülyeség-e, s hogy kit szeretek olvasni általában, meglepő kérdés, nemde, s én – rövid habozás után közöltem, hogy majd' mindenkit, akinek ...dy-ra végződik a neve, új megvilágítás merőben, megközelítésnek furfangos legalábbis, erre ő rávágja ...dyt; hát persze, őt is, mondom én engedékenyen, de van még más is (a „Géza és Dusan”-t tapenolom éppen), mire ő: hát kéne végre egy olyan lexikon is, ami a végződésekkel kezdődik!

Világos.

Aztán nekik menni kell; én még maradok, kinyitom a könyvet és becsukom, elmegyek a partig, visszaülök a padra. A komp egy csapat gyereket hoz a szigetről, csupa kislány, piros arcúak, fáradtan vidámak, egyforma ruhában mind.

Csak szürkület után mondok le róla, hogy újra lássalak, csak akkor, amikor kigyullad az első lámpa, s a várakozás, mint a viasz, lassan megdermed az arcomon, de addig mindegyre remélem, hogy egyszer csak megjelenysz, s az a zöld, mohazöld egybeszabott ruha lesz rajtad, amire talán már nem is emlékszel (elől, a nyaka alatt fémcipzár, s a húzóka törött), használt babakocsiban tolod az unokádat – ha rád merik bízni, vagy ha van még türelmed a gyerekekhez –, és amikor elmélem érsz, én úgy teszek, mintha elmélyülten olvasnék, te úgy teszel, mintha meglepődnél, és azt mondogod: helló! mi jót olvasunk?! És akkor nevetünk.

De ilyenkor már csak a kutyákat hozzák le, s mire az utolsó komp lámpája is átimbolyog a túlpartra a sötét vizen, fölkelek én is; a sarki spiben iszom egy pohár muskotályt (vagy amit annak hinak itten: lehet, lesz egész nemzedék, mely sose érezte az igazi muskotály ízét/illatát, azt fogják hinni, hát igen, ilyen a muskotály, mit is fecseg-

nek róla annyit: éppolyan pocsek, mint a többi), kiürítem a postaládát. Délután – elmenetkor – szemérmesen elfordulok, oda se nézek, világít-e valami a sötét dobozban: adok egy kis laufot magamnak a csalódáshoz, s neked, édes Fruskám, hogy végre rászánd magad, holott tudom, hogy a postás csak egyszer jár.

Csak a reklámújság, de nem dobom tovább egy másik postaládába, mint régen: újabban fölviszem.

A lift előtt egy létra várakozik. – Fáradjon előre, én úgyis előbb szállok ki – tessékelném; festenek az ötödiken, néha hallani, hogy surrog a pemzli, de úgy látszik, a létra nem mer velem együtt feljönni. Annyi mindent hall az ember. Érthető. Talán legközelebb, ha már megismer. Fásult.

Szöszmötölök a kulccsal, s tudom, ha az ajtó kinyílik, üres lesz a fogas, a foncsorát vesztett tükröt nem takarja kabát, csak a straw-hat: George Kennedy játszott benne a detektívet, és csapnivaló volt az egész. Talán még a percc. Még haza is hoztam belőle. Egy nagyon magas, vékony, sovány arcú ember árulta, aki aztán átkerült a Puskin moziba, és hogy onnan hová?...

Lerúgom a cipőm – már hétfőn ki kellett volna kefélni, de úgy húzódik minden –, s a konyhában egy pohár szóda mellett elolvasom a horoszkópokat. Csacsiság, tudom! de telik rá, néha azt is mondhatja az ember: talán. Ha kedve ahhoz van. Talán a Mérleg, talán a Halak. „A hét második felében felbukkan egy régi ismerős.” Szeretnélek látni. Talán a halak nem hazudnak.

Szuly Gyula

ÁLCÁZVA, BUDÁN

Szememre sarkából kifordult,
 ebül veszett otthon lebeg,
 fákat, bokrot zsandárnak nézek,
 harctérnek utcarészletet,
 akkoriban tatárdúlás volt,
 és már jöttek is a törökök,
 vérig sértett légterünkön
 kalózgép lelke dübörög.
 Zivataros századainkból
 maradt köröttem aknazár,
 egy rég megbékélt utca sarka
 még most is ütközetre vár,
 történelmi múltam kutatják
 kíváncsi, vizslató szemek,
 szülővárosom hontalanja,
 kísértő lélek, lehetek,
 aki győzelemért fohászt küld

s az napközben összeég,
pesti háztetők közt utat lelt,
de sosem Isten közelét,
fegyvernagyváskor sebesült meg,
átvészelt ütközet után,
s bár egész Pest hozzá szegődött,
álcázva bújdosik Budán

KŐ ÉS KENYÉR

Túléltem a találatodat,
itt fekszenek a köveid.
Kifogytál minden lőszeredből.
Majd a kenyérem leterít!

A köveket összeszeded még
s én fölélem a kenyérem,
itt állok újra üres kézzel,
most már mégis körömszakadtig
védekezve, de nincstelen.
– Vigyázz, különb kövek repültek,
s túléltem, ez már törmelék,
ne reméld, hogy mit sem tehet már
kinek fegyvere sohse volt és
megette java kenyérét,
pajzsa van, de csak papírból,
még szobadísznek se való,
készülődik huszárrohamra
s nyeretlen lova hintaló.

Megjött végre olyan idő ránk,
újra vannak már köveid
s arra valók hogy házat építs.
Jut-e nekem kenyér hogy éljek?
Feléd repül és leterít

Ernst Bloch

KALÓZ JENNY DALA A KOLDUSOPERÁBAN

Zoltai Dénes fordítása

*Kurt Weillnak és Lotte Lenjának, üdvözléssel.
„Noch leuchtet nicht des Mondes Silberfackel.”**
(FIGARO HÁZASSÁGA)

Igen, valami vidámat fogunk előadni. Most Önök a vendégek: ugyanígy ülték, székökön hátradőlve, a kikötői lebujs vendégei is. És, ime, előrelép Jenny, a nyomorult mosogatólány, és énekel arról, hogyan mosta a poharakat. Mikor jön már a hajód, Jenny? – kérdezhetni tőle. És a vendégek előre röhögnek a válaszon, ahogy nevetnek Önök is, ha tudnak majd nevetni.

Amit a nép munka közben énekel, az mindig szórakoztató. Úgy ám. Egyszerű, jóra való dallamok egy olyan korból, amikor még mindenki tette a dolgát. Ismert annak a dalocskának tartalma is, amelyet Jenny énekel, a mosogatólány. Így hát kétszeresen is mondhatjuk: *ergo bibamus*, erre aztán iszunk.

„*Urak, itt van Jenny, és mossa a poharakat, és kész a cselédjük lenni. S minden pennyt alázatos köszönettel elfogadok, s önök látnak engem rongyban meg a rongyos fogadót, s önök nem tudják, hogy mit tud Jenny. Am eljön egy este, mikor majd zúgnak a parton, s kérdik: Miért ez a láрма, mondd? S aki dézsa mellett mosolyogni lát majd, mind így szól: Mit nevet ez a rongy? S egy hajó, nyolcvitorlás, és rajta ötven ágyú a part előtt áll. – És azt mondják: Lányom, menj, mosogass, és egy penny is kapsz, szegény. És én elteszem a pennyt, és az ágyat megvetem. (Aznap este úgysem alszik ott senki sem.) De még nem tudják, hogy mire várok én. Am eljön egy este, nagy lesz a láрма a parton, s kérdik majd: Miért ez a szörnyű hang? S aki ablak mellett mosolyogni lát majd, mind így szól: Mit nevet ez a bitang? – S egy hajó, nyolcvitorlás, és rajta ötven ágyú tüze bömbölve száll. – Urak, akkor tudom, hogy majd nem mosolyognak, mert omlanak a házaik, és a városban tombol majd a pusztítás, csak egy rongyos fogadó marad épen, semmi más. S kérdik majd: És itt ugyan ki lakhatik? – És a fogadó körül lesz láрма akkor éjjel, s kérdik majd: Hogyan ez épen maradt? És ha látják, hogy az ajtón akkor reggel kilépek, mind így szól: Hát éppen emiatt? – S egy hajó, nyolcvitorlás, és rajta ötven ágyú s felvont lobogók. – És majd százan jönnek délben a parton élém, és száz kalóz a Jennyt várja. És minden férfit megfognak, és láncba verik, és elvonul majd sorban előttem mindegyik, s kérdik majd: Kit ítélsz halálra? S aznap délben halálos nagy csönd lesz a parton, ha majd várják, ki hal meg még. S aztán meghallják, hogy azt kiáltom: Mindet! S ha lehull egy fej, azt mondom: Hopplá! S egy hajó, nyolcvitorlás, és rajta ötven ágyú velem tengerre száll.” (Vas István fordítása.)*

Ez a Kalóz Jenny kis dala, amelyet Polly ad elő esküvője napján, az újdonsült nagyszágos asszony. Ártatlan tréfa, mindig hangulatossá teszi az ilyen ünnepi alkalmakat, jó néven veszik a hallgatók. Kár, hogy nem mellékelhetem a szöveghez a Weill komponálta csodás ritmust és behizelgő dallamot. Szívet melengető dallam, vidám alkalmakra akár nemzeti himnusznak is ajánlhatom.

* „Még nem világít a hold ezüstsín fátylaja.”

Szabad felhívni figyelmüket némely finomságra, úgy mellesleg? Ezek egyébként könnyen észrevehetők a négynegyedes ütem ritmusában, amely oly könnyen válik gyászindulóvá. Jól hangzik a kihívó moll hangnem is, amely összekapcsolja a sanzont és a gyászindulót, a harmónia fűszeres illatú váltakozása, a szekund hangköz ügyes vágása annál a kérdésnél: „ölni?“, az elmondhatatlanul szép arpeggiók a „hajó” és a „vitorlás” szavaknál, az orgona-hármashangzat a „velem” pontján, amellyel a hajó eltűnik. A hajó, amelyet Brecht testre szabottan írt Kalóz Jennynek, szórakoztató és lélegzetelállító versekben, amelyek viszont soha nem tűnnek el. Egy költő adta a mosogatólányok, hogy elmondja, mint szenved és mint örül. Dzsesszenekar ül egy színpadon, amely egyszerre bár és katedrális, katedrális mint bár, meg nem különböztethető módon. Virágok bújnak elő a romlott operettvarázsból, az 1900-as idők kéjes sanzónából, az amerikai dzsesszgyárak remekeiből, könnyed kézzel utánozva, előlegezve. Új holdsugár süt át a cselédlányok és a képeslapok szenvedő hangulatot árasztó égboltján. Ebben a szirupos masszában kimondatlan teológia rejtezik, mily tanulságos, hogy e teológiát aszpikkal körítik. És vajon nem üdvhadseregadalokat hallunk-e a Jennyt körülvevő KOLDUSOPERA-légkörben, Jézust a verkli mélyéről és a Miatyánkot, mint utcai dalt? Egészen más irányból az üdvhadsereg egyszer már teremtett bizonyos kapcsolatot az utcával: azután kiköpte a szájából a régi bűnös-bűzös nyálat, és a következő utcasarkon már ájtatosan az ég felé fordította szemét. A Halleluja-lányok kiállítására, egy nagy galopp tűz és kénköves eső közben, az ördög alászállása pontban tizenegy órakor, a nagy golyó-ágyúk diszlövésői éjfélkor: az üdvhadseregnek ezen első programja már Jenny-stílusban állított össze, még ha csak demagóg módon és cukros vízzel is a végén. Weill és Brecht országában azonban nemcsak a jámborság közönséges, hanem a blaszfémia is igazhíthő. *Az Égi Völgyény a Schubert-féle apáca előtt – aki itt Kalóz Jenny – kalóz képében jelenik meg, és a „hopplá” olyannyira apokaliptikus, amennyire csak akarjuk.* És a király mentőfutárja, aki a KOLDUSOPERÁ-t mint „operaródiát” zárja, a FIDELIO tájáról érkezik, érzékelhetően; és a mentés pátosza úgy üt át, mint a vajas kenyér papírján a folt. Igen, szinte Kalóz Jenny tér vissza a király futáraként megszeliélve, beérve azzal, hogy megmentse a banditafőnököt, a többiekkel pedig a győzelem örömeire elénekelhessen egy korált; ám a zárókorálban egybeolvad egy szomorú cantus firmus és egy kalózcredo: „Mert hideg van. Gondoljatok a télre és homályra e völgyben, melynek jajszáva kiált.” – Éppen a siralmaknak e völgyében oly helyénvaló a Jenny-féle hajólátomás. Ha a király mentőfutárai sűrűbben járnának mifelénk: a megalázottak felemeltetnének, a hatalmasok megaláztatnának, az Úr éjfélkor megjelenne hirtelen, ló helyett hajón, s inkább a király ellen, mint a király futáraként, az ötven ágyú pedig biztosabb lenne, a nyolc vitorla meg gyorsabb.

Ki érti hát legjobban a kis dalt? A gyerekek nyújtják az ujjukat, hogy ők aztán igen, továbbá a lányok a szülői házban, aztán meg a srácok az iskolában. Nekik is rengeteg történetük van, amelyben ők jó modorú gyűjtogatók, ezt agyalják ki útban az iskola felé, elalvás előtt, lehet egy „Argó” nevű hajó, és az álmodó a fő-fő hajóskapitány. De elégedett lehet a kis dallal a „gyűjtsuk fel” hive is, a nőben rejtlő boszorkány. Vagy nem kísérték-e a forradalmat oly sokszor puskás asszonyok, benzincbombát készítő nők, és nem illik-e oly remekül a női testre a rablóbőr minden jobb ponyvaregényben és abban az életben, amely ponyvaregényszerűen kemény? A nőben rejtlő „Gonosz”, föld alatti démon, a nő egyetértése az élet aláaknázásával: „S aki dézsa mellett mosolyogni lát majd, mind így szól: Mit nevet ez a rongy?” „S aki ablak mellett mosolyogni lát majd, mind így szól: Mit nevet ez a bitang?” – ez a mosoly gyakran kapcsolódott a vörös terrorhoz,

vagy felhasználta céljaira a vörös terror. Nemcsak Sentához vezet egyenes út ettől a mosolytól, aki a Képet hívja, a Hollandit, avagy a szelid Elzához, aki hosszan könyörög, míg végre megjelenik Megmentője, hanem a boszorkányokhoz is, akiktől rettegett a törvényesített kereszténység, mi több: a rebellis jelképig, a paradicsomi kígyóig, akivel Éva oly remekül egyetért. Kevésbé ítéljük el majd Kalóz Jennyt, ha a luciferi vadállat szerepére gondolunk a forradalmak és némely vallás történetében: a paradicsomi kígyó bőréből egyszer csak előbújik az Ész istennője. És ne feledkezzünk meg a „lélekről”, amely mindig, minden nyelven nőnemű, a Psyché nevű leányzóról a világ visszataszító atyai házában. Ám egy szép napon megjelenik (így magyarázták a keresztény eretnekek a Bibliát) egy férfiú, Jézus, éppenséggel a teljes ismeretlenségből, a tengeren túlról, aki magával hozza a Szentlelket, ujján jegygyűrűvel, apja, szülei, a világ és minden dolgok atyja ellen. Egy darabkája ennek az eljegyzésnek a dalban is megtalálható: a kolportázs a misztikus kalózzal újra manicheus tájakat érint, sok minden találkozik itt, de semmi sem avított régiség. Mókás, ahogyan mindezt egymásra rakja a nagyságos asszony: az egykori bosszúállót, a csábitót, a hajós messiást.

Tehát: aki jól odafüled, az észleli a bajt, mert mindmáig bajlódunk vele. A SZŰZ IMÁJÁ-nak e Weill-féle változatában a menekülés motívumai nemcsak szentimentálisak, és a „jámborság” sem romantikus. Érezzük a kor ingatag háttérét. Jó tíz évvel ezelőtt Senta még nem jelenhetett volna meg így, mint egy vörös kalóz menyasszonya, sőt A KATONA TÖTÉNETÉ-ben sem, Sztravinszkij művében, amely a hulladékból, álomból és aljasságból összemontírozott jó zene eredeti modellje. „*Őnök még mindig nem tudják, ki vagytok*” – ennek sem lenne édes és veszedelmes háttére, ha nem volna forradalmi állapot a világban, s az elnyomott ember nem készülődne, hogy konkretizálja magát. A vendégek nevetnek ugyan Jenny dalán, és aranyosnak találják, a polgárok „lereagálják” és olyan színházi sikerhez segítik a KOLDUSOPÉRA-t, amelyet egy sörözői komédia érdemelne, nem ez a dinamittal teli passzus. Kalóz Jenny sajnos nem a vég hirmöként jön, és nem lövi ripityára a várost (ahogy a darab forradalmi logikájából következne): és mégis gyanús zene ez, nyomasztó légkörű szórakozás; az önelégült művészetnek vége, a szubsztancia hányadéknak bizonyul a felmosóvödörben és abban, amit a vödör fölé hajló gondol. Égj, szent láng, lobogj – a hitványság táplálja a lángot legjobban. Üssön hát a rég várt óra, üssön már – Kalóz Jenny is kantátákat énekel, amennyiben egyáltalán várni lehet valamit egy ilyen műveletlen és agyonnyúzott perszónától. Pietizmusában van valami fenyegető, de dala a karácsonyt megelőző hetek világához illik. Igazi adventi hangulat, az újkori izlés kívánalmai szerint.

HANS SACHS KÉRDÉSE AZ ORGONABOKORHOZ

Zoltai Dénes fordítása

Vége egy különös napnak. Más lett, mint gondolták. Sachs újra egyedül önmagával, mint rég megszokhatta, asszony nélkül, gyerek nélkül. Nemrég még úgy látszott, hogy holnap, a lánykérés után véget ér az egyedüllét. A szerelmes Waltherről persze még semmit sem tud, de eleget tud a madárról, amely ma énekelt, „*und wie er musst, so konnt er's*”, és tudott is énekelni úgy, ahogy kellett. Az feltűnt rögtön Sachsnek, hogy a múza a másikhoz húzott, oly hangban vagy honban, amelyet Sachs jó szemmel felismert, s amelybe ő nem léphetett. Ehelyett a műhely elé hozatta a munkaasztalt; ott ül mellette az öregedő suszter, visszatér a kaptafájához, mogorván ráförmed Dávidra, amikor az inas azt tudakolja, hogy munkába fog-e még ma éjszaka. És akkor feltolult egy emlék, az érzelmek reggeli túlsordulása, három hosszú ütemen át, nem „*Lenzes Gebot*”, nem a kikelet parancsszava, nem is a „*süsse Not*”, nem az édes szükség, hanem valami, ami szinte fenyegetően-fájdalmasan jut szóhoz. „*De nem, hát mégse megy*”, mármint a munka, amiből mára még jócskán hátravan, ami az éj csendjébe hajt, a búcsú az ifjúságtól és a múltól, ám ami felébreszti a kifejezés ösztönét, most inkább, mint valaha, s ez a kifejezési ösztön persze nem enged. Közben pedig – és ez fontos itt, ez Sachs maga, teljesen, ez több, mint a felnőtté váló Stolzing –, közben pedig megszólal Sachs, habár csak amúgy mellesleg, valóban frissítő esztétikai átmenetet teremtve. A legkülönösebb fordulat következik, olyan objektív fordulat, amelyet aligha várnánk egy mégiscsak szerfölt szubjektív szituációban. Pontosan ily szavakkal: „*Wie duftet doch der Flieder*” – „*mint ontja szét jó illatát az orgonavirág*”; „*will, dass ich was sagen soll. Was gilt's, was ich dir sagen kann? Bin ein gar arm, einfältig Mann*” – „*mint készlet rá, hogy szóljak. Mit is mondhatnék neked? Szegény, együgyű ember vagyok én.*” Bizony, az orgonavirág (amely akkortájt még nem is volt Németországban honos) és az orgonailat olyan erotikon, amely szétárad az emberben. „*lost weich die Glieder*”, „*áthatja az ember minden tagját*”; de szorosan mellette áll egy különös, tisztán kívülről nézvést az orgonabokorra vonatkozó kijelentés: „*will, dass ich was sagen soll*”, „*akarja, hogy mondjak valamit*”, majd ezután, szinte túl a saját érzésen és annak lírai kimondásán a szinte objektumszerű rezignáció: „*Was gilt's, was ich dir sagen kann*”, „*mi az, mit néked mondhatok*”; mintha nem egy emberi állapot kívánná a kifejezést, hanem a környezet egy része, egy – bár hasonlatszerű – tárgy. S miközben a rezignáció ezt kívánja: „*Gäbst, Freund, lieber mich frei*”, „*barátom, hagyjál békén*”, az orgonavirág mégis felszólít: megbízatást ad a művészetre. Kegyetlen barát, kimondásra készlet, de nem holmi múza, amely feltűzel a kimondásra, és hozzásegít a kimondáshoz, ó, nem; olyan, mint egy ránk meredő kérdő tekintet a külvilágból, itt látszólag nem is oly fontos tekintet, de – követel. Válaszra vár.

Semmi kétség, ilyen érzés a másiknak, az ifjú lovagnak eddig még nem adatott meg. Ilyes fordulat azonban különösen illik Sachshoz, a segítőhöz, a tanácsot adóhoz. Így néz szembe Sachs Walther reggeli álmával is, így lép elébe félúton, ezúttal (mint Schadowaldt remekül megfigyelte) csaknem szókratészi bábamesterséget úzva. Ez tehát nemcsak modor, bármily közel áll Wagnerhez a Novalis-féle „*Minden dolog megkeresi költőjét*”, vagy De la Motte-Fouquének, az UNDINE költőjének sejtése, hogy az erdő

„*teli van a rettenet előérzetével*”. Ennek a várakozásnak inkább arra kell irányulnia, ami magában az objektumban rejlik, arra, ami még nem manifeszt benne, amivel terhes, aminek világra hozására ezért éppen a költészet mint bábamesterség hivatott. Eszerint a rövid orgonamonológ párhuzama nemcsak Walther reggeli álmának, a már régóta, Éva megpillantása óta csirázó versenydalnak „leírásában” rejlik. Az orgonaillat ingere és természetesen a hozzá tartozó válasz még homogénebb párhuzamokra lel (az emberen kívüli, mondhatni egészen objektumszerű szüzsének megfelelően) Wagner megannyi expresszív – leíró vihar-, tűz-, pirkadat- vagy éjzenéjében (persze, ez is romantikus összefüggésben áll, gondoljunk a holdfényre Mendelssohn SZENTIVÁNEJJI ÁLOM-nyitányában, vagy a szélzúgásra, a barlang falán visszaverődő madárrikoltásokra a HEBRIDÁK -nyitányban). A zeneszerző, aki oly szívesen kísérletezik az orgonaillattal, a Szent János-éjjel, de még az ítéletidővel is, amely Hunding hajlékába űzi Siegmundot, mindegyre az ő sejtelmes kulcsszavával felel: nem is annyira saját, sok mindent feltáró érzelmeit illetően, hanem a dologra vonatkozóan, mely „szólami kényszerít”, mely azt akarja, hogy mondjak valamit. Hogy Wagner mennyire tudatosan látta el a feltárásnak e szolgálatát, messze túl az orgonaillatot említő kis helyen, azt nem utolsósorban a PARSIFAL utolsó felvonásának a mondhatni hangzat-botanikai jellegű része bizonyítja, a tavaszi virágos rét, amely paradox módon a nagypénteket idézi. A virágok, mint Parsifal éneklí, „*bis zum Haupte süchtig mich umrankten*”, „*körülfonták egész testem*”, itt szellemi vágyat ébresztve, hogy „*die entsündigte Natur*”, „*a bűntől megtisztult természet*”, „*heut ihren Unschuldstag erwirbt*”, „*megélje ma ártatlansága napját*”. Ez a jócskán templomi áhítatú (egyébként Schopenhauertól és Szent Ágostontól csaknem szó szerint megérintett) kérdés- és felelet-zene, ez a másféle, magasabb rendű viráglány-zene kiszajtolja magából az orgonaillatot, habár igen kevésbé dionüszoszi módon, anélkül hogy művészi ünnepre és menyegzőre utalna. A nagypénteki varázs előmlik a természetben, amely ránk tekint, itt felébred és feltekint; az orgonaillatot illető kérdés megkeresztelkedik. De hogy visszatérjünk Sachs szerény, sőt visszafogott, rezignált kijelentéséhez, így azért mégsem adható válasz arra a kérdésre, hogy mi az, amit az orgonavirág mondhat, s amit az ember a virágnak önmagáról, hát erről Sachs tovább töprenghetne ezúttal. Az orgonabokrot illetően, amely allegorikus értelemben beborítja az egész második felvonást, végül szinte csak egyetlen kifejezésbe sűrűsödik a válasz: „*Wahn*”, „*káprázat, téboly*”. Az orgonaillat mint károkozó: „*Der hat den Schaden angericht*”, „*az művelte a varázslatot*”, összegzi Sachs a másnapi napfényes reggelen, az orgonaillat volt a bűnös, a Szent János-éj; de felvirrad – micsoda késleltetés és micsoda C-dúr! – Szent Jánosnap. Az orgonaillat és Szent János-nap persze épp ezen a helyen elmondhatatlanul szép, bűvöletesen lágy-szelíd zenét kap diszkíséretül, magas fekvésben, oly zenét, amely még a válasz előtt az ígéretet be nem váltva mászik a fülbe, még annak tisztázása előtt, hogy miként jött létre a „Szent János-nap” fehér mágiája. A bódító orgonaillathoz Sachs is hozzátette a magáét, a „verekedési fűgával” revánsot vett, s ennek áldozata végül is Beckmesser lett. Szóval van valami embertelen, nemcsak emberen kívüli és objektumszerű kérdés is ebben a Szent János-éjben, s Sachs talán válaszolt is e csekélységgel kapcsolatban az orgonabokornak, amikor későbbi *Wahnmonológját* kiegészítette egy „*Apaga male spiritus*”-szal, egy „*távozz tőlem, gonosz lélek*” szózáttal. Biztos, hogy ez a kiegészítés sem elegendő, nem jelent tisztázást, mert éppenséggel a C-dúr-ünnep: Szent János-nap, orgonabokor nélkül, nemcsak mint „*huldreichster Tag*”, mint „*kegyes s csodás nap*”, bizony ez taposta szét véglegesen Beckmessert, a szegény flótást.

Nyilvánvalóan válaszolni kellene az orgonabokornak avagy az ősrégi *Wahnnak*, a város- és világtörténelem démoni abszurdításának még valamit, vagy ki kellene hallani a műből, a MESTERDALNOKOK-ból ilyesmit, többet, mint a versenydalt. Az orgonabokor: allegória. Nem mindig, nem feltétlenül a bódítás illatát implikálja, hanem olykor a boldogságot is; a Szent János-nap pedig nemcsak a győzelem C-dúrját, de a békéét is.

1964

Dolinszky Miklós

LEGYEN-E A ZENE MINDENKIÉ?

Reflexiók Dobszay László cikkére*

A köz és az oktatás

A tömeg felemelésének eszméje egyidős magával a tömeg fogalmával, a tömeg fogalma pedig a modern állam totális és személytelen hatalmával. Korábban a tömeg fogalma, legalábbis mint politikai vagy kulturális entitás, nem létezett. A rendek-rétegek egyfelől mint összemérhetetlen kultúrák letéteményesei békésen megfértek egymás mellett, másfelől e szimultán kultúrákat a közös világvégzés mégis természetes egységbe foglalta. Ha valahol, ebben az értelmezésben valóban lehetne létjogosultsága a kifejezésnek itt is, csakhogy ezt az értelmezést a modern tömeg fogalmától megkülönbözteti egy lényeges vonás, nevezetesen, hogy miközben a közös világvégzésbe vetett hit a pre-modern kultúrákat önmagukban is összemérhetetlenné tette, addig a modern tömeg mint pusztá kvantum lényege éppen tagjainak egymáshoz mérhetősége.

Az, ami a szimultán és összemérhetetlen rétegeket szürke és arctalan tömeggé tette, a modern, és pedig mindenekelőtt a XX. századi államhatalom, amely a történelem minden eddigi hatalmánál kizárólagosabban és szervezettebben kívánja az egyént birtokba venni. Az archaikus hatalmak mindig nyíltak voltak, vagyis céljukból, az uralkodásból nem csináltak titkot. Az uralkodást kíméletlenül, de legalább őszintén űzték, és ez a viszonyokat nyíltá tette: a társadalom egyik része uralkodott, a másikon uralkodtak. A modern személytelen államhatalom ezzel szemben humanista eszmék és a józan ész köntösébe burkolózik. Az általános jólét, a béke, az egységes és kötelező oktatás, egyszóval a civilizáció eszméjének kisajátítása mögött azonban világosan felismerhető a homogenizálás vágya éppen abból a célból, hogy a rétegeken megkülönböztetés nélkül lehessen uralkodni. Az adminisztratív államhatalom tehát minden útjába kerülő dolgot igyekszik kiegyenlíteni, összemérhetővé, vagyis ellenőrizhetővé és ezzel leigázhatóvá tenni, ez irányú tevékenységének eszköztára pedig igen széles skálán mozog. A skála egyik végén az eddigi legtökéletesebb homogenizációs eszközök: a tömegpusztító fegyverek állnak, amelyekben az ész és a civilizáció immár letépi a racionalitás maszkját, és a maguk póré valóságában mutatkoznak. Nem egyszerűen

* Dobszay László tanulmánya a *Holmi* 1990. márciusi számában jelent meg.

azért, mert az embertömeg végleges homogenizálásának lehetőségét birtokolják, hanem mert ezáltal magának az összemérhetetlenségnek az életnek kiirtására törnek.

A skála másik végpontján a tömegoktatás áll, a humánnum eszméjének kívülről még sértetlen maszkjában. Az állam hatéves korától tudja az egyedet saját céljaira felhasználni. Ha hatéves korunktól is azt az utat folytatnánk, mint amelyet elkezdünk, az emberi történelem egészen másképp festene (vagyis inkább talán nem is létezne). A pályamódosítást azonban nem lehet nem észrevenni. Ez annak a szívós és elszánt küzdelemnek eredménye, amelynek mint egyfajta fordított beavatási rítusnak során az iskola az egyedet minden fontosabb összemérhetetlenségtől és egyszerűségtől meg akarja tisztítani, s amelynek végén mint immár kiszámítható-összemérhető, biztonságosan domesztikált alattvalót az állam számára használatra kívánja átadni, vagy ami ugyanaz: beilleszteni a tömegbe.

Az a közös nevező, amelyhez az iskola az egyedeket méri, vagyis a homogenizálás eszköze az adat. De erről később.

A hetvenes évek általános iskolája Magyarországon, amelyet személyesen tapasztaltam meg, nagyon sok vonását őrizte a homogenizáló rituálénak, olyannyira, hogy az intézmény inkább túnt előkatonasági laktanyának, mintsem a nevelés fellegráának, és csakis azért volt elviselhető, mert, mint a rendszer általában, ez is tökéletlenül és kiszámíthatatlanul működött. A hatéves gyereket mindenekelőtt egyenruhába bújatták, melynek viselése az iskola falai között kötelező volt. Ugyancsak egységes taniszerek kerültek kiosztásra. A belépő tanár haptákban való köszöntése, az órák előtti jelentés és egyáltalán az abszolút tekintélyuralom lényegében a katonai viszonyokat modellálta. Nem beszélve a kisdobos- és úttörőmozgalomról, amely voltaképp az iskola meghosszabbítása volt, és amely szervezeti felépítése (csapat, raj, órs) és rituális külsőségei révén e hasonlóságot nem is titkolta. A táborok, az akadályverseny, a lövészet és hasonló megmozdulások mind-mind a katonaságra, pontosabban a militarizálendő-uniformizálendő társadalomra való többé-kevésbé nyílt felkészítést szolgálták. (Megvolt ennek persze a maga közvetlen-reális alapja: nem voltak még túlságosan messze az ötvenes évek, amikor a mesterségesen szított országos lelkesedés mögött a nagyon is valóságos háborús készülődés baljós motivációja húzódott meg.)

Aközött, hogy a gyereket testnevelés ürügyén löni és masirozni tanítják és aközött, hogy az öncélú hasznosság elve alapján kiválasztott és az egyetemes összefüggésektől elzárt adatokat töltenek belé, lényeges különbség nincs. Az adat korrumpálása ugyanúgy az alattvalóképzés eszköze, mint a golyószóró, a hapták vagy a tisztelgés. Nem tudunk állítani valamit anélkül, hogy ezzel mindenekelőtt ne önmagunk létét állítsuk; és nem tudunk úgy befogadni egy állítást, hogy ne önmagunk létének igazolását keressünk benne először, azt, aminek az információ maga csupán burka. Az ismeretek, adatok egészen addig, amíg egy szerves és összemérhetetlen világképnek rendelkeznek alá, valaminek, ami a maguk összességénél több, teljesítik szerepüket. A baj akkor kezdődik, amikor alóluk e világkép szilárd talaja kicsúszik, és immár nem egy felettük álló, lényegében bizonyíthatatlan valóságot igazolnak, hanem pusztán saját magukat. A levegőben lebegő „objektív” ismeretek e kétes és veszélyes autonómiáját használja ki az állam, és teszi őket az ellenőrizhetőség, a tömegképzés eszközevé: az adattal való korrupció szerepe, hogy a még nyílt eszű gyermek önálló kérdésfeltevését megelőzze, lebombázza, és maga tegye föl az egyben meg is válaszolt kérdést. Miért kell egy nyolc- vagy tizenegy éves gyereknek a kacsacsőrű emlős szaglószervéről, a XV. századi németalföldi gazdaságpolitikai törekvésekről vagy Közép-Ázsia sztyepp-

jeinek éghajlatáról tanulnia, mégpedig egy idegen szavakkal zsúfolt, szándékosan emészthetetlen nyelven – ahelyett, hogy világos egyszerűséggel, saját közvetlen világból kiindulva tennék a gyermeket közvetlen ismeretekre fogékonyrá? A kérdés korántsem költői. A tudomány – mert ennek nyelve lopódzott be a tankönyvekbe – célja itt, hogy a kisdíák a világhoz ne személyes élményei révén közelítsen, vagyis hogy a tanulás nehogy azzá váljon, amivé mindig lennie kellene; a már eleve bennünk szunnyadó összefüggések katartikus felismerésének, amelynek révén voltaképp nem az ismeretek, hanem önmagunk valóságáról szerzünk tudomást, hanem hogy a világot tőlünk független „külön” valóságként, ne pedig saját kivivott világunkként éljük meg, és hogy önmagunk helyén épp az elkülönülés miatt valami homályos és elmosódott massza maradjon, valami, amit igazán mi magunk sem értünk, amit nem érzünk sajátunknak, és amiről éppen ezért nem is tudjuk, voltaképp mi közünk hozzá.

Az elmúlt két évtizedben a Kodály-módszer körüli viták során szokásban volt ironizálni azon, hogy ilyen módszer nincs is, hiszen ki tud felmutatni e cím alatt egy Kodály-könyvet? Nos, Dobszay László legfontosabb üzenete éppen az, hogy amiről szó van, az nem módszer (el is kerül a szó használatát), nem szakmai ismeretek összessége, nem olyasmi, ami összefoglalható egy vékony és praktikus brosúrában – nem zene, hanem életforma a zene által közvetítve, vagyis elsősorban nem szakmai, hanem morális értéke és jelentősége van. E megállapításban benne rejlik a kodályi pedagógia rendesen elhallgatott lényege, e lényegben viszont benne foglaltatik ama paradoxon, ami a Kodály-pedagógia kudarcát ab ovo megpecsételte. Dobszayval ellentétben én ugyanis nem a kodályi eszmék *sorsában*, nem a különböző szerencsétlen véletlenek összejátszásában vagy éppenséggel az alkalmatlan médiában látom e pedagógia kudarcát, hanem úgy gondolom, lényegénél fogva, eredendően volt kudarcra ítélve, pontosabban ama véletlen és szerencsétlen körülmények nagyon is szükségszerűek voltak.

A kodályi kísérlet a XX. századi általános értékválság egyik lehetséges megoldásképp született. Kodály és harcostársai számára a népzene képviselte azt a hitelességet, amely alternatívát kínált a hanyatló és elidegenült német orientációjú magaskultúrával szemben. Eszményi komponistának azt tartották, aki morális kötelességének érezte, hogy a népi tradícióval szembesüljön, és aki a népzene megnevesítve, ennek valódi mibenlétét mégis épp így beteljesítve hozza szintézisbe az európai műzene vívmányaival: a gyökerét a hagyományba eresztő ihlet révén a népzene szárnyakat kap, a műzene pedig ismét a földre ereszkedik, a kulturális érték azonos lesz a tradicionális értékkel, fent és lent egybeolvad, és az aranykori közösség, ha képletesen is, de újjászületik. Kodálynak persze kellett, hogy legyen tudomása mindennek illuzórikus voltáról, arról, hogy a katarzis szempontjából közömbös a felhasznált anyag származási helye, arról, hogy a népzenei kiindulás még nem garantálja a hiteles tömegkultúra megszületését, vagyis végső soron arról, hogy fájdalmas döntést kell hozni hiteles tömegkultúra és hiteles magaskultúra között – egyszóval, hogy a népzene apotetikus rekreációja a XIX. századi romantikus utópiák sorába illeszkedik.

Az eszme megvalósítása azonban végső soron a közösség fogalmán bukott meg. Kodály nem vett tudomást arról, hogy a modern társadalom alapvetően tömegszerkezetű, és arról, hogy ebből az állapotból az aranykori közösség felé nincs visszaút. Végül is a nép és a tömeg felcserélhetőségének tévképzetében, ellentétük kibékíthetetlenségének ignorálásában rejlik a kodályi gondolat utópisztikus volta. A közösséggé for-

málódást ugyanis ugyanannak a tömegoktatásnak keretei között képzelte el, amelynek lélekromboló hatása, az általa terjesztett hivatalos kultúra ellen kezdetben éppen a népzenei kultúra szolgált fegyverül. Márpedig Kodály nemhogy nem támadta az állami közoktatás struktúráját, hanem mint eleve adottat kezelte, és épített rá.

Ezért utópia a kodályi gondolat. Alternatív életformát, humanisztikus ellenkultúrát kínál ama médium révén, amelynek feladata éppen annak az életformának és kultúrának képviselete, melyek ellen az alternatívák irányulnak. Nem nagyon bölcs dolog a szuverén személyiségnek és szerves világgépének kibontakoztatását arra az intézményre bízni, melynek hivatali kötelessége pontosan a személyiség dehumanizálása és összemérhetővé tétele: ha az intézmény megfelelné az ilyen elvárásoknak, azon nyomban meg is szűnne. Mármost a középkori iskola meggyőződésem szerint semmiféle modellel nem szolgálhat ma, a rá való hivatkozást anakronisztikusnak és mint ilyet egyszerűen fölöslegesnek érzem. Csupán annyit kínálok mégis megfontolásra, hogy ez az iskola az egyetemességnek legalább a lehetőségét magában hordozta, mégpedig egyszerűen azért, mert nem volt kötelező. Azt hiszem, minden korban választani kell, hogy mindenről vagy mindenkihez szólunk, pontosabban: hogy valamely egységes világszemléletet oktattunk-e, avagy ezt az egységet az oktatás kötelezővé tételével kompenzáljuk. Mert egyetemesség és kizárólagosság sosem találkozhatnak.

Nem akarom a Kodály-pedagógia nyakába varrni a zeneoktatás világszerte jelen lévő torzulásait, így a zene közegében való mozgás otthonosságának meghökentő hiányát, amelyet nemcsak a laikusok, hanem a muzsikusként készülő köztudósok között is legalább úgy tapasztalni; nem akarom nyakába varrni a katasztrofális magyar kóruskultúrát, a kórusokét, amelyeknek kemény, zsiros, szürke, árnyalásra, hajlékonyságra és könnyedségre képtelen cementhangzása logikus következménye nemcsak az ötvenes évek közösséget hazudó álnaturalista kifejezőmódjának, hanem a mai iparszerű kóruspraxisnak is. Mindezeket nem lehet rövidebb úton levezetni, mint közvetlenül az Egész érzetének megszűntéből; abból, amely külön tanítja a technikát és külön a kifejezést, amely az Egészet pólusokkal megragadhatónak véelve mereven elválasztott elméleti és gyakorlati régiót kreál, nem véve tudomásul, hogy ugyanannak két aspektusáról van szó csupán, s amelynek képtelenségét mindkét oldal túllihegése próbálja ellensúlyozni öncélú és tökéletesen absztrakt teoretikus gyakorlatokkal az egyik oldalon, és nyolcórás eszeveszett hangszeres gyakorlásokkal a másikon – miközben a zongorista vagy a hegedűs virtuozitásának nincs meg a reális fedezete a zene nyelvként való otthonos használatában: az improvizációban vagy a lapról olvasásban, ahol is a virtuózok rendesen csődöt mondanak. A Kodály-pedagógia rovására mindebből azt lehet írni, hogy mindezen annak ellenére sem tudott változtatni, hogy célja éppen az oktatás humanizálása volt. A Kodály nevében fellépő pedagógus utókor mindenestire maga is kivette részét a zene és a gyermek közötti falak felépítésében a maga agyonbonyolított „kés-villa”-gyakorlataival: a kifejezés Dobszay egy korábbi cikkéből származik, és találozón szemlélteti az Egész polarizálásának módszerét, amellyel a zenei viselkedésmódokat nem az adott *helyen*, hanem légüres térben tanítja meg, vagyis a kés-villa használatát üres tányéron mutatja be. Az utánpótlás szempontjából országos kulcshelynek számító zeneakadémiai karvezető szakon mai napig használatos egy ott tanító Kodály-utód alábbi opusza: „*Stílusismeret Kodály pedagógiai művei alapján*”, első kötetében barokk, a másodikban klasszikus stílusjegyeket tárgyalva. Így gondolta Kodály?

A Kodály-pedagógia sorsa, amikor megteremtőjének karizmatikus személye többé

már nem hitelesítette, pontosan az lett, ami a minőség és a szellem sorsa, ha a megnyiség és a matéria mércéje alá kerül: a tudást az életformából fakasztó teljes világkép szakmai szisztémává, zenei belüggé vált, és, mivel csakis szakmaként kezelték, a dolog természetéből adódik, hogy szakmai eredményt *sem* volt képes elérni: a teljes élet közvetítése nélkül teljes értékű szakzenészek sem jöhetnek létre (már ha egyáltalán létezhetnek ilyenek). Kodály pedagógiájának praxisát egyfelől zenén kívüli ideológiák, másfelől a technicizmus és a dogmatizmus zeneideológiája sajátította ki. Megvalósításának elkezdése pillanatában a kodályi eszmerendszer, hasonlóan a XIX. század több gondolkodói életművéhez, a materializálódással járó óhatatlan vulgarizálásnak és leszűkítésnek lett kitéve. Egy utópiának mint szellemi terméknek semmivel sincs kevesebb létjogosultsága, mint a megvalósítható műveknek. A megvalósítást persze nem szabad feladni, ám a Kodály-pedagógia realista aspektusát csakis akkor hasznosíthatjuk, ha belátjuk, hogy a tömeg nem felszabadító, hanem elszigetelő fogalom. A társadalmi réteg csupán kifelé, más rétegekkel szemben, önazonossága érdekében különíti el magát, a tömeg viszont befelé, önmaga felé, önazonossága elől zárja el az utat. Ám a réteg éppen sajátos kultúráját védelmezi így, a tömeg viszont kulturális értékcentrum híján és ellenére cselekszik. Amíg a kultúra él, addig csakis valakié lehet – amikor mindenkiévé akar válni, szükségképp gazdátlaná lesz.

Értékkörzés vagy konzervativizmus?

Mindeddig csupán igazsága reprodukcióra ingerlő hatásának engedtem, amikor Dobszay László cikkének margójára glosszákat róttam, és eközben még az ellentétes következtetés is majdnemhogy ornamentálisnak bizonyult. A kodályi örökség problematikáját azonban átfedi a cikk egy másik, általánosabb rétege, amely a kultúra erősen normatív értelmezésével nagyrészt semlegesíti az előző réteg eredményeit.

A problémafeltárás itt is világos és cáfolhatatlan: „*Szét kell-e esnie a pedagógiának pedagógiákká, melyek saját értékrendszerüket képviselik, sőt »értéksemleges«, pusztán informatív feladatban merül-e ki a századvég pedagógiája?*” Dobszay világosan látja, hogy a központi értékmérce és a tekintélyelvű pedagógia megingása egyazon érem két oldala csupán: „*A pedagógia válsága végső soron ennek a szelíd kényszerre alapított társadalomszervezésnek a válsága.*”

Íme, a kulcsszó: valóban válság van. E válságot azonban Dobszay a kultúra elleni külső fenyegetésként értelmezi. Úgy gondolom, az a kultúrafogalom, amelynek Dobszay védelmére kel, mindenekelőtt nem védelemre, hanem radikális átértelmezésre szorul, mivel a korábbi jelentését biztosító közeg és konstelláció feloszlóban van. A válság nem csupán negatív jelenség, mivel van egy pozitív hozadéka is: morális kihívásával esélyt kínál eddigi értékfogalmunk újragondolására. Úgy tűnik, a szerző ezzel az eséllyel nem kíván élni: nem a kultúrafogalmat mutatja föl a XX. század végének tükrében, hanem ezt a merőben új közeget igyekszik az eleve adottnak tekintett kultúraértelmezéshez idomítani.

A magaskultúra, melynek humanisztikus értékei veszélyben forognak, ebben az elnevezésben ama számos ellentétpár egyikének tagja, mely ellentétpárok a sematikus tömeggondolkodásnak egyszerre termékei és táplálékai. Ma a munka: *csak* munka, vagyis építés-épülés helyett lélekromboló robot; ám így a pihenés sem lehet más, mint tehetetlenség, anyagi javak libidinuózus élvezete, és a két véglet éppen a merev polarizálás miatt az ellenkező oldalon összeolvad, miközben a teljes élet kettejük közt elillan. A magaskultúra értelmezése ugyanilyen féloldalas: a központi értékek érvény-

telenülésekor a teljességőrző művekből megszületett a „jó” kultúra, míg az alacsonyabb rendű szférák mint immár morális értelemben alacsonyabbak e jóból automatikusan ki lettek rekesztve. Josquin, Bach, Mozart művei azért maradandók, mert koruk teljes zenei univerzumát szintetizálni tudták anélkül, hogy szintézisképtelenebb zenék létjogosultságát, amelyek nélkül a szintézis létre sem jöhetne, megkérdőjelezték volna – ahogyan Papagenónak, a pillanat és az érzéki örömök emberének is jut hely a mozarti szintézis univerzumában. Ma a szórakoztató zene csak belül, a komolyzene csak kívül helyezkedik el önmaga hagyományos közegein: a közép üresen áll. Elsőjükből a jövőorientált örök-emberi üzenet, a historikus zenék recepciójából a jelenorientált érvényesség hiányzik. A baj persze nem is maga a zeneélet kétéhasadsága, hanem, hogy nincs központi erő, mely, erőterébe rántva, szintézisbe hozhatná őket: a soha nem tapasztalt mértékű zenefogyasztás mellett a kornak nincs zenei aspektusa.

A felelősség azonban, és ezért mondtam el mindezt, nem hárítható egyik félre sem a képtelen helyzetért, hiszen az csupán tüneti kezelés volna. A háritásban a pálmát a zenetudomány viszi el, amely jogot formál arra, hogy tárgyát saját maga határozza meg: százmilliók egyetlen, azonosságtudatot is ébresztő zenei élményét nem minősíti olyasminek, „*ami megérdemli a zene nevet*” (Dobszay Kodály-idézete), és a társművészetekkel foglalkozó tudományokban ismeretlen cinizmussal utalja át, mint valami képtelen társadalmi kórt, a szociológia hatáskörébe.

A magaskultúra misszionáriusai nem akarják elismerni, hogy amíg a felelősség egyedül a „*nyegle zenére*” hárítatik át, addig a kétéhasadt zenekultúra jelenlegi status quoja erősödik. Készséggel el fogom ismerni a „*zene névre méltó*” dolgok morális felsőbbrendűségét, mihelyt a historikus zenekultúra mai torzulásai is feltárulnak. Ha a historikus-humanisztikus magaskultúrát olyasminek tekintik, amelyet egyszer megcsináltak, s ezzel a dolog el lett intézve, nekünk pedig már csak gyönyörködni kell benne, akkor a kialakult helyzetért való felelősséget is vállalni kell. *Az értékek csakis akkor közvetíthetők, vagyis örízhetők, ha közben folyamatosan megújulnak.* A historikus zenekultúra mai előadás- és befogadómódjának egész intézményrendszere, állami eredete és rendeltetése folytán szemben áll ezzel a követelménnyel, hiszen az állam érdeke a hivatalosan elfogadott értékek konzerválása. Az intézményrendszer megmerevedése miatt még arra is hajlok, hogy a morális előnyt az egyébként ugyanilyen torz helyzetű szórakoztatószféra oldalán lássam: ez legalább, ha tárgytól megfosztva is, de képes őrizni a tradicionális zenei viselkedés spontaneitását, a zenében való otthonosságot.

Ha az intézményes közoktatás ilyen látványosan mond csődöt az általa jónak, hitelesnek és magasabb rendűnek tartott értékek védelmezésével, akkor ott szükségképp nem a „köz”-zel, hanem az oktatással van baj, tekintettel arra, hogy az oktatás eszméje született a tömegért, nem pedig a tömeg arra, hogy lehessen kit oktatni. A magaskultúrát a köztudat ma oly mértékben ignorálja, hogy megfordíthatóságról, főképpen pedig véletlenről szó sem lehet. Véletlen és tévedés: ezek a moralista szavai, aki szerint az emberek maguktól nem tudják, mely közegben érzik otthon magukat, hiszen „*a szellemi döntések terén a magára hagyott ember szinte csalhatatlanul a rosszabb irányba hajlik*”, és aki, mintegy az árral szemben, a kultúra „*Istentől rendelt [...] szellemi érték*”-ként való felfogása mellett áll ki heroikusan. A történész, a folyamat irreverzibilitását belátva, nem átalakítani szeretné a világot, hanem definiálni. Azonban épp a történész látszólagos lélektelen rezignáltsága ad esélyt a cselekvésre, miközben a moralista elkeseredett makacssága mégis valamiféle optimizmust áraszt, amely szerint csupán a részletekkel van a baj, így az eltévelyedők visszatéréssel még minden jóra fordítható: „*a*

codályi pedagógia azért nem ért el több eredményt, s főképp azért kerülhet veszélybe fennmaradása, mert izolált, mert nem szövődik össze szervesen [...] a rokon törekvésekkel, mozgalmakkal". Ezen máris segíthetünk, ha „a magyartanár a tanulmányi kiránduláson környezetvédelemre is nevel; a templom nem gyalázza meg saját szentségét nyegle zenével”, vagy ha a könyvnapisátrak tetejéről eltűnik a „nyegle zenét” okádó hangszóró...

Sajnos a történelem nem tévedhet, a kultúra pedig nem valamiféle idegen test a történelmen belül, hanem maga a történelem. Az a kor, melynek értékrendszerét mint a kultúrát éltük meg, végérvényesen lezáródóban van. Nem egyszerűen a kulturális értékek rendeződnek át, hanem a kultúra fogalmát alkotó konstelláció maga inog. Mivel tehát éppen a kultúráról való gondolkodás koordináta-rendszere kezdi érvényét veszíteni, ezért mindenfajta jóslás óhatatlanul eddigi pályájára terelné vissza ezt a gondolkodást. A jövőbe vetett pillantás helyett ma a jelen tisztázására kedvezőbb az alkalom. *Alljunk ki továbbra is a historikus magaskultúra értékei mellett, de előbb szembesüljünk maradéktalanul a mai helyzettel.* Ha van ereje a magaskultúrának a továbbélésre, akkor e szembesülést ki fogja bírni, és nem fog rászorulni a „mindig is gyengébb” fényesre koptatott epithetonjára. Ha azonban a szembesülés és az értékisztelet sorrendje megfordul, értékörzésből konzervativizmus válik, és az utóbbi éppen a jövő feletti indokolatlan magabiztosságot jelenti itt.

Még egyszer: a legfőbb tudás ma a nem tudás kell, hogy legyen. Ám ha valóban merünk nem tudni, akkor nem tudásunk mögött felsejlik annak csontig hatoló bizonyossággként való tudása, hogy a kultúra mint olyan soha nem szűnhet meg. Amit le kell nyelni, sőt meg kell emészteni, az az, hogy ha végérvényesen kiveszöben a humanisztikus-individualisztikus normák, ha a közszemléletben a kultúra legjobb esetben is csupán egy szektor a többi közül, ha jelentős tömegek élnek kulturális hulladékon korántsem anyagi okok miatt: *ez is kultúra, mégpedig a mi kultúránk, sajnos.*

Mégsem kellene félni attól, hogy kultúránkból kiesünk, mert a kultúrából nem lehet kiesni. Ha kimondjuk: „ember”, már azt is kimondtuk: „kultúra”; és ha az a kép, amelyet a kultúra esetjével megfestettünk, létünk vásznáról letörlődne, s a helyén megpillantanánk azt, amilyen a világ „valójában”, akkor ez a világ, Gorgó-fejként ránk meredve, nemcsak a kultúránkat, hanem vele együtt mi magunkat semmisítene meg. Amíg materiális megszűnésünkről meg tudunk feledkezni, és amíg nem materiális eredetünk emlékének legalább maradékát magunkban hordozzuk, *vagyis* amíg emberek maradunk: addig lesz kultúra. Ennek a tapasztalatnak felszabadító fényében kellene ma a kultúrafogalmat értelmezni. Ha viszont értékrendünket makacs normává merevítjük, nemcsak az új elől zárjuk el az utat, de a régít sem őrizhetjük tovább.

1991. július

Kálnay Adél

GYEREKKOROM LEGSZEBB TELE

1

Amikor harminc év múltán befordultam abba a völgybe, amelyben gyerekkoromat töltöttem, azonnal tudtam, hogy nem kellett volna eljőnnöm. Hirtelen nem tudtam mit kezdeni emlékeimmel. Csak ennyi lenne, hasított belém, és sirni szerettem volna.

Egész éjjel nyitott szemmel feküdtem, szidtam magam, amiért fejembe vettem, nem utazom el innen anélkül, hogy nem látom a helyet, ahol születtem. A valóság és az emlékeim végtelenül messze voltak egymástól, s én nem a valóságot fogadtam el igaznak. Ez nem az a völgy volt és nem azok a dombok, nem az az út és nem az a ház, azt éreztem, becsaptak, úgy lett minden más, hogy nem változott.

Néhány napig igyekeztem nem gondolni rá, takarítottam, bevásároltam, elvégre ezért vagyok itt legalább, ami anyámnak nehezen megy, abban kell segíteni.

Aztán az utolsó napon mégis elindultam a völgy felé, vagy azért, mert reggelre leesett a hó, vagy mert este beszélgetés közben anya megkérdezte, emlékszel még Szegény Szentirmay néniére, s én döbbenetesen néztem rá, hogy kérdezhet ilyet. Mindenkinél jobban rá emlékezem, meghalt, mondtam, és anya bólintott, tudod, hébe-hóba jött tőle levél, ezért feltűnt, hogy már jó ideje nem jelentkezett. Írtam hát a szeretetházba, múlt héten jött rá válasz. Kilencvenkét éves volt. Ott álltam hát megint a völgy bejáratánál, a hó ugyanolyan érintetlenül fogadott, mint gyerekkoromban nemegyszer, szinte féltem belelépni. Nagy volt a felelősség, nem rontom-e el, ugyanakkor mindig izgatott is lettem, olyan mintát járhatok ki benne, amilyen még nem volt. Most nem volt kedvem mintát járni, még valaki meglátna, fázósan néztem széjjel, még a gondolat is eretneknek tűnt. A völgy keskeny volt és rövid, a dombok alacsonyak, a házak kicsik. Hirtelen rájöttem, hogy nem is ez a baj, s még csak nem is az, hogy a két csupasz dombot fenyőekkel ültették tele, egyszerűen csak annyi, hogy én hiányzom a völgyből, s hiányoznak mindazok, akik benne éltek, hiányoznak azok a hangok és szagok, amik akkor megülték a völgyet. Odaértem régi házunkhoz, az orgonabokrokot kivágták, s amennyire a ház mögé láttam, a többi fát is. Bizonyára öregek voltak már, mégis sajnáltam őket. Nekem jó gyümölcsöket teremtek, s a diófa kivételével mindre fel lehetett mászni. Így visszatekintve tudom, akkor csak éreztem, miért szeretem őket, mindegyik egyéniség volt, szerettük egymást, a fák meg én, vigyáztak rám, felnevelőim voltak csakúgy, mint anya és nagyanyám. Néztem az üres kertet, még egyszer elbúcsúztam a fáktól, s ez már nem volt olyan keserves búcsú, mint annak idején. Anyának úgy kellett elvonszolni a kertből, nem hagytak menni a fák, tél volt akkor is, és biztos voltam benne, hogy fázni fognak nélkülem. Éjszakákon keresztül sok éven át álmaimban sírtak nekem, nyújtogatták ágaikat, vagy elindultak felém. Néha kimentem hozzájuk, de nem tudtam mit kezdeni velük, megsértődtek, vagy szomorúak voltak, nem értették meg, hogy gyerek voltam, s gyerek nem dönthet. Nem mentem hát többet, aztán a városból is elköltöztem, azóta nincsenek fáim, ez a kapcsolat is megszűnt, mint sok más, amiért érdemes igazán élni. Hajdani házunkat egykedvűen néztem, annyira átépítették, hogy semmit nem idézett abból az időből,

amikor mi éltünk benne. Tulajdonképpen már fordultam volna vissza, de a lábam tovább vitt. Nagy meglepetésemre Szentirmay néniék apró háza ugyanolyan meghatóan bújt meg régi házunk tövében, mint annak idején. Az idő semmit sem igazított rajta, úgy látszik, már gyerekkoromban olyan rozszant állapotban volt, ami már nem romlik tovább. Én legalább pont ilyennek láttam emlékeimben, s ez melegséggel töltött el. Vajon kié lehet, gondoltam, az biztos, hogy már régóta lakatlan, amióta a bérlők is meghaltak, nem költözött ide senki. A kertkapu félig nyitva volt, soha nem is lehetett bezárni, mert ott a járda mindig felpúposodott. Most a hótól alig tudtam betolni, vigyáznom kellett, hogy a korhadó fa szét ne törjön az érintésem alatt. Ott álltam a pici ablaknál, amelyen életemben először annyi évvel ezelőtt lábujjhegyre állva éppen hogy beláttam, most le kellett hajolnom, hogy benézhessek. A szoba teljesen üres volt, én mégis láttam mindent, láttam azt a kislányt is, aki meglepődve saját merészségétől, vacogva ágaskodott a sötétben, és lélegzetét visszafojtva próbálta meglesni, milyen titkos dolgok történnek az ablakon túl.

Láttam, ahogy csalódottan szövik aztán vissza saját udvarukra, arra nem is gondolt, hogy a friss hóban ott maradtak apró lábnyomai, ott maradt téblábolása, toporgása az ablaknál, ott maradt kíváncsiságának, félelmének lenyomata. Láttam, amikor este ágyba bújt, és a sötétben sorra vette, mit is látott. Egy furcsa karosszéket, ami leginkább egy fogorvosi székre hasonlított, egy kis zongorát, később megtudta, pianínó a neve, egy hatalmas asztalt földig érő csipketerítővel, rajta rengeteg porcelánfigurával. A földön különös mintájú szőnyeg, a sarokban nyitott szájú, apró kályha. A bácsi a fogorvosi székben ült, és valamit hangosan olvasott, a néni egy állvány előtt állt, a szájában három ecsettel egy képet nézegetett, az ablakból nem lehetett látni, mit ábrázol, és bólogatott arra, amit a bácsi mondott. Rengeteg kép hevert a földön vagy a falhoz támasztva, keretben vagy keret nélkül. Az egészben nem volt semmi titokzatos, hacsak a kép nem, amit nem láthatott, örült, hogy ilyen simán megúsza a tiltott látogatást, úgy aludt el, hogy megfogadta, soha senkinek nem mondja el, hogy ott járt. Elmosolyodtam ettől az emléktől, anya már másnap reggelinél nevetve fenyegetett meg, miért mászkálok át a kerítésen, s nagyanyám még aznap bedrótózta a lyukat. Én valamit hebegtem, hogy a macska után mentem, vagy ilyesmi, aztán az ügy el lett felejtve, csak én nem értettem, miért tilos érintkezni ezekkel az emberekkel a kötelező köszönésen kívül. Annyi év távlatából már jól láttam és értettem azt az idegenkedést, amit a völgy lakói érezhettek. Mind nagyjából hasonló emberek hasonló gondokkal, örömeikkel, aztán egyszer csak, ki tudja, honnan és miért, megérkeznek ők, a furcsa szokásaikkal. Hogy hívják, kedves, kérdezte nagyanyám, aki még a leginkább befogadó volt, Arathéa, mondta a néni, és látva nagyanyám szent döbbenetét, még egyszer kimondta, és hozzátette, hával. Emlékszem, nagyanyám még aznap este kijelentette, ilyen név pedig nincs, s még akkor sem volt hajlandó ebből engedni, amikor merev felsőtesttel modelt ült, mindvégig Szentirmayné asszonynak szólította, s anya sem hívta másként.

Lassan azért kikerekedett a történetük, s bár voltak benne ugyancsak ellentmondó részek, a környék nagyvonalú volt, inkább apró simításokat végzett a történeten, de alább nem adta. Én akkor még semmit nem tudtam ezekről a mesékről, nekem csak nem volt szabad szóba állnom velük. Egy egész estén át oktattak, mit mondjak, ha ez vagy amazt kérdezik, hogyan háritsam el udvariasan a közeledést. Érdekes, hogy én, akit a legapróbb dologgal halálra lehetett ijeszteni, most nem féltem igazán, sőt kíváncsi lettem. Később apránként megtudtam a vádakát, meg a valóságot is, nevettem volna rajtuk, de éreztem, bizony könnyen az életükbe is kerülhetett volna némely té-

vedés. Félelmes éveket éltünk akkoriban, én ugyan csak annyit tudtam, hogy bármikor jöhet az ávós, de azt nem tudtam, ki az, és miért jönne. Meg valamiből mindig sokat vettünk, cukorból, lisztből, hogy legyen, felelte mindig nagyanyám, én már végigéltem két háborút, tudom, hogy van. Félt ott mindenki, s ezt suttogva beszéltek meg, de a titokzatos szomszédok ebből is kilógtak, ezek egyszerűen nem félték, nem vásároltak föl, esténként sokáig, néha reggelig is, súgta nagyanyám, reggelig!, s az égre emelte a szemét, égették a villanyt. Zongoráztak, és olyan dalok szöktek ki agyoncigaretázott torkukon, amiket még hallgatni se lehetett már büntetlenül. Olyan háború előtti szomorkás vagy vidám dalocskák, régi kabarék világát idézők. Figyeljétek csak meg, így nagyanyám, nem lesz ennek jó vége, itt ha valami lesz, hát őket elsőnek, és jelentőségteljes mozdulatot tett, én meg csak vártam, hogy fejezné már be a mondatot, hogy mi lesz elsőnek velük, mert tényleg nem tudtam.

2

Nagyon lassan, ahogy hosszú tél után olvad a jég, úgy szakadt fel az elutasítás, hogy aztán végtelen szeretetbe, elfogadásba csapjon át. Az első ilyen szakadás akkor keletkezett, amikor egyébként is minden recsegett-ropogott, 56 őszén. Én egyáltalán nem emlékeztem semmire, arra sem, hogy a völgyet körülölelő dombokon egymásra lóttak az emberek, arra sem, hogyan tudtam észrevétlenül elmenni otthonról, a lövésre aztán végképp nem, csak az a kép van előttem, hogy ott ülök egy füstszagú, meleg szobában, s úgy érzem magam, mintha mindig itt ültem volna, aztán anya sirására emlékszem, meg hogy szalad velem hazafelé. Később elmondta, szinte egyformán féltett azoktól, akik felém lóttak, s megmentőimtől, mintha nem tudta volna, mi a nagyobb veszedelem. A következő teljesen az én magánakcióm volt, ott leskelődtem megint a félig nyitott ablaknál, biztos voltam magamban, nyár volt, a sűrű orgonabokrok jól eltakartak, elmélyülten néztem a nénit, aki félelmetes gyorsasággal váltogatta az ecseteket, hátra-hátralépett, majd ismét nekifeküdt a vászonnak. Órákig el tudtam volna nézni, mai napig sem tudom, mi vonzott hozzájuk a titokzatosságon túl, de már amikor mindennapos vendég voltam itt, akkor is ugyanazt éreztem, beszippantott ez a léggör, furcsa sejtések lebegtek át rajta, minden annyira más volt, mint nálunk, mégis ismerős, annyira az, hogy harminc esztendő múltán is megrázkódtam az emlékétől. Letérdeltem a hóba, ahogy azon a nyári estén is, hogy újabb erőre kapjon a lábam az ágaskodáshoz, de most nem szólt ki senki rekedt hangon az ablakon, gyere már be, biztosan elfáradtál. Felálltam hát, leporoltam magamról a havat, és hátramentem a kertbe. Az idő itt azért elvégezte a maga munkáját, a hajdani csodakert olyan volt, mint egy őszbozót, a sziklakertnek csak néhány szétszórt követ találtam, pedig itt a kövek között még kis patakocská is csordogált legnagyobb ámulatomra. A legszomorúbb azonban a bűvös fa állapota volt, törzse felül szétnyílt, mintha óriási fejszével rásújtottak volna, egyik ága földig leszakadt, rátelepedett a hó súlyos szemfedőnek, másik két ága segélykérően meredezett az ég felé. Ez a fa, gyerekkorom bűvös fája volt a legcsodálatosabb azok közül a csodák közül, amiket ennél a háznál tapasztaltam. Számomra megmagyarázhatatlanul egyik ága őszibarackot, másik ága kajszit termett, a harmadik pedig szilvát. Mese is volt hozzá, azt Thea nénitől – én így hívtam nagy merészen – hallottam, s azt is ő árulta el jóval később, hogy nem csoda ez, hanem Dezső bácsi művészete, de én inkább varázslásnak tartottam, mint ahogy őt magát varázslónak,

amolyan jóságos, ide-oda ténfergő öreg varázslónak, aki folyton köhögött. Tüdőbeteg, mondta borzadállyal nagyanyám, de állítólag már el van meszesítve, és határozott mozdulattal a szemébe dobta a tál süteményt, amit Thea néni hozott át, mint ahogy minden tőlük származó finomság erre a sorsra jutott. Nagyanyámnak volt oka félni, annak idején édesanyja és négy testvére is tüdővészben halt meg, mint legidősebb nővér ápolta őket utolsó percükig. Féltett nagyon, ez volt az utolsó érv, ami még tartotta magát, miért nem szeretik, ha odajárok, én azonban nem féltém, nekem ott egyszerűen nem lehet bajom, így éreztem.

A teljes elfogadás akkor következett be, amikor Thea néni egyik karácsonykor mindenkinék adott egy festményt, s elmondta, szabadkozva ugyan, hogy nem igaziak a képek, ezt azonban senki sem értette, mit jelent, én legkevésbé. Látod, mutatott egy nagy könyvet, itt van, hogy ezt Dürer festette, én csak lemásoltam, érted? Nem értettem, nekem sokkal jobban tetszett az olajosan csillogó vászon, mint az a fakó kép a könyvben. Thea nénit művésznek tartottam, ezt a Dürert meg egyszerűen nem ismertem. Majd ha nagy leszel, simogatott meg, és ismét festeni kezdett. Mindenki örült a képeknek, nagyon értékesnek tartották, s hirtelen minden el nem követett bűnüket megbocsátották. Ez a karácsony úgy maradt meg az emlékezetemben, mint életem legszebb karácsonya, pedig másnapra olyan beteg lettem, mint még soha, egyszerre tört ki rajtam a bárányhimlő és a mumpsz, ilyen nincs, mondta a doktor bácsi, amikor megvizsgált. De karácsony estéje gyönyörű volt, Thea néni a kert végében feldíszítette az állatok karácsonyfáját, hordtuk a répát, káposztát, magokat, hóból falat emeltünk, hogy a gyertyák szélárnyékban legyenek, aztán behívott mindenkit a házba, kiosztotta a képeket, és forralt bort töltött a szép metszésű poharakba. Jókedvű volt, elmesélte az egész életét, beszélt a csillogásról, ami hajdan körülvette őket, aztán a kitelepítésről, a börtönről, mert valaki feljelentette, hogy nyilas és belga kém, nevetve nézett a férjére, aki mosolyogva bólogatott. Akkor természetesnek tűnt, ami nem volt az, hogyan tudta mindezt ép ésszel, szívvvel s ekkora méltósággal elviselni. A belgakém-vádra még csak rájöttem, mondta, egyetlen húgom oda ment férjhez, az is igaz, hogy a háború idején már meghalt, de a másik eredetére sehogy nem tudtam rábukkanni. Talán már éppen a halálos ítéletem készült, amikor az egyik jóindulatú vizsgálótiszt az orrom alá nyomott egy papírt. Ezekre a szavakra netán emlékszik, fröcskölte az arcomba a nyálát. Térdét csapkodva nevetett jó ideig, hogy a könnye is kicsordult. Így kellett nevetnem akkor is, magyarázta, a papíron ugyanis ez állt, „én nagyon nehezen bírom a bezártságot, mert egy nyilasnak lételeme a mozgás, és én ilyen szempontból egy igazi nyilas vagyok”, hát mit szólnak, nézett szét, de senki sem kacagott, a völgy lakói nem tudták, mi az asztrológia, így az sem tűnt nevetségesnek, hogy szegény Thea néni majdnem áldozata lett saját születési hónapjának. Én is csak évekkal később értettem meg, amikor már ki tudja, hányadszor elmeséltem a történetet. Ezt még a kitelepítéskor mondhattam, s valaki feljelentett, szép, ugye, és már együtt neveltünk. Akkor azonban senki nem nevetett, és láttam, hogy Thea néninek nem volt kedve tovább magyarázkodni. Leült a pianinóhoz, és karácsonyi dalokat kezdett énekelni, a többiek lassan kapcsolódtak be, félszegen és sután, nem szoktak ők ilyesmihez, én anya ölében feküdtem egyre álmosabban, melegség és nyugalom árasztott el, utolsó pillantásom nagyanyámra esett, egyenes derékkal ült, arca szokatlanul kipirult, szeme csillogott, pedig én jól láttam, hogy csak imitálta az ivást, aztán elaludtam.

Sokáig álltam még a ház végében, arra riadtam, hogy sötét van, csak a hó világít, haza kellett mennem. Még egyszer benéztem az ablakon, milyen jó lett volna csak egy

kicsit leülni bent, szegény Thea néni is arról ábrándozott, tudod, nekünk nem lehetett gyerekünk, sügta, s titkon Dezső bácsi felé intett, jelezve, hogy talán ő a felelős, de te pont olyan vagy, amelyet elképzelttem. Majd felnősz, férjhez mégy, és hozod az unokákat... Sajnos nem így lett, Dezső bácsi még a következő télen meghalt, s vele meghalt Thea néni jókedvű nikotinos nevetése, aztán lassan olyan beteg lett, hogy nem tudta magát ellátni. A kórházból, ahol azt mondták, hogy le kell vágni mindkét lábát, már úgy jött haza, hogy csak néhány napig marad. Szereztem bérlőt a házba, mondta, csak annyit kell fizetnie, ami elég egy ágyra valamelyik otthonban. Amikor búcsúzott, nem hagyta, hogy sirjunk, minek az, mérgeződött, hisz minden csak átmenet, nem valóságos itt a földön. Ezt sem értettem, mint annyi más abból, amit mondott, csak évek múlva nyertek értelmet szavai. Amikor megírta, hogy amputálták a lábát, azt hittük, nem sokáig él, ám valamiért még hosszú ideig kellett szenvednie. Elsiratni most se tudtam, megkönnyebbülést éreztem inkább, hogy megszabadult végre szenvedéseitől.

Lassan mentem lefelé a sűrűsödő sötétben, a völgy már ugyanaz volt, mint régen, gyerekkorom védett bölcsője, amelyről azt hittem, hogy ennyi a világ, s nagyon elégedett voltam vele. Árulkodó lábnyomaimat ismét otthagytam egy ablak előtt, amelyen azonban már soha nem fogok benézni, s Thea néni is csupán lelkem ablakából szólíthat már. Ez maradt, a többit belepte a hó.

Mesterházi Mónika

HOL NEM VOLT

A ráérősen nyújtózó eget
aláducolta mostanra a felhők
koszos, alkalmi rétege. Török
a távolságban otthonos tekintet,
a rövidlátó viszonyok között
végességét tanulja. Eltűnődsz,
mi fér egy napba. Mint egy utazás
végén, ha mindent vissza kell pakolni
a bőröndbe (ha egyszer benne volt)
– csak ki ne nyíljon – erőszakosan
záródik ránk az este. Csak a vágy
álmodja át magát felhőn, fedélen,
s a Hattyú szárnyán dél felé feszül.

VADGESZTENYE

A zsebemben van egy vadgesztenye.
Szorongatom. Tanul szorongani.
Meg kell tanulnom, mennyit bír a kérge:
mindent nem rakhatok a gesztenyémre.

Witold Gombrowicz

LENGYELORSZÁGI EMLÉKEIM

Részletek

Pálfalvi Lajos fordítása

Az első világháború olthatatlan vágyakat keltett bennem Nyugat-Európa után. Azért beszélek erről, mert szerintem ez nagyon lengyel, és ma is éppolyan eleven, mint akkor... Édesanyám egyik jó barátnőjének férje Mikulowski-Pomorski professzor volt, aki a központi hatalmak híveként miniszteri posztot töltött be a Régens Tanács kormányában. Hatásukra anyám is mutatott bizonyos németbarát hajlandóságot, ez persze épp elég volt ahhoz, hogy mi meg – a bátyáim és én – a szövetségeselek lelkes hívei legyünk.

Feszült figyelemmel követtem a front mozgását, ceruzával jelöltem a térképen minden elfoglalt falut, valahol ott Reims vagy Amiens környékén. Ünnepléses pofát vágtam, mintha ezen múltnék, ki nyeri meg a háborút. Számomra azon a fronton túl kezdődött Európa, az oroszok és a németek valami másodrangú, nevetséges, barbár lények voltak, ők választottak el attól a világtól – a civilizációtól. Tudtam, éreztem, hogy az az én világom, az a hazám, a végzetem. Amikor 1918-ban átszakadt a gát, és kezdett beszivárogni a Nyugat, eleinte még cseppenként, ez éppoly fontos volt nekem, mint az újra kivívott függetlenség. Ott voltam a Paderewskit üdvözlő tömegben, „nyugati” csokoládét ettem, Janek Baliński amerikai barátai hozták, Haller tábornok katonáinak egyenruháját nézegettem, láttam messziről a francia követség autóját...

Akkortájt beszélgethettem erről a bátyámmal, lenn a faluban, Małoszycében:

– Jó lenne csinálni valami járdát, hogy ne legyen nyakig sáros az ember, ha kimegy a pajtába vagy az istállóba.

– Ne szédíts!

– Miért?

– Mert a sár az sár! Ha csinálók járdát, három nap alatt szétmegy. A sár ellen nincs mit tenni. A sár az sár!

– A sár csak nálunk sár! Máshol nem az! Ott bírnak vele. A sár csak nálunk olyan sár, hogy ebből a sárból már...

– Hülye vagy! Álmodozol! Reálisan kell gondolkodni. Nálunk nem olyanok a körülmények.

Nem olyanok a körülmények! Számomra Európa mindenekelőtt olyan világ volt, ahol *mások a körülmények*. Ott nem kötelező ez az éktelen, az egész Keletre jellemző realizmus, amelyet épp elegend hallhattam különféle bácsikáimtól és nem bácsikáimtól; ez a realizmus megadó engedelmséggel viseltetik a természet iránt, áthatja az a meggyőződés, hogy ez a disznóól tényleg szükségszerű, és nincs mit tenned, bele kell süllyedned. Én Franciaországot és Angliát pontosan úgy képzeltem el, hogy ott már kimásztak ebből a sárból, és szilárd talaj van a lábuk alatt, s ettől olyan magabiztosak és fesztelének a mozdulataik.

Később Amerikában is találkoztam ugyanezzel az Európa utáni kinzó vággyal – az emberek, akik tudták, hogy soha nem telik nekik arra, hogy átkeljenek az Atlanti-óceánon, vettek maguknak valami európaikat... porcelánt, Párizs vagy Róma térképét... és ereklyeként őrizték ezeket. Ismertem olyanokat is, akik e térképek alapján jobban ismerték Párizs topográfiáját, mint a született párizsiak.

Milyen nagyszerű volt az 1918-as év! Még túl fiatal voltam ahhoz, hogy teljes szépségében felfoghassam az első világháború fináléját – mennyivel több költészet volt ebben, mint a második világháború végében. Megható volt, új életre ébredtünk, tele volt ígéretekkel, monarchák trónusait döntötték meg, és avittá váltak egyszerre a kemény gallérok, bajuszok és a „becsületbeli” ügyek, a test szabadsága a lélek szabadságával járt együtt, pusztultak a házikabátok, jött a lakkcipő, nagy megkönnyebbüléssel fogadta az ifjúság, hogy eljött az ő ideje, a szabadság szelét éreztük, amikor a nők térde kivillant a szoknyák alól... Nem mámorosodtam meg, mint a Picador csoport, a későbbi *Skamander* költői, ők néhány évvel idősebbek voltak nálam, és már készültek a startra, de hát én is éreztem a villamosságot a levegőben. Európa! Ez a szó éppolyan lelkesedéssel töltött el, mint egy másik szó – Lengyelország. Vérző Európa, de már, mint a kelő hold, ott ragyogott a nemrég még „Visztula menti” vidéknek nevezett kormányzóságunk egén.

Nem fogalmaztam meg világosan, de éreztem, hogy a távolban kirajzolódik valami lehetőség, megszabadulhatok attól a csúfságtól, amitől Lengyelországban annyit szenvedtem.

Balińskiéknál töltöttem akkoriban a délutánt – az ő házuk, mint mondták, „nagyvilági” volt, „kulturált”, számos párizsi és londoni kapcsolattal büszkélkedhettek, az irodalom és a művészet sem állt távol tőlük. Természetesen nem voltam hivatalos a fényűző reggelikre, melyeken Ignacy elnök úr a pápai nunciust és a diplomáciai testületek más személyiségeit fogadta, de Staś Baliński volt szíves időnként beavatni miniket, taknyosokat, Kaziót, Zazát és engem a Picador és a *Skamander* költőinek viselt dolgaiba, akik akkor kezdték költői offenzívájukat. Ez volt az első találkozásom az irodalommal. Áhitattal hallgattam e fennkölt pletykákat Tuwim, Lechoń és Słonimski örült-ségeiről, excentrikus magatartásukról, provokációikról, hallottam első verseiket, de ezekből szinte semmit nem értettem. Mindamelletl izzig-vérig vidéki maradtam, félszeg, vad falusi, anyámasszony katonája. Bár lélekben nagyon intenzíven éltem át az újjáéledő lengyel életet, gyakorlatilag nem tudtam kapcsolatba lépni vele.

Azt hiszem, Staśnak nem fért volna a fejébe, hogy az a félénk siheder, Ita (ezt a becenevemet keresztapám, Dowbór-Mušnicki tábornok hozta Japánból, így hívtak akkoriban) egyszer majd legfőbb ellensége lesz a *Skamander*nek és sok más dolognak, amit ő, Staś, becsült – nem tudta, hogy kígyót melenget a keblén. Azt hiszem, ma is

nehezen tudja elhinni, hogy a FERDYDURKE és a NAPLÓ Gombrowicza ugyanaz a személy, mint az a kis szerény Ita, évekkel ezelőtt, aki jámboran fogadta a költészetről tett kinyilatkoztatásait.

De hát akkoriban én sem tudtam szót érteni szinte senkivel! Az idősebbek, a szüleim, a család és az idegenek előtt mintha megbénultam volna, csak a legközelebbi barátaim előtt nyertem vissza – egyáltalán nem rossz – beszédképességemet. És érlelődött bennem a lázadás, amelyet képtelen voltam megérteni vagy megfékezni. Emlékszem egy temetésre, amelyen részt vettem, egy rokon temetése volt – a gyászmenettel vonultak Balińskiék és sokan mások, igen illedelmesen – és akkor megszállt az ördög, provokativan kezdtem viselkedni, zsebre dugtam a kezem, rugdostam mindent, ami az utamba akadt, megfordultam a nők után, végül szüleim rémületére fennhangon társalogni kezdtem a temetés más, nem kevésbé megrökönyödött résztvevőivel – végül, már a temetőben voltunk, visszafojthatatlan röhögés jött rám, eszelős vihogástól fuldokoltam a koporsó előtt...

Megint máskor meg odamentem a rajztanárnkhöz, aki festő volt... már nem emlékszem a nevére.

– Megnéztem a tanár úr kiállítását – mondtam váratlanul –, de nekem egyáltalán nem tetszettek a képei. Semmit érő képek! Micsoda szégyen! Nem is értem a tanár urat!

Ez a festő olyan fölényben volt velem szemben, amilyennel a mai festők már nem rendelkeznek. Fülön fogott, és falhoz állított az irodában, ahol egy álló órán át nyeltem a felháborodás és megaláztatás könnyeit.

Az idő múltával egyre veszélyesebb lettem. Az én lengyeldolgozataim voltak a legjobbak, és ez mentett meg, mert más tárgykból tudatlan és hanyag voltam. Egyszer a tanárunk, Cieplinski Słowackiról íratott dolgozatot. Untam már a vátesz örökös tömjénezését, elhatároztam, hogy a változatosság kedvéért megfricskázom egy kicsit. Ha jól emlékszem, a bevezető így hangzott: „Juliusz Słowacki tolvaj, meglopta Byront és Shakespeare-t, mert magától nem tudott kitalálni semmit.” A folytatás sem maradt el a kezdetől. Cieplinski tanár úr botot ragadott, és megfenyegetett, hogy elküldi a dolgozatomat a minisztériumba, erre megkérdeztem, miért kényszeríti hazugságra a tanítványait. És hogy megsemmisítem, az egész osztály előtt rázendítettem, elszavaltam egy szakaszt Cieplinski verseskötetéből: HOLDFÉNYBEN ÚSZNAK A KARCSÚ FENYŐK.

*

Másodéves voltam a jogi karon, amikor új regénybe kezdtem. De ez koncepcióját tekintve egészen más volt, mint az a könyvelőről szóló mű, amelyet a potoczeki erdő magányában kezdtem írni. Újabb kalandom az irodalommal, azt hiszem, éppúgy jellemző volt saját élményeimre, mint általában a lengyel kultúra válságára, ezért részletesebben beszélek róla.

Úgy kezdődött a dolog, hogy Tadeusz Kepińskivel, volt iskolatársammal elhatároztuk, négykezes kalandregényt írunk, és nagy pénzt keresünk vele. Abban nem kételkedtünk, hogy a magunkfajta magasabb intellektusnak nem lesz nehéz effajta könyvnyed, ám lenyűgöző baromságot produkálni. De nemsokára kidobtuk az egészét, megrémültünk irományunk esetlenségétől.

– Rossz regényt sem könnyebb írni, mint jót – mondtam utána Kepińskinek.

Ez a probléma kezdett foglalkoztatni. Jó regényt alkotni a felső tízezernek vagy akár százezernek – hát, mindig ezt csinálják, elcsepelt, unalmas dolog. De jó regényt írni

az alsóbbrendű, alárendelt olvasónak, akinek nem az ízlik, amit „jó irodalomnak” nevezünk – az már valami.

– De mit jelent az, hogy „a tömegeknek való jó regény”? – magyaráztam a dolgot Balińskiéknak, Kaziának és Zazának. – Egyáltalán nem jelenti azt, hogy közérthetőnek és érdekesnek, emelkedettnek és kulturáltnak kell lennie, mint Sienkiewicz vagy legalábbis Rodziewiczówna műveinek. A tömegeknek irt regénynek – ha tényleg az „ő” regényük – abból kell készülnie, ami tényleg tetszik a tömegeknek, amivel ők élnek. A legalacsonyabb ösztönöket kell célba vennie. Tobzódnia kell a mocskos, zavaros, alsóbbrendű fantáziában... Érzélgősségből, epekedésből, ostobaságból kell készülnie... Legyen sötét és alsóbbrendű.

Ne tessék megbotránkozni... Nem annyira a góg, mint inkább a félelem szólt belőlem. Fenyegette éreztem magam, mint az egész lengyel értelmiség, félttem a tömegek primitivségétől; ezek a tömegek nálunk jóval sötétebbek és veszélyesebbek, mint a magasabb s mindenekelőtt egységesebb kultúrájú országokban. Mint most már tudjuk, ez a félelem nem volt alaptalan. De ma hajlamos vagyok feltételezni, hogy a „rossz regény” ötlete egész írói pályám csúcspontja volt – soha, sem azelőtt, sem azután nem támadt ennél kreatívabb ötletem. Mit is jelentett hát az a program, amelyet akkor még nem tudtam pontosan megfogalmazni? Az író, bármennyire elvonul is a világtól, mindig valakinek, legalább egy elképzelt olvasónak ír. Természetesen másképp írnak a művelt olvasónak, sőt a kritikusnak, és másképp a nyomtatott szó közönséges fogyasztóinak. De, ez idáig legalábbis, még az együgyűeknek írván is „felülről” szóltak hozzájuk – az író leereszkedett ugyan a tömeg szintjére, de csak annyira, amennyire ezt műveltsége, irodalmi jólneveltsége lehetővé tette.

Ilyen értelemben az én tervem hallatlanul radikális volt: átadni magam a tömegnek, rosszabbá, alacsonyabb rendűvé válni – nemcsak leírni ezt az éretlenséget, hanem épp általa írni –, ez volt hát az az eszme, amelyet később abban a tételben határoztam meg, mely szerint a kultúrában nemcsak az alacsonyabb rendűnek kell formáltatnia a felsőbbrendű által, hanem fordítva is.

Akik a FERDYDURKÉ-ből s különösen a NAPLÓ-ból ismerik – nevezzük így – a formáról alkotott elméletemet, amely egyébként nem korlátozódik a művészet problematikájára, hanem felöleli emberi létünk minden jelenségét, jobban megértik akkori szándékaim merészségét és végletességét. Ha sikerül, az a könyv, egy diák műve alkalmasint új, forradalmi irodalom kiindulópontja lehetett volna, és, ki tudja, talán még ismeretlen területeket is nyithatott volna a szellem expanziója előtt, megvalósítván valami olyasmit, mint két különböző fejlődési szakasz interakciója... De minek ábrándozunk, amint azt Rzecki mondogatta A BÁBU-ban... Nem sikerült, mert a feladat számszorosan meghaladta erőmet, és egyébként sem voltam akkor még tisztában e feladat nagyságával.

És a veszélyeivel sem... Még csak annyit, zárójelben, hogy tíz évvel később értettem meg, hogy a tüzzel játszottam. Ez nagyon beteges dolog volt... Egy látogatás döbbenett rá... na jó, elmondom, hogyan történt.

Már túl voltam az első könyvemem, a SERDÜLŐKORI EMLÉKIRATOK-on, bizonyos körökben bátor és hipermodern szerzőnek számítottam. Egy reggel csengetnek. Belép egy fiatalember, nem sokkal több húsznál, szőke, újoncra vagy gondnokra emlékeztet egy kicsit, hóna alatt kézirat. – Elnézést, hogy így betolakodom – mondja –, de irtam egy regényt, egy barátom, aki ért hozzá, azt ajánlotta, hogy mutassam meg magának. Azt mondta, maga vevő az ilyesmire.

– Miért? – kérdeztem bizalmatlanul, mert a jövevény külleme nem jogosított fel vérmes reményekre.

– Hát azért – mondja egyre idegesebben –, mert ez olyan regény... van némi erotikus svungja, érti? Egy az egyben! Rászántam magam, hogy ilyet írjak... hogy izgató legyen... hogy olvassák az emberek... Rosszul állok pénzzel, harmadszor hirdettek ki, érti? Nézzen csak bele – tette hozzá biztatóan. – Erotikus!

Elvettem. Elolvastam. Kelletlenül, egyre nyugtalanabban olvastam, szinte fájt, mert... igen... erotikus volt és mocskos, rettenetesen mocskos, tobzódott a mocskokban, azokon az oldalakon nem volt semmi megtisztító, nemcsak mocskos volt, hanem rossz is, olcsó munka, mocskos bővli. Előfordul néha az irodalomban a mocskok leírása, de az olyan kiváló, mesteri, hogy a forma nemesíti a tartalmat. De itt maga a leírás volt mocsktól és ügyetlenségtől fertőzött... várjunk csak, emlékeztetett valamire... hát persze, arra a rég elfelejtett regényemre! Elvörösödtem, hogy is mondjam... halálosan... forgott velem a világ, attól az emléktől!

Meghagyta a telefonszámát. Felhívtam. – Beszélhetnék X. úrral? – Suttogások a telefonban. Végül a válasz: – Nincs itt. – Aztán megtudtam, hogy öngyilkos lett. Agyonlőtte magát. Pisztollyal. Egy héttel azelőtt.

Természetesen nem állítom azt, hogy a regény miatt. Mégis, a mű kifejezte lelkiállapotát, amely a katasztrófába sodorta – és akkor éreztem, hogy én is, tíz évvel azelőtt, a látszat, a szinte gondtalan élet ellenére, nem álltam olyan távol ettől az elhatározástól, én, az író társa... Úgy van, nyilván nagyon kétségbeestem... De nézzük csak, mi lett ama remekművem sorsa. Néhány hónap munka után a végére értem. Mindenféle projekciók ocsmány keveréke volt – érzékiség, durvaság, olcsó sikerek, alacsonyrendű mitológia –, nem kevésbé hitvány és „izgató” történet, mint amaz lksz regényszörnyedvénye... Mit csináljak vele? Majd behaltam a szégyenbe, ha arra gondoltam, hogy meg kell mutatnom valakinek – de nem volt méntség, hiszen „olvasónak” írtam, következetesnek kellett lennem. Zakopanében időztem akkor, és összebarátkoztam Szuchowa kisasszonnyal, egy intelligens és olvasott nővel, aki becsült és hitt a tehetségemben.

Visszaadta a kéziratot, rám se nézett, csak annyit mondott: – Égesse el.

Rögtön felmentem a szobámba, előszedtem a bőröndömből a másolatokat, kidobtam az egészét a hóba, a panzió mögé, és meggyújtottam.

Miért meséltem ezt el? Miért emlegettem a kétségbeesést és azt, hogy ez nagyon lengyel? Az úgynevezett művelt embert nálunk nem védik a tömeg nyomása ellen komoly intézmények és hagyományok, a hierarchiák és a társadalmi rend, mint Nyugaton – nálunk az intelligencia, a finomság, az értelem, a tehetség védtelen minden alacsonyabb rendű dologgal szemben, ami a társadalom alján, a nyomorból, a különcödségből, a vadságból, az elfajult indulatokból, az ostobaságból és a durvaságból születik –, ezért nálunk az ún. értelmiségi egy kicsit megfélemlített volt és maradt... Esetleg annyit változott a helyzet, hogy ma már szervezettebb az alulról jövő erőszak...

Ilyen kaland nem eshet meg egykönnyen egy kezdő nyugati íróval.

*

Figyelembe kell vennem azt a tényt, hogy e lengyelországi emlékeim nemcsak az irodalomban jártas emberekhez, hanem a nagyközönséghez is szólnak, ezért nehéz bizonyos dolgokat tárgyalnom, amelyek engem akkoriban igen érzékenyen érintettek, bonyolultságuk miatt azonban a kívülállók számára nem mindig érthetők. E kívülállók

tán nem is hallottak Stanisław Ignacy Witkiewiczről, Bruno Schulzról vagy rólam, hisz csoportunk nagyon nehéz, nem közismert, a lengyel irodalmi élettel szemben álló írókból állt. Mégis, két évtized elmúltával legfőbb ideje már, hogy a kívülállók is megtudják: ez a csoport jelentékeny hatással volt a lengyel művészetre, s ma az egész lengyel prózából ennek van a legnagyobb esélye arra, hogy megismerjék és megbecsüljék Európában és az egész világon. Ez már a múlt, a történelem, engedtessek hát meg nekem, hogy tárgyilagosan, álszerénység nélkül beszéljek róla.

De csoport volt-e ez egyáltalán? Sokkal inkább a közvélemény kötött össze minket, mi nem kötődünk ennyire egymáshoz. Bruno és én nem álltunk közelebbi kapcsolatban Witkacyval, és alapjában véve, eltekintve a rajongástól, amellyel a nagylelkű Bruno megajándékozott engem, hűvös szkepszis uralkodott köztünk. Én nem hittem Witkiewicz művészetében, ő pedig túlságosan félszegnek talált engem, és nem is várt tőlem semmi különöset. Ami Brunót illeti, Witkacyval mindketten bizonyos fenntartásokkal fogadtuk műveit, a varsói művészvilágban sokkal lelkesebb rajongói voltak.

Mint már mondtam, Bruno vitt el Witkacyhoz. A Bracka utcában befordultunk egy udvarba, felmáztunk az emeletre, becsengettünk – én kissé izgatott voltam azoktól a kósza hírektől, amelyek e kiváló intelligenciával megáldott ember különcködéseiről, őrülségeiről keringtek –, s a nyíló ajtóban egyszerre megjelenik egy óriás törpe, majd a szemünk láttára nőni kezd... Witkacy guggolva nyitott ajtót, és lassan felemelkedett. Szerette az ilyen vicceket! De engem ez nem mulattatott. Witkacy az első pillanattól fárasztott és untatott – soha nem pihent, mindig feszült volt, állandó színjátékkal kínozta magát és környezetét, mindig magára akarta vonni a figyelmet, hogy meghök-kentsen valamivel, kegyetlen, kínos játékot folytatott az emberekkel... Mindezeket a hibákat, amelyek az én hibáim is voltak, most mintha görbe tükörben, gyalázatossá, apokaliptikus méretűvé nagyítva láttam volna.

Megmutatta nekünk „a szörnyűségek múzeumát”, melynek legfőbb ékessége valami olyasmi volt, amit egy újszülött kiszáritott nyelvének nevezett, amott egy erotomán nő levele, tényleg förtelmes és disznó. Azt mondtam neki:

– De kérem, ne mutogasson nekünk ilyesmiket! Hiszen ez illetlenség!

Figyelmesen rám nézett.

– Illetlenség? – kérdezte.

Mintha elvesztette volna a fonalat. Engem pedig megint hatalmába kerített az a mániám, hogy művész és bohém legyek az istenfélő nemesi udvarházakban, de föld-birtokos, sőt nemesember legyek a bohémek, értelmiségiek és művészek között. Illetlenség! Ez a mindenféle hasisokat élvező morfinista, megalomán, skizofrén, paranoid, cinikus, perverz gúnyolódó és dadaista és félőrült tán évek óta nem hallott ilyen naivitást... Illetlenség! Részemről ez önvédelmi ösztön volt, tudtam, ha azonnal nem szegülök szembe Witkacyval, fölfal, úrrá lesz felettem, bealáz a sleppjébe. Nem tudott mint egyenlő az egyenlőkkel érintkezni az emberekkel. A fő helyen kellett parádézni, belepusztult, ha csak egy pillanatra is kikerült a társaság érdeklődésének középpont-jából. Nem voltak hát illúzióim. Ha képtelen vagyok játszani ezzel az emberrel, ő fog játszani velem – de mit mondhatnék neki, amivel tényleg zavarba hozom? És akkor fény gyúlt burzsuj-földesúri agyamban, ime a jámbor szó: „illetlenség”.

Maradt is ez a szereposztás: Witkacy előtt mindig a jó modor és a falusi józan ész képviselője voltam – be kell vallanom, ez elég ügyefogyottra sikeredett. Arra is fel voltam készülve, hogy bármelyik pillanatban megszakítom a kapcsolatot – tudtam, hogy

megsértődik és sérteget, elhatároztam, hogy ezt nem tűröm, és ha úgy hozza a sors, abban a pillanatban felszámolom az ismeretséget. Igazán furcsa, hogy ezzel együtt évekig kapcsolatban álltunk egymással – lehet, hogy azért, mert könyveinkkel jobban szót értettünk, mint e találkozások alatt, és tán mégiscsak volt bennünk némi tisztelet a másik iránt.

Ritkán volt alkalmam együtt figyelni Witkacyt és Schulzot, nem tudom pontosan, hogy voltak egymással; de a mindig elmélyült és kissé merev Brunónak tán még kevesebb mondanivalója volt neki, mint nekem. És pontosan ez volt a legrosszabb – mert ez a despotákhoz hasonló egocentrikus lény nem tudott elviselni senkit, aki valaki lett volna mellette, közepszerű emberekkel, rabszolgákkal, rajongókkal, feltétlen híveivel, sőt baljós grafomán elemekkel vette körül magát; mindegy, ki az, csak a lába előtt heverjen. Emlékszem egy zakopanei üdülésre, amikor Witkacy egy ilyen csapat gyalázatosan hitvány népség élén figurázott – ez a látvány éppolyan szégyenletes volt, mint amilyen idegesítő.

De próbáljuk végiggondolni, minden ellentét és személyes ellenszenv mellett mi volt a közös bennünk, ami meghatározta értékünket. Véleményem szerint az, hogy le akartuk győzni a lengyel provincializmust, ki akartunk jutni a szabad vizekre. Európát és a világot szívtuk magunkba, ellentétben az olyan helyi nagykutyaikkal, mint Kaden, Goetel, Boy, Tuwim, akik százszor lengyelebbek voltak nálunk, jobban alkalmazkodtak a helyi olvasóhoz, és híresebbek is voltak. Mi viszont ismertük az eredetiség értékét, méghozzá nem helyi, hanem egyetemes mérték szerint. Az embert mint olyat kerestük, nem a lokális embert, a lengyelt. Elszántan léptünk a művészetbe, felvértezve a legmerészebb külföldi technikákkal és koncepciókkal, mindenre készen, hogy szarvánál ragadjuk meg a bikát. Keményebbek, hűvösebbek, ridegebbek és drámaibbak, összehasonlíthatatlanul szabadabbak voltunk náluk, mert lemondunk sok feszélyező kiváltságról.

Ebben rejlett az erőnk – de a gyengeségünk is –, mert a nagy feladatok miatt, amelyeket magunk elé tűztünk, csak még jobban kiütköztek hiányosságaink. Lehet, hogy nem olyan nehéz értéké válni a nemzetben belül, ahhoz viszont nem akármilyen erőfeszítés kell, hogy az emberből a nagyvilágban is legyen valaki. Nemegyszer a legapróbb hiba is lehetetlenné teszi a legjobb gép hatékony működését, annál inkább így van ez, minél bonyolultabb az a gép. Így hát Witkiewicz intelligenciája is kiváló volt, bátorsága, kitartása, következetessége – nagyszerű, de azt hiszem, hiányzott belőle a közvetlen hatás iránti érzék, túl gyakran volt teoretikus, s olyankor nem volt tisztában azzal, hogy unalmas, idegesítő, képtelen volt absztrakció, elmélet, forma helyett élő emberrel érintkezni... és ettől száraz lett, modoros, kissé még a ripacskodásra is hajlott. Schulz pedig túlságosan is bezárkózott perverzióiba és művészetébe, mint az elefántcsonttoronyba; valószínű, hogy túlzott tisztelettel viseltetett a művészet iránt, nem tudta használni, nem tudott felülről nézni rá, a forma, amelyet kidolgozott, oly mértékben korlátozta, hogy az orrát se merete kidugni belőle. Saját hibáimat nem érdemes emlegetnem, erre még lesz alkalmam bőven, elég, ha annyit mondom, hogy egész szellemi tevékenységem célja az volt, hogy szabaduljak ezektől – ezek ellenében irtam, legyűrve saját hanyagságomat.

Witkacy, a démon, démonikusan végezte. Az utolsó háború idején, a bolsevikok elől menekülve megmérgezte magát valahol az erdőben. Schulzot sem óvták meg a szenvedéssel és a fájdalommal való bensőséges, mazochisztikus kapcsolatait: a háború

alatt mint zsidó, koncentrációs táborba került, de ott pártfogásába vette egy magasabb rangú német, aki el volt ragadtatva Bruno gyönyörű rajzaitól. De hiába, mert egy másik német összeveszett Bruno gondviselőjével, és dühében...*

*

61. II. 27.

Én félttem Lengyelországban. Bár konkrétan nem fenyegette semmi, az állam határai stabilak voltak, külpolitikája nyugodt, belső konfliktusait úgy-ahogy rendezték, Piłsudski kormányai széles társadalmi bázissal rendelkeztek, hosszú ideig hatalmon maradtak – mégis, mintha lőporos hordón ült volna az ember. Magamról beszélek. Nyugtalanúságom egyetlen oka az volt, hogy úgy éreztem, Kelethez tartozunk, Kelet-Európában vagyunk, nem pedig Nyugaton – igen, sem a katolicizmus, sem az Oroszországtól való idegenkedésünk, sem római, párizsi kulturális kapcsolataink nem feledtették azt az ázsiai nyomort, amely belül émszt minket... az egész kultúránk csak bokréta volt a kalapon. És mit tehettek volna a felsőbb rétegek, még ha a legnemesebb szándéktól áthatva egyszer s mindenkorra szakítottak volna is mindennemű egoizmussal? Földbirtokosaink, iparunk, értelmiségünk tán kimozdíthatták volna helyéből a parasztot vagy a sárba fulladó vidéki kisvárosokat? Az alapvető reformok pénzügyi fedezete százszorosan meghaladta erőinket. Senki sem tehetett semmit. Értelmetlen lenne az akkori vezetőket szidni, amiért nem mutattak elegendő kezdeményezőkézséget. Lengyelország fiatal állam volt, az első lépéseket tette, Európa pedig rendezetlen, ha nem akart az ember forradalmat, toldozgatni kellett, ahogy lehetett, időt nyerni, várni, amíg a civilizációs haladás jobb konjunktúrát teremt a világban. Ami a forradalmat illeti, aligha lehettek illúzióink: ez azt jelentette volna, hogy összeomlik minden, amit elértünk, elvész a függetlenség, ellenőrizhetetlen, kegyetlen erők martalékává leszünk, amelyek nem tisztelik az embert. Mégis volt remény, hogy az ország majdcsak kikeveredik ebből valahogy, és bekapcsolódik a nyugati jólét rendszerébe.

De ismétlem, amit már mondtam: az az első világháborúból született Lengyelország cselekvésképtelen emberek országa volt. A legéleterősebb elemek is ideiglenes, vegetatív létre voltak kárhóztatva – csak halogattak mindent, egyik napról a másikra, egyetlen nagy halogató játszma volt az egész, várni, amíg a világ megnyugszik, konszolidálódik az állam, és kialakul valami mozgáster. Az irodalomra is a kivárás légköre volt a jellemző, úgy nézett ki, mintha a lengyel írók kerülnék a határozott állásfoglalást, amíg nem lehetnek biztosak abban, hogyan alakul a nemzet sorsa.

Lázadtam... semmiképp nem akartam elfogadni a kivárás szerepét, és látván, hogy ezt a közösség erőlteti az emberre, semmiképpen nem akartam sorsomat a közösség sorsához kötni. Nyilván sokan elítélik ezt az álláspontot, de fogadjuk el, hogy idővel – most nem magamról beszélek – tán nagyobb hasznát veheti a haza az ilyen teljes szabadságra törő lázadónak, mint azoknak, akik szerényen megadják magukat a sorsnak. – Adjatok nekem egy szilárd pontot, és kimozdítom sarkaiból a világot – én Arhimédész szavait a lengyel viszonyokra alkalmaztam, és arra gondoltam, ahhoz, hogy

* A kézirat itt megszakad. A „másik német” agyonlőtte Schulzot.

Gombrowicz egyébként a NAPLÓ III. kötetében bővebben szól Bruno Schulzról. E naplórészletet a *Nappali ház* 1990. 2. száma közli, ugyanitt jelent meg Schulz A VALÓSÁG MITIZÁLÁSA című munkája, három novellája (PÁN, CSÓTÁNYOK, JÚLIUSI ÉJ – saját rajzaival együtt), továbbá a LEVÉL ANNA PŁOCKIERHEZ, valamint Beck András MACÁNY, MÍTOSZ, MASKARÁDÉ című, Schulzról szóló írása. (A ford.)

Lengyelországban mozdíthassak valamit, Lengyelországon kívül kell szilárd pontot találnom.

Lengyelországon kívül? De hol? Mire támaszkodhattam?

Nem bíztam a hitekben, doktrínákban, ideológiákban, intézményekben. Tehát csak önmagamra hagyatkozhattam. De hiszen lengyel voltam, a lengyelség alakított, Lengyelországban éltem. Mélyebben kellett hát keresnem az „énemet”, ott, ahol az már nem lengyel, hanem egyszerűen emberi volt.

Miután befejeztem YVONNE, BURGUNDI HERCEGNŐ című komédiámat, amely megjelent ugyan a *Skamander*-ben, de „korszerűsége” miatt esélye nem volt arra, hogy színre vigyék, belekezdtem egy regénybe, amelyről még álmomban sem gondoltam volna, hogy FERDYDURKE lesz a címe. Különös lelkiállapotban, kettéhasadt tudattal kezdtem írni. Emésztett a becsvágy, fájó sérelmek kinoztak, ingerült voltam és bosszúvágyó, meg akartam mutatni nekik, ugyanakkor a józan ész – amely szerencsére soha nem hagyott cserben – azt diktálta, hogy nem erőimet kell a célokhoz mérnem, hanem inkább a céljaimat az erőimhez. Egyszerű szatírárt kezdtem hát vázolni, nem volt ez semmi több, de lehetővé tenné számomra, hogy humoromat csillogtassam, és így tán – erről ábrándoztam – Antoni Słonimskival is felérek, akit csodáltam szellemességéért.

Ezek voltak a távlataim, amíg az első harminc-negyven oldalt írtam. De néhány jelenet erőteljesebbre... vagy különösebbre sikeredett... a szatíra itt az eszméletlenségig kitombolta magát, örületes és elképesztő groteszkbe váltott, ez egészen más minőség volt, mint Słonimski humora. Elhatároztam, hogy az egészet ebben a szellemben írom, visszafordultam, előlről kezdtem, és így lassanként kialakult egyfajta stílus, amelynek magába kellett szívnia mindent, amitől szenvedtem és ami ellen lázadtam. Ezt azért említettem, mert rendszerint így, a szöveget állandóan „felemelve” bizonyos helyek szintjére, amelyek jobban sikerültek, így teremődik a forma az irodalomban.

Keményen dolgoztam, hat órát naponta.

Akkoriban ismerhettem meg Jerzy Andrzejewskit, akinek nemrég jelent meg az első könyve – valamelyik kávéházban történt, az Ipsben vagy a Ziemianskában. De Andrzejewski nem érezte jól magát kávéházi asztalomnál, túl nagy volt köztünk a különbség vérmérséklet, élettapasztalat és neveltetés dolgában. Amikor először odaült hozzánk, odafordultam Otwinowskihoz:

– Na, Stefan úr, mondja csak, milyen benyomást tesz önre Jerzy úr.

Ez a módszer, amellyel az emberekhez közeledtem, hogy megtörjön köztünk a jég, nem volt mindig szerencsés. Otwinowski zavarba jött, végül kinyögött néhány bókot: hogy Andrzejewski milyen intelligens, rokonszenves, őszinte... Félbeszakítottam, és megkértem, hagyja az erényeket, és koncentráljon a hibákra, mert azok sokkal érdekesebbek... Tudtam, hogy ez a játék idegesítő, de Andrzejewski reakciója minden várakozást felülmúlt: ahelyett hogy tréfával ütötte volna el a dolgot, elkomorult, kimért lett, éreztem, megfagy a levegő, distancia lesz köztünk. A humorérzék biztosan nem volt a legerősebb oldala. De ez esetben, úgy lehet, inkább azt nem tudta elviselni, hogy a beszélgetés tárgyává tettük – éppolyan becsvágyó volt, mint amilyen kifinomult, személyisége az állandó fenyegetettség állapotában volt, mindenütt merényletet szimatolt.

Amikor elment, elkezdtünk komolyan beszélni jó és rossz oldalairól; valaki azt mondta, hogy Andrzejewski „soha nem képes drámai lenni, mert soha nem szűnik meg drámai lenni”. Ezek múlva Andrzejewskit olvasva nemegyszer megcsodáltam emez első ránézésre rejtélyes kijelentés éleselméjűségét. Igen! Az élet valódi borzalma

nem tárul fel az előtt, aki keresi azt, fut utána, inkább azok előtt mutatkozik meg, akik védekeznek ellene, és akaratlanul is elszenvedik azt... A fekete megszűnik feketének lenni, ha csak a sötét szemüveg hozza létre. Andrzejewski érzéketlen volt az élet sokszínűsége iránt, egyetlen színre, egyetlen hangnemre, a mollra volt beállítva, és ez elvette víziója hitelességét.

Más hibája is volt, már akkor éreztem minden reakciójában: olyan volt, mint akik nem tudnak bot nélkül járni. Egy lépést sem tehetett anélkül, hogy ne támaszkodnék eszmékre, ideológiákra, alapelvekre s ezekből levezetett viselkedési normákra; moralista volt, de nem szabad, hogy úgy mondjam, természetes, hanem „elvhű” moralista. Útmutató nélkül egy lépést sem tett. Ennek az embernek valóban szüksége volt Istenre, mert nem arra született, hogy rendezetlen világban éljen. De a közvetlenség hiánya megbosszulta magát, művészetét túl merevvé, sőt kissé könyvizúvé tette, megfosztotta az eredetiségétől.

Ki tudja, nem lett volna-e sokkal nagyszerűbb író, ha akkor nem megy el az asztalomtól. Megint hangsúlyoznom kell, hogy nem az önhietség beszél belőlem; csak annyit akarok mondani, hogy az én világom szükségszerűen kiegészítette az ő világát, természetes szövetségese voltam e hibák elleni harcában. De ő a tapsnak hitt, amelylyel mint „komoly” művészt köszöntötték.

*

61. V. 29.

Egy filozófus – már nem emlékszem, kicsoda – két csoportra osztotta a nemzeteket, az egyikbe a nőies kultúrájuk tartoznak, a másikban a férfias kultúra dominál. Ez az utazó – most jut eszembe, egy német gondolkodó, Keyserling, aki sok országot bejárt, és a népléktan kiváló szakértője lett – azt mondta, mi sem könnyebb annál, mint eldönteni, melyik csoportba, a férfias vagy a nőies kultúrák közé sorolandó az adott nemzet. Egyszerűen meg kell nézni, kinek az érdekeit védik jobban az erkölcsök, a törvények és az intézmények – a férfi vagy a nő érdekeit.

Ha az erkölcsök szigorúak, ha a leány a szülők felügyelete alatt áll, ha udvarlónak kell nyilvánítanod magad ahhoz, hogy sétálni vihesd a szeretett hölgyet, de még akkor is ott lohol a sarkadban a mama és a papa, ha a legényes hevület nem talál semmiféle kiutat, és mindent olyan ügyesen elrendeztek, kiagyaltak, hogy úgy érzed, mintha egy láthatatlan kéz nyakon ragadna és vonszolna az oltár felé, s ha ráadásul jövedelmedet és bevételeid állandóságát a társadalom, mint a családi tűzhely biztosítékát, illő figyelemmel kíséri, akkor nincs mese, olyan országba kerültél, amelyet a nő ural, amelyet a házasság céljának rendeltek alá.

Ha pedig, épp ellenkezőleg, a fiatal legényembernek könnyű élete van, ha a közvélemény megértő, a törvények enyhék, a nők hozzáférhetők, és csak az nősül meg, aki valóban arra hivatottnak érzi magát – akkor ott a férfias erotikus kultúra dominál.

Nos, a két világháború közti Lengyelország számomra olyan hely volt, amelynek lassan átalakult az erotikus kultúrája, nőiesről férfiasra váltott.

Lehet, hogy tévedek, nagyon nehéz ilyen általános véleményt mondani Lengyelországról, már csak azért is, mert szakadék választja el a népet az értelmiségtől, ez mindig két külön világ volt. Mindenesetre az értelmiségben, különösen annak művészi, intellektuális csoportjában, amely a legközelebb állt hozzám, évről évre erősödött a férfiak túlsúlya. Úgy bizony! Nemcsak a művész- és írók, de még a leánynevelő intézetek növendékei is megváltoztak! Erről saját szememmel győződhettem meg,

amikor, nem sokkal a háború előtt a Hedvig Királynő Gimnázium hatodik vagy hetedik osztályos növendékei meghívtak egy mulatságra – azért hívtak meg, mert éppen akkor mutatták be A GYERMEKESEDETT FILIDOR című elbeszélésemet, amelyet előzőleg színdarabbá alakítottak át, s ebből az alkalomból tartották az összejövetelt. Ez valahol Okeciében, az egyikük villájában volt. Amikor megérkeztem, egy csapat tizenhat-tizenhét éves leányt találtam a szalonban, különféle vőlegények és udvarlók vették körül őket, a szülő- vagy nagynényszerű elemeket teljesen kiiktatták, az ifjúság uralta a terepet. No! Volt már részem mindenféle különleges és merész partikban, de sose láttam ehhez fogható startot a tivornyába, a vodkába, az örületbe.

Az elején unalmas volt, félszeg, itt-ott pusmogtak, nevetgéltek kicsit, már azon törtöm a fejem, hogyan távozhatnék... amikor egyszer csak nyílt a szomszéd szoba ajtaja, átmentünk a büfébe, és lassan mindenki az asztal köré gyűlt, ahol az alkohol volt. Mi következett ezután, nem tudom, valami éles *crescendóra* emlékszem, hirtelen felerősödött a zsvaj... lármává fokozódott... a fiatalság rávetette magát a vodkára, öt perc múlva már részegek voltunk, soha nem láttam ilyet, hogy ennyien, együtt, egyszerre, mintegy vezényszóra berúgjanak... természetesen én is, aztán már nem nagyon emlékszem, mi történt, azt hiszem, motoroztam, és felmáztam egy fára.

Az ilyen fogadások a leányok erkölcsének jelentékeny „militarizálódásáról” tanúskodtak – azért nevezem így, mert ez a kadétiskolás ifjak, a katonaélet stílusa volt. Meg azért is, mert a fiatakorúak e tombolásának, ami annyira megbotránkoztatta az idősebbeket, megvolt akkor – legalábbis a második évtized legvégén – a maga drámai jelentése, ez pedig a háború volt. A háború árnyéka borult mindenre, baljós közelsége azt sugallta, hogy sietni kell, élvezni az életet, amíg nem keveredik össze túlságosan a halállal. Ezekben a csitrikben, akik a háború előtti utolsó évfolyamokon végeztek, már volt valami a konvenciók megvetéséből, amely néhány év múlva a Varsó utcáin harcoló ifjúságot jellemezte. „Úgy élünk, mintha meg kellene halnunk” – kiabálta egyszer a fülemben az elázott Świątek Karpinski valami ivászaton, és ez megfelelt annak a légkörnek, amely Lengyelországot még inkább nyomasztotta, mint egész Európát.

Ha tehát az a nemzedék, amely közvetlenül az első világháború után lépett a küzdőtérre, az általa kirobbantott nagy erkölcsi forradalomban fürdőzött, akkor a következő nemzedék már az új kataklizma előszelét érezte – így hát a két világháború között az ifjúság egyre inkább eltávolodott a házasság, a családalapítás és a szakmai tevékenység gondolatától, egyre inkább a romantikus és veszélyes élet hatása alá került.

Ami e folyamatot, az erkölcsi kötelmek lazulását illeti, annyi lehetett a különbség köztünk és a Nyugat között, hogy azokban az országokban, amelyek mindennek ellenére mégiscsak nagyobb biztonságérzetet adtak, mindez racionálisabb, kiagyaltabb, nálunk viszont sötétebb, ösztönösebb, drámaibb volt. A fiatal angolok Wells műveit olvasták, az új tudományos, ateista világkép nevében bírálták a régi fogalmakat, elismerték, hogy a nőnek joga van a szabad szerelemre – Lengyelországban ez mintegy magától történt, azért, mert még a kamaszok is érzékelték valahol a hivatalos, birodalmi retorikán kívül a közeledő kataklizma előjeleit. Boy Żeleński legfeljebb néhány embernek, keveseknek adott ehhez elvi alapokat; a többiek nem eszmék miatt hódoltak ezeknek az új szokásoknak, nem azért, mert a sztálinista vagy hitlerista elméletek hatása alá kerültek volna, inkább csak a Hitlertől vagy Sztálintól való félelem készítette őket erre.

Amennyire azt a kicsiny látókörömben érzékelhettem, nem volt hiány olyan lengyel nőkben, akiknek ez a nőies erotikus kultúráról a férfiasra való átváltás nagyon is a

kedvükre való volt. Jól érezték magukat ebben. Cseppet sem félték tőle. A lengyel nő nem különösebben nőies, ellenkezőleg, nem kevés férfias tulajdonsága van – bátorsága, energiája, önállósága, találékonysága, ambíciói, irányítási készsége, gazdag lelki élete, szellemi érdeklődése miatt egyáltalán nem hasonlít arra az „asszonyka” típusra, amely elég gyakori a spanyol, az olasz és a német nők között. Kétségtelen, hogy ez a lengyel nő típus fuldoklott abban a szűk szerepben, amelyet a férfiakkal való érintkezés régebbi stílusa kijelölt neki. A régebbi iskolákban nevelkedett idősebb hölgyeket figyelve furcsa benyomásom támadt: megbotránkoztak és szégyenkeztek, elpirultak, ha lányaik viselt dolgairól beszéltek, ugyanakkor a lelkük mélyén, titokban mintha nagyon is tetszett volna nekik, sőt úgy látszott, mintha gyermekeik kárhoztatott szabadságában valamelyest ők is kiélhették magukat.

De, ismétlem, nem akarok általánosítani, csak elmondom, mit láttam magam körül. De csak egy keskeny sávra nyílt rálátásom, a „társasági” nők és a művészvilág hölgyei tartoztak ide, más szellemi és erkölcsi formációkat képviselő nők légiói maradtak kívül ezen. Ezt magam is éreztem, amikor Zakopanében meglehetősen viharos ismeretséget kötöttem a Jagelló Egyetem tanárainak egy csoportjával, akik ugyanabban a panzióban laktak, mint én. A tanárokkal rögtön összekaptam, méghozzá olyan hathatósan, hogy egy neves történészprofesszor székét ragadott, hogy hozzám vágja, úgy felingereltem ostoba csipkelődésemmel, ugyanakkor összebarátkoztam tanítványaikkal, ezek nagy része tudományos pályát választott, mindenféle kémiákat, biológiákat, ilyesmit tanultak. Ezek a szimpatikus lányok, fiúk Krakkóban nagyszámú hozzájuk hasonló lényel ismertettek meg. A kisasszonyok már majdnem ugyanolyanok voltak, mint a férfiak, ugyanakkor valamiképp megint ahhoz a típushoz közeledtek, amely anyám nemzedékére volt jellemző; lehet, hogy azért, mert nyugodtak voltak – igen, ők nem keresték a metafizikai borzongás élményét, nyugodt, fegyelmezett nők voltak, és, mily különös, mintha istenfélők lettek volna, bár nagy részük már eltávolodott az egyháztól. De ők már egy új egyházhoz, a tudomány egyházához tartoztak. Alávetették magukat szigorú szabályainak, és a tudományból merítették erkölcsüket is.

Orbán Ottó

EGY SZÉP EZÜST FEJŰHÖZ

Íme a nő akit szeretek
Szép öregasszony lesz belőle
Ezüst fejjel huszonhárom éves
Kiborítja az igazságtalanság
Bevágja az ajtót potyog a vakolat
Orpheusz úr és ősz felesége
Alászállnak éveik mélyére
A férfi félig béna a nő nagyothall
Nem tudod, hol a mixtura

Hogyhogy nincs szóda
 Ott van az asztalon
 Szegény szegény kis öregek
 Nevetségesek és sírmi valók
 De ha egymásra néznek megszépülnek
 Ez az ő nagy titkuk és varázslatuk
 Ezt irigylik tőlük és
 Ezért gyűlölik őket az istenek
 Akik ostoba mítoszaik aranykódében
 Sisakban és páncélban háborúznak
 S pihenésképp a szél testét felöltve
 Hideg szívvel fújnak át a világon
 És a halandók szétszórt
 Sipsontján fuvoláznak

BEMUTATNÁM APOLLINAIRE URAT

Emberek mondanám
 ha a szó és jelentése összefüggene még
 és utópiáitól berügött századunkban
 nem mondta volna embernek magát a tömeggyilkos és az áldozat is
 Emberek mondanám
 ez itt Guillaume Apollinaire
 a meglékelt fejű nagy francia költő a Nemzetközi Versalaptól
 ezenfelül életművész hadfi és kiáltványvirtuóz
 De hallgatok csak hallgatok konokul
 Kivesztek mind egy szálig az istenek innen mint a szauruszok
 Sőt Isten maga is csupa kétség és a fizika mögé bújjik
 Minden megtörtént és bekövetkezett
 amitől valaha is felnyögtünk szorongásos álmainkban
 Törvénykönyvünk lapjai pernyeként szálldosnak egy hamuhegy fölött
 S a kaland és a rend pörpatvarát a koponya nyerte meg
 Az ő képe függ most a Louvre-ban a főhelyen
 Remekmű a maga nemében a Mona Lisa vigyora
 Ő fennkölt szófosás avantgárd posztmodern
 A szemetes összesöpri a csikkeket és felmossa a vért a kőről
 Az ajtón túl egy újabb ezredév

A NAGY BUMMTÓL A NAGY RECCSIG TART, MI AZ?

A gazdasági szerkezetnek, szeretettel

Versekre pazaroltam az életem egy olyan világban,
mely az export-import bűvöletében élt,
és könnyezni csak az eladatlan készletek láttán tudott.

Professzorok próféciáitól volt hangos a föld négy sarka –
tartsunk bűnbánatot, mert vézesen csökken a sertésállomány,
az infláció viszont jövőre két vagy három számjegyű lesz.

Megnyilatkoztak a józan életvitelű, komoly államférfiak is,
ne basszunk annyit, mondták, járjunk helyette kirándulni,
de hát a falnak is mondhatták volna, így aztán gyilkol az AIDS.

Marxisták, antimarxisták, újkonzervatívok és régiek,
mind egyetértettek abban, hogy a költészet kora lejárt,
láthatjuk, sóhajtoztak, hova juttat a képzelőerő plusz a magfizika.

Utópiák kiméljenek, nyögte be végül a műsorvezető is, tényeket kérek,
a színpadra meg egy tőkeerős önként vállalkozót,
aki a mutatóujjával be tudja dugni az ózonlyukat,

így noha van lék, még sincs, értik ugye, és a Föld nem süllyed tovább,
sőt a fedélzeten egymást követi polgárháború és jogászbál,
pezseg az üzlet, és a tőzsdeindex biztatóan kúszik fölfelé.

HAMLET A KÉPERNYŐ ELŐTT

Ma láttam az államgépről föllebbenni a fátylat Ősz hajú, roncs öregemberek orditoztak: – Lámpavasra velük! Szemet szemért, fogat fogért! – S az ifjú és hajlékony udvaroncot nem fékezte az ismeretlen érzet, a szégyené, hopp, meglovagolta a bosszúvágyat, és csavaros nyelvével mérgezett szavak hamispénzét szórta a rokkant koldusok közé...

Ó, hogy e módszert régtől ismerem, oly való az, mint hogy az ily derék szavaló hamar leszédül a lóról, és ki előbb csak a szart kaparta körömmel a falról, utóbb az árnyékszék szagos levébe fúl!

Álmodtuk, Horatio, hogy megszakítottuk a láncolatot. Jobb napjaiban fölséges a nép, de rossz napokon lángoszlopnak rendelt költőjét kizsuppolja a városból, zsidót parancsol az aknamezőre s parasztbakát a fagyhalálba, hogy csak az égbe markoló, üres kezük mered föl a földből intő jelként – addig, ameddig.

Nézzem-e hát tovább az ördög amatőr színjátszóit e düledező, kis színpadon? Az új világ helyett a régienél is régebbit? Kezemben a tör... egy jól irányzott tördőfés...

Csak hogy e percben ránk kiált a lángvörös hajú lány, a remény. És csípőjét riszálva csábít az édes rosszra, hogy éljünk még, s ne adjuk föl, noha veszni látszik, ügyünket. Erre persze föláll a fölállnivalónk, és azt gondoljuk, MI VAN, HA NEKI VAN IGAZA?, és nem lécelünk le a semmibe, maradunk hű polgárai Dániának, szemre bolondok, mélakóros alvajárók, ártalmatlan idealisták, mindazonáltal, hogyha a világszínház szerző-rendezője is úgy akarja, az alkalmas helyen és percben lebökjük Claudiust.

FIGYELŐ

EGY MATURANDUS NAPLÓREGÉNYE

Szentkuthy Miklós: *Barokk Róbert
Jelenkor, 1991. 308 oldal, 180 Ft*

A modern magyar irodalom talán legkülönösebb elbeszélése, besorolhatatlan könyve: „*Ez az irat nem irodalmi alkotás – állítja róla műve zárószóiban szerzője. – Nem mintha nem akart volna az lenni, hanem mert egyszerűen nem tudott az lenni. Egy tizennyolc éves fiú írta le benne az érettségi előtti hónapok vívódásait... az igaz történet leírását nagyban megnehezítette az az ironia, amely e napló írása közben hatalmasodott el a leírón. Kezdetben regény akart lenni és... a végén nem lett belőle semmi. Egyeduli kérésem, amellyel végére érek históriámnak, hogy azokat a helyeket, ahol szidalmazom magamat, ne vegyék affektálásnak, hanem igazi önkínzásnak.*” – S ez a különös, furcsa valóság így ér véget: „*Az érettségit tiszta jelesen leteltem, egy irodalmi versenyen első díjat nyertem. – Mindent egészen másképpen akartam.*”

E sorok záradéka a szerző névalírása: Pfisterer Miklós, s alatta a dátum: 1927. november 2. S néhány esztendővel később, amikor az „*intellektuális halandzásának*” tetsző, nevezetes PRAE, majd AZ EGYETLEN METAFORA FELÉ, már Szentkuthy Miklós névvel jegyezve, 1934-ben, illetőleg 1935-ben megjelent, a kor legtágasabb és legérzékenyebb befogadó-képességével rendelkező kritikusát, Németh Lászlót e különös író munkáiban a „*távolról idehullott, itt sosem látott dolognak a bepottyánása izgatta és mulattatta a legjobban*”, s a két szörnyeteg küllemű szöveg legfőbb újdonságát az írói módszerben, a megállíthatatlan szövegsarjadás genezisének az okában s magyarázatában ismerte föl; abban, hogy „*a lényeges itt nem az érzéki anyag, hanem az anyaggal járó művész-szellem önmegfigyelése*”.

Akkoriban persze Németh László nem sejtette, hogy ez a monumentális dimenziókban megvalósuló önmegfigyelés már Szentkuthy kamaszkorában elkezdődött. De

hát Szentkuthy kortársai is csak a legutóbbi időkben értesülhettek erről; a Kabdebó Lóránt közreműködésével készített s 1988-ban, Szentkuthy halála évében közreadott FRIVOLITÁSOK ÉS HITVALLÁSOK című önéletrajzi beszélgetésében tett először említést az író erről a diákkori munkájáról, amelynek kézírata a Petőfi Irodalmi Múzeum kézírattárában hevert, s az olvasók csak most vehették kezükbe a pécsi Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó jóvoltából. Vallomásában Szentkuthy arról beszél, hogy ezt a regényt az édesapjáról írta, mert „*izgatott tiltkos, rejtélyes élete, hajmeresztő különbsége az átlagemberektől*”. A személyiség megkettőződése, a Doppelgänger-lét rejtélye a filiszter porhüvelyében. „*A »papuska« szent volt – emlékezik Szentkuthy –, de későn jött haza mindig, mert mindenféle nőügyei voltak... Ő ezeket titokban csinálta persze, és úgy éreztem én, pici Freud a mellényzsebben, hogy valami büntudata is van, és azért ilyen aszkéta. Mert rettenetesen aszketikus volt.*”

Lehetséges, hogy Szentkuthyt fél évszázad távolából megcsalja kissé az emlékezete, mert igazából regényének nem a „papuska” a tényleges hőse, pontosabban: kettős életének csak az otthoni álcájával találkozunk néha, az örökké fáradt, morózus, leesett állal és nyitott szájjal hortyogó pénzügy-minisztériumi kistisztviselő sziluettjével, amely mögött éppen csak hogy sejteni lehet az aktakukac-Kékszakkált. Igazi hőse, akár egy kitarulkozó-önfeltáró, XIX. századi romantikus verses regénynek, ő maga: ifjabb Barokk Róbert, az érettségire készülő „szó-dekadens” és „*érzelmes selyem-majom*”, aki Avogadro tétele helyett monumentális regénytervek rögtönzésével foglalatserkodik, ilyeneket komponál képzeletben, mert azokban, miként Shakespeare összes műveiben, benne van „*az egész élet, az egész emberiség, az egész világ*”.

„*Írni szeretnék – jegyzi fel egy helyütt a naplóba a tizenéves szerző –, irtózatosan tarka, kokainos bolond meséket... Sok-sok színes, titokzatos, élénk mese, ez volna a menekülés.*” S az elvagyodás baudelaire-i nosztalgiáival párhuzamo-

san még egy könyvet tervez: esszéket „nem élt írókról”, amelyekben bőségesen idézne a kitalált könyvek kitalált szövegeiből, hogy aztán gazdag lapalji jegyzetekben sorra-rendre meg is cáfolja e kitalált regények kitalált állításait. A képzeletnek ebben a kamaszosan szertelen és eksztatikus állapotában, amelyet „valami sub specie nihilitatis-félének lehetne vignettázni a pszichoanalitikai állomásokon”, természetesen azokat a kritikákat is maga elé képzelet, amelyek tulajdon (szükséges-e megjegyezni: szintén elképzelt) „háromezer-kétszáz oldalas” könyvével foglalkoznak, s megállapítják szerzőjéről, hogy „lelkivilága rokon az orosz írók ismeretlen ellentételekre felépülő bensőjével – aszketizmus, erotika, skrupulus és homályos bölcselkedések... Epikus művei tele vannak alanyisággal: önmaga mindig a legnagyobb élménye. Lényege szerint pesszimista író: sivár és lehangoló világok szurkeségeit akarja felmérni”. És most következik a legfontosabb megállapítás, legalábbis Pfisterer–Szentkuthy számára, a képzelet kritika valóságos önismereten alapuló megjegyzése, mert az ő szemében a lelki arisztokráciának ez az igazi nemeslevele: „a szerző a végén kezdte a dekadencián”.

Az apa kettős portréja helyett az élet megettőző képét tárja elénk a regény egy krisztinavárosi kispolgári miliőben: „az akciótlan, kispolgári élet végtelenül lapos síkjának” undorodó, de azért kéjjel részletező szemlézése és kompenzálása jelenik meg tükrében egy fantasztikus gazdagsággal tobzódó írói képzelet törésvonala mentén. A Szentkuthy-tüneteménynek ezt a vonását jellemezte évtizedekkel később nemzedéktársa, Vas István, hogy nem más ez, mint „a képzelet tombolása és diadala”. Diadal, de mi fölött? – kérdezhetnénk. Nos, mindenfajta szokványrealizmus irodalomtörténetileg szentesített kánonja fölött. A BAROKK RÓBERT gazdagon színjátszó világa – egyfelől az eseménytelenül gügyögő családi élet és a vakbuzgó vallásos légkör rajza, a kongregáció léleksorvasztóan bigott eseményei, amelyeket örökké a „halálos büntől” rettegő, ártatlan-hótszta kamaszlélek fulladásos meakulpázó rohamaiban él át, másfelől a barokkosan áradó, szinompás, túlhabzóan gazdag (és csakugyan bűnös) képzelet csillagszórózása, amelyekben egy érlelődő író „kaparász az Ezeregyéjszaka kapuján”. De olyan kifejezőerővel és érettséggel, hogy az olvasó-

ban önkéntelenül is feltolakszik a kétely: *írhat-e így egyáltalán egy tizenéves ifjú titán?* Hogyan képes megőrizni a szíporházzóan eruptív fogalmazás elragadtatása közben is azt a hideg nyugalmat, amivel a megfoghatatlannak tetsző elvontságokat is érzékelhetővé teszi? Csak egy példát, találomra: „Nem tudtam semmit magától értetődőnek venni: a legtriviálisabb valóságok mögött is még meg nem magyarázott dolgok bujkáltak, mint apró törpék, amelyek szinte üldözési mániába kergettek. Aztán ez megint elmúlt (rendszerint azzal kergettem el, hogy fölingereltem érzéshajlamaimat, és így a fizikum mérsárostaglójával vágtam szét a metafizikai komplikációk ultramikroszkopikus szálait), és újult erővel fogtam milliószor elmondott dolgokat egy újabb színkeverékben reprodukálni.” – Ismét csak Vas István jellemzésével élve: „a tárgyak aszociatív delejességének”, e delejesség erőterének a láthatóvá tétele valóság meg szinte minden mondatában; az *írói percepció*, mikor az önmegfigyelés a tárgya (s mikor nem az, Szentkuthynál?) valóban az elektronmikroszkópok felbontóképességével rajzolja ki a tárgy: „az ÉN” körül rajzó-bogárzó asszociációk milliárdjainak delejes táncát. Ami persze nem képzelhető el az állandó intellektuális hőemelkedés mámorea nélkül.

De az írói képzelet tombolásának igazi diadala és csodája a BAROKK RÓBERT kamaszfővel papírra vetett lapjain leginkább mégis a valóság táptalaján megy végbe, amikor a realitás, a matéria, mint az oxigénnel érintkező foszfor, a részletező képzelet érintésére felizzik. S hadd idézzek ennek érzékeltetésére egy terjedelmesebb részletet a regényből, részint azért, mert nem csak az ördög: az írás művészete is a részletekben, a mondatok anatómiájában lakik, részint pedig azért, mert változatlanul nem ismerjük Szentkuthyt, s nem csak ezt az eddig ismeretlen regényét nem ismerjük. „Ki mondhatja közülünk, hogy olvasta Szentkuthyt? – kérdezte brutális őszinteséggel 1968-ban Vas István – *Hogy ismeri műveit?*” Nos, azt hiszem, a helyzet azóta sem igen változott, legfeljebb az olvasatlan szapulás évtizedeit felváltotta az olvasatlan magasztalások ideje, s ha meg kellene rajzolnunk életműve befogadástörténetének gadameri görbéjét, valljuk meg, aligha mondhatnánk mást, mint hogy Szentkuthy különféle olvasatait jobbára csak feltételezéseken és el-

képzéseken alapszanak ma is – az „olvasatlanság olvasataival” rendelkezünk.

A részlet a lehető leghétköznapibb semmisség egyébként, százezrek, milliók serdülőkori közélménye – a tiltott cigarettázás „halálos” bűne s gyönyöre a WC-ben, amelynek a megjelenítése alá azonban Proust éppoly nyugodtan aláírhatná a nevét, mint – mondjuk – Dosztojevszkij, vagy a szorongás zsenije, Kafka, vagy a francia lélekelemző, analitikus próza bármelyik modern nagymestere: „Már hónapok óta nem tudok könyvet venni a kezembe, izgat, kínoz, gyötör a gondolat, hogy én még nem irtam semmit. Reggel, mikor felébredtem, rettentő rosszul éreztem magamat. Izmaimban, szívverésemben, az agyam ultra-mikroorganizmusaimak reszketésében éreztem a blazírságot. Fanatikus vágy szállott meg titokban elszívni egy cigarettát.” Nyilván e tartósan nyomorult testi-lelki állapot kárpótlásaként is, mintegy jutalmul. „Nem léhán, egykedvűen, lezser eleganciával, hanem hogy abban a cigarettaszívásban részt vegyen az egész test és az egész elkárhozó lélek. Kimásztam az ágyból, és vártam, izgatottan, ijesztő szívdobogással, míg elcsendesedik minden az egész lakásban. Apám cigarettái, finom egzotikus kis göngyölegek, zárják magukba az ózbarna dohányvagdaldékokat, lapos csillámló ezüstkoporsóban vannak kiterítve, és édes, párák lelkük kellemes férfiszaggal tölti be a levegőt...” – Hihetetlenül finom megfigyelése és kifejezése ez annak a lélektani igazságnak, amely – mutatis mutandis – a szexuális vágy fellobbanásának a mechanizmusával tart rokonságot, hiszen a kamasz szerző egész lényét tulajdonképpen az esszenciális vágy gerjesztésére elképzelt majdani élmény hozza előre halálos izgalmomba, s nem a valóságos, megélt beteljesülés. „...Kivettem egy szálát, és zsebre gyűrtem. Aztán a klozetba zárkoztam. Ekkor már egész testemben reszkettem, és didergő ajkaim közé vettem a hosszú, száraz kis máglyát. Játékos hieroglifikák voltak rajta, és egyiptomi nő stílizált profíljá. Idegenül, alattomosan sистерgett a gyufa, és a következő pillanattal diadalmasan csillámlott a cigarettavége a pici piros tűzben. Öblös fonalokban szállott a füst. Mellem beesett, fejem előrenyújtózott az élvezettől, és reszkető térdeim is előrecsúsztak.” Itt minden slukknak testi-lelki eseménytörténete van, a következő mondatnak pedig akár A KARAMAZOV TESTVÉREK-ben is helye lehetne: „Olyan voltam, mint egy állat, amely névtelen érzéki élményben részesül. Éreztem, hogy ez a ke-

sernyés dohányyz lemarja az a finomságot ajkaimról, amely ezt a száját gyermekivé tette. Lehet, hogy öt perc múlva úgy mosom a számat meleg vízzel, mint Ágnes a lepedőjét, de akkor már késő. Most már ronda, bagószagú, lacklimaul. És hol elsötétedett, hol fölpiroslott a szivarka vége. Az apró tűz, amely ott hunyorgott az egyiptomi hamuküpcskében: az ördög szeme. Fel-felvillanása az ördög ujjongó nevetése. – Ebbe a szürke, kóválygó fustbe belehamvadtt gyermekiség, ifjúság, élet, minden. Szegény egyiptomi lányka, már csak az orrod van meg, meg a szád, meg az állad, Istenem, a hittanórán sokszor hallottam: »milyen leverő, kétségbeejtő gondolat: a halállal együtt örökre megsemmisülni«. Pedig nem: a bűnös embernek nagy vigasztalás a semmi. Talán azért is dohányoznak annyit a nyomorult milliók, mert a semmi, a szétfoslás, a semmibehamvadás öröme ez nekik. Valami keserű gyönyör volt számomra mélyeket szívni a fustból, a test romlásának élvezete.” – S ezt a csodálatos leírást, anélkül hogy allegóriává laposodna, az irreverzibilitás sötét tragédiája is hevíti, úgy-hogy olvasójában ismételtel felbukkan a kértely: írhat-e így akár csak egy zseni is tizenéves korban? Aztán eszébe jut Nicolai Hartmann figyelmeztetése, hogyha bármely kamasz akár csak egy közepes költő eszköztárával volna képes papírra vetni az eget-földet bevillámló érzelmeit, shakespeare-i drámák sorozatát hozná létre, márpedig itt nyilvánvalóan többről van szó, és az olvasónak előbb-utóbb eszébe jut Szentkuthy nemzedékének egy másik koraérett-koravén zsenije: Weöres Sándor is, akinek az életművében rokon fényel ragyognak az világítanak képzelt világok, városok, földrészek és lények költői megtestesülései, és nem kételkedik többé ennek a csodának a realitásában.

S ugyanez az író, amikor „valami ún. életből fotografált párbeszédet akar” ebben a naplóban megörökíteni, döbbenet tapasztalja (és föl is panaszozza!), hogy: „mi lett belőle? Így nem lehet írni! Pongyola, tartalmatlan. Tehát azok az »életből ellesett« dolgok is nagyban ástilizált műalkotások. Realista regény? Témában igen. Kidolgozásban? Nem lehet”. S ez a kiábrándult viaskodás a naturalizmus álruhájában jelentkező „natúrával” tulajdonképpen az érlelődő regényíró első találkozása az ábrázolás és kifejezés modern dilemmájával, amelynek a maghasadásból és fúziójából megszületett a XX. századi új elbeszélés, s amelynek a folyamatában –

permanens forradalmában – Szentkuthy is ráeszmélt arra, hogy a metafora vagy az a bizonyos delej, amelynek a tárgyak asszociatív lehetősége a forrása, éppolyan érvényes és elsőrangú valóság, mint a tények külvilága, amelyre vonatkozik. De ennek az önképző-köri életidőben irt naplóregénynek a szövezmódja még valamit jelez: amit később Halász Gábor a PRAE kapcsán Szentkuthy szemére hányt, hogy „a megölt cselekmény, a kivégzett jellemék mellett” ez a hatalmas kötet, mint a rombolás dokumentuma „kísérletes támadás a magyar realista regény ellen”, sokkalta inkább a tehetség determinációjának előbb ösztönös, majd tudatos vállalása. Az út tehát „az egyellen metafora felé” Szentkuthy számára egyszerűsmind az egyetlen művészi lehetőséget is jelentette. Hogy aztán „igazi csodával” vagy „szemfényvesztő álvaráslattal” van-e dolgunk (hogy Halász Gábor megfogalmazásánál maradjunk), az már egészen más természetű dilemma, és semmiképpen sem a módszer problémája, hiszen a naturalista, a hagyományosan vagy modernül realista regény éppúgy szolgált mindkettőre bőségesen példákat, mint a prousti vagy a joyce-i regényvilágok nyomán támadt galaxisok regényei, majd a nouveau roman termése éppúgy, mint a posztmodernké.

Megértőbb kritikusának, Németh Lászlónak egész kritikusai pályáján áthúzódó vezérgondolata szerint minden valamirevaló és eredeti életműben egy „írói növéssteru” valósul meg, amelynek a terve, szellemi kódja bele van programozva a tehetségbe, mint génjeinkbe az életünké. Szentkuthy első s majdnem elfeledett regénye, a BAROKK RÓBERT mindenesetre minden vonatkozásban előlegezi a Szentkuthy-életmű monumentális sorozatának a növésstervét; a túlizzó, magasra csavart képzelet protuberanciáit éppúgy, mint a stílus arany(ozott) pompáját, amelyben nem feltétlenül csak „a neuraszténia tükrözte ilyen gyönyörködteően és ilyen kimosan önmagát”, mint ahogyan ezt Halász Gábor viktoriánus izlése és szigora minősítette. Van ennek egy másik, Szentkuthy éleletsorsából eredő, rejtett forrása is, amelyet a BAROKK RÓBERT lapjain feltáruló családi miliórajz csak megerősíthet, s amellyel kapcsolatban a FRIVOLITÁSOK ÉS HITVALLÁSOK egyik pontján a következő vallomást tette a szerző: „Sokszor

eszembe jut szüleimmel kapcsolatban Henry Moore KIRÁLY ÉS KIRÁLYNÉ című szobra. Fantasztikus, szurreális, irreális vékony testek, nem nagyon látszik, ki a férfi, ki a nő, széken ülnek egymás mellett, de annyira izoláltak, mintha nem is egymás mellett ulnének, vagy suketnémák lennének. Nos, szüleim így éltek egymás mellett egész életükben. Némák és szóltanak voltak, édesanyámmal együtt talán ha két-háromszáz szót használtak. A magyar nyelvet, annak finomságait azán pláne nem ismerték. Úgy-hogy beszélgetéseik többnyire egy-egy megjegyzés, egy halk minuszjel vagy pluszjel volt... Ha nem tudnék írni, bizony nem lenne csoda, mert családi környezetben nem tanultam semmit, de még szavakat se. Műveimben erőnek erejével kellett felépítenem egy külön nyelvezetet gondolataim kifejezésére. Még ma is néha arra gondolok, hogy úgy jártam az »anyanyelvvél«, mint az a gyerek, akul nem tanítottak meg szulei járn: kinjában, meg hogy ne vegyék észre, megtanul bukfcencezni. Elég ritka látvány az utcán bukfcencező ember, ugye? Én is így vagyok: nem tanítottak meg beszélni, hát stílusbukfcencekkel fejezem ki gondolataimat.” – S hallgatva a bukfcencezés zsenijét, a magyar irodalom történetének asszociatív delejessége jóvoltából eszünkbe kell jusson a költő, Pilinszky, aki ugyanígy, szinte nyelv nélkülű nőtt föl. Pilinszky azonban „a szegények alázatával” elfogadta azt, ami ellen Szentkuthy a szegények indulatával és kinjában lázadt egy életen át. De hát így is van ez rendjén; az irodalomban mindenkinek másfelé vezet a maga útja a művészi üdvösséghez.

Domokos Mátyás

A LAZSUKÁLÓ ÓRANGYAL PASASA

Bajor Andor: *Részleges vízözön*
Héltorony Könyvtiadó [1991]
209 oldal, 250 Ft

Egy álomban, amelynek leírásával kezdődik a könyv, a Szamost, ezt a „sokoldalúan fejlett folyót” elzárták az erre fölhatalmazottak. A Szamos „megnézte a pecsés papírt, közömbös, hüvös pillantással”, és elkezdett visszafelé folyni,

„mert az irányra magának a folyónak nincs semmi befolyása”, egyébiránt meg „parafa dugót a tiszta forrás mocskos pofájába, csakis ez lehet a Szamos vagy inkább az egykori Szamos kérdésének végleges megoldása”.

A másik, az ugyancsak vizet idéző, régebbi álomban pedig „egy nem kis vízózon körvonalai bontakoztak ki”, amelyet ártatlanok is, bűnösök is meg-megúsznak. „Ez ugyanis csak olyan – részleges vízózon.” A korlátozott világvége metaforáját az álmodó végül könyvcimnek választja, s kötetbe foglalt küldeményt postáz a hátramaradtaknak – nem bizonyul ugyanis elegendőnek az ideje ahhoz, hogy megvárhassa, míg ki-ki kézhez kapja a RÉSZLEGES VÍZOZON-t.

Bajor Andor hatvanhárom évesen, 1991 januárjában meghalt. (Kolozsvár elképzelhetetlen, ahogy hajdan barátai írták, Bajor nélkül, s mint mondják, nem is megy a képzelődés nélküle, most is csak vele.) Legalább egy teljes alkotói felvonása maradt el végleg, s bár Bajorhoz jobban illett volna még az öregkori írói kiteljesedés előtti összegezés, a kötet búcsúkönyv lett, amelyet az álom szürreális, érzékeny foglalata keretez finom léni-akkal.

A novellaválogatás a harminc-egynéhány éves írói pálya egészét átfogja: az ötvenes évek végén született írások legjobbjaiktól az utoljára papírra vetettekig. Ha áttekintünk ezen az életművön – a RÉPA, RETEK, MOGYORÓ és a FŐÚR, ÍRJA A TOBBIHEZ (Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1962, ill. 1967) felől haladva a LELKEK ÉS PASASOK (Magvető, Budapest, 1975) című köteten át az APRÓHIRDETÉS (Kriterion, 1989) humoreszkgyűjteményéig (hogy most csak ezeket említsük) –, azt látjuk, hogy a RÉSZLEGES VÍZOZON Bajornak szinte csak a legkitűnőbb munkáit tartalmazza. S mintha túlon túl is szigorú szelektálás eredménye volna ez a kétszáz oldal.

Ennek a szám szerint 47, többnyire pár oldalas elbeszélésnek, illetve versprózáznak csaknem mindegyike egységesen kiérlelt, erőteljes, remek darab, s minthogy a dátum hiányzik mellőlük, a tájékozatlan érdeklődő egyetlen, esetleg újabb alkotói korszak termésének is vélhetné őket. Pedig az Erdélyben rendkívül népszerű Bajor Andornak nem egy (itt is olvasható) novelláját vagy szatírját már húsz-huszonöt éve ismerik – leghűbb olvasói

szinte betéve –, ahogy valószínű, hogy a legutolsó remeklésekből, például a kötetnyitó ÖTÖSFOGAT-ból is fejből fognak idézni, s talán nemcsak a kolozsváriak. A határon túl jobban emlékeznek Bajorra úgy is, mint a legnagyobb elődökhöz méltó nevetetőre, s nem felejtik el a hétköznapokat elviselni segítő, egyszerre bölcs és pokolian féktelen humorát, egészséges szarkazmusát, azt, hogy ez az író nemcsak a legjobb novellisták egyike volt, hanem a nyomasztó évtizedekben egymaga töltötte be Erdélyben az összes olyan szerepet, amit nálunk a paródia és a szatíra terén Darvas Szilárdtól Örkény Istvánig írók egész serege szolgált – s ő ezt mindig toronymagasan a *Ludas Matyi*-szint felett űzte. (Hogy Bajor Andor könyve most megjelent, ebben kulcsszerepe volt a RÉSZLEGES VÍZOZON-t kiadó Verő Lászlónak – manapság, amikor csaknem minden igényes mű kiadása az anyagi csőddel szembesít, erről is szólni kell.)

Az esetleges terjedelmi korláton túl nyilván semmi más meggondolás nem vezette ennek a könyvnek a válogatását és szerkesztését (a hátoldali ajánlás szerint még a szerző állította össze a kötetet – a lektor és szerkesztő Réz Pál volt), mint a novellák egyenkénti értéke. Az életmű-feltornyozást ambicionálókéhoz képest ez rátartibb, igényesebb, bár – a teljesebb képet igénylő olvasók szempontjából – vitatható magatartás: a rostáló aranymosóé. Az új rögek mellett az időről időre szigorodó szelekciók után a régebbiek legértékesebbjei maradnak csak fenn a rostán. Így persze lényegtelenné válhatnak az életlémények időrendjét vagy a megírás sorrendjét követő, esetleg tematikai avagy műfaji ciklus-építés, sorba rendezés lehetséges szempontjai, valamint a dátumok és egyéb elő- meg utószói kapaszkodók, forrásjelölések – ezek itt mind hiányoznak is. Az utóbbiakat talán nem kellene nélkülöznünk, ahogy legalább magának a kötetnek a megjelenési éve is feltehetően valahol. A lényegyet ugyan ez sem érinti, mégis kár, hogy más szempont, például a mondandó vagy az élmény képzettársító rokonsága sem sorolta egymás mellé az egymáshoz illő írásokat.

A kötet negyedik, hetedik, nyolcadik, tizenhatodik, huszonegyedik és huszonkettedik elbeszélése például (valamennyi 1958 és

1966 között íródott) mind olyan gyermekkori emlékből és történetből kirajzolódó kis remekművek, amelyek, ha szabad ezt pozitív értelemben így mondani, egy húron – még hozzá a legszebben szólók egyikén – pendülnek. A gyermek szemének, nyelvének, észjárásának, lelkének az az alkata ábrázoltatik itt, amely egyszerre közös vagy ismerősen rokon Molnár, Karinthy, Móricz vagy Kosztolányi s a többi legjobb alakjaival – mégis személyesen, utánozhatatlanul Bajor-hősök is ezek a gyerekek, kivált persze az író saját kölyökfigurája maga.

Ahogy a vízbe rántott nyolcévesnek az a mi minden végigpereg az agyán, amíg repül, folyófenékre merül, elrugaszkodik és kapálózni kezd (ÚSZÓLECKE A KOROSÓN); ahogyan valakit a majálisra készülő előadás golyójából a guggoló békák karának kórusban brekegő egyedévé fokoznak le (EGY HAJDANI BÉKA NAPLÓJÁBÓL); ahogyan az öntelt bezeggyerek, szertárosi karrierje megtöretését követően, leszólja a zoológiát, és strébernek tekinti annak őszinte, új hívét (TÚCSOK ÉS BOGÁR); meg amiként a MADARAK ÉS FÁK NAPJA tudni- és tennivalóit levontekirándulás közben praktikusán demonstrálják – hát ezek azok az elbeszélések. Meg az, amelyben a kódexváslás és -tanulmányozás viselkedési következményei bemutattnak az – alighanem kuplerájban lakó – osztálytársnál meg-ejtett s az illemkönyv koreográfiát híven követő vizit során (ÖRDÖNGÖS KÓDEX); vagy az az élmény, ahogy szentnézőbe menet a gyermeket lassan kezdi „hatalmába keríteni az áhítat”, mignem arra kell rádöbbenjen, hogy „mint minden embernek, nekem kell a sárkányok, farkasok és kígyók szikrázó szeme előtt megállanom másfél méteres emberségemmel” (GYERMEKI AJTATOSSÁG). Így merül fel aztán a legkisebb egyedét is megillető őrangyal helyzetének tisztázása, a LELKEK ÉS PASASOK problémája, amikor az lesz a kérdés, vajon arról van-e szó, hogy „az őrangyalok elosztásánál valahogyan átugrották a nevet”, vagy van ugyan, de szégyenszemre folyton alszik az illető, minek következtében falazni kell a hortyogó mennyei személyzetnek, s lóditásokba muszáj bonyolódni (míserint beteg az istenadta, tejberizzsel, déligyümölcsrel meg befőtten tömik) – míg végül az embert a példa s a bizonyosság kitüntetető pellengérére állítják a többi pasas

elé, mert, ime, „ennek a kisedednek egy angyal jelent meg”, s e kínos percekben sincs ott az angyal, hogy osztozzon ebben az ártatlanságban, és az Úristen sem dörög le az égből, hogy „ő az enyém, az én hazug és bűnös fiam, nem a ti ártatlan kisededetek”, hanem a lelki egyed megint magára marad, és a magasabb dolgok után kutatva egyedül kell utána nézzen a pókhálós padláson, „hogyan az őrangyal végül is mihez kezdett nélkülem”.

„Attól kezdve a jelenlétemmel hazudtam” – mindezek után már csak ez az életkorszak következhetett. (Kornis Mihály fogja majd a hetvenes években felvenni a fonalat, hogy a gyerek és a kamasz tragikus magányának utolsó őszinte kiáltásait és kétségbeesésében kifinomuló hazugságait a Bajoréhoz hasonló szeretettel és kíméletlen önróniával ábrázolja. De másoknak, tegnapi-mai író és publicista ironikusoknak, parabolikusoknak és szatirikusoknak is nagymestere, vagy – megeshet – méltatlanul fel sem ismert elődje Bajor Andor.)

A „lelki személy” kísértalt a természetrajz-szertárból, beesett a történelemórára, a világháborút vették éppen, terepgyakorlattal együtt, de Bajor nem dolgozta ki a tételleket, óra alatt a pad alatt firkált, s későbbi feljegyzéseiből az derült ki, hogy A VÍZMŰ OSTROMA idején a saját szomjúsága, az egész felszabadításból pedig a toronyóra újbóli működésbe hozatala érdekelte csak, meg hogy a háború után ki kivel jött haza együtt gyalog Kolozsvárról, aztán pedig a vöröskeresztes csokoládékávét-osztás a városban, a TÁNC AZ ISTENEK ITALA KORUL – évszámokat persze csak imitt-amott tüntet fel.

De földrajzból se mutat nagy hajlandóságot. A Szamost még meg-megnevezi, de egyébként hősével a Zöld Pipához címzett kocsját emlegettetni, a repülőhidat meg a Cseresznyés-dombot, és senki se érti, az illető mit beszél. (És hogy hívják egyáltalán a várost?) Az Október huszadika út, a Május harmadika tér közelében, magyarázza neki a taxifőőr, de se ez a novellahős, se mi nem tudjuk ezt követni, s már-már úgy fakadunk ki, mint az egyszeri ittas férfiú az útbaigazító rendőrnek: „Hagyjuk a részleteket – milyen ország?” S miféle a társadalma, eze-aza, hogyan szólnak a felsőbb szemeszterekben a zárthelyik, mondjuk, a politikáról?

Nehéz ügy, regionális sifirozási technikák ismerete szükséges a visszafejtéshez, mesterfokú allegorikus szatírák íródnak, tudatván, nehogy szó szerinti DOLMÁNYS VARJÚ-ra vagy ÉNEKLŐ KUTYÁ-ra gondoljunk; lóduljon meg az agyunk, ha a TAVASZI SZONÁTA első sorában azt olvassuk, hogy „*Asszán városában betiltották a zenét*”; értsük meg a FÁKLYAVIVŐK egyetemes kelet-európai politikai szurokkal átítatott lobogását; fogjuk fel a népakarat elvének hihetetlen képtelenségét abban az állampolgári szintre lebontott dilemmában, hogy ASZFALTOZZÁK-E KI A LÓVÁSÁRTERET?, s a megállíthatatlan romlás abszurditását a tájékozódni akaró utas infantilis kérdése mögött: HOL BÚJÓCSKÁZNAK A GYERMEKEK? A harmadik kérdő mondat című szatirikus dolgozat, az 1958-ban (!) kelt MIÉRT EVETT BODONI ELVTÁRS VADAS BÉLSZÍNT ZSEMLEGOMBÓCCAL? – az előbb említetteknel konkrétabb, kevésbé allegorikus tartalmú, jobban értékelhető, de könnyebben felejtető választ ad tétele kérdésére. (S talán, ha már itt tartunk, az ÉNEK A FÜRDŐKÁDBÓL, a SZÉKEK vagy a BÁLINT KATONA BALLADÁJA is helyet cserélhetett volna az életmű számos más, jelentékenyebb, e kötetből mégis kimaradt elbeszéléseivel.)

Hogy a szerző folyton KÖTELES..., olyannyira, hogy ezt már vezetéknéveként érzi rögzülni, ez mindnyájunknak ismerős tapasztalat, s értjük, hogy ha a hatóság IDEZŐ-t kézbesített Szőlősi néninek, persze hogy a behívott zokogó imába kezd, s macskájának etetése felől rendelkezik, ha meg a tejcsüvegek ügyében foganatosított riportot mégis megússza, magunk is csak összeköttetésekre tudunk gyanakodni.

Ennek az ép ésszel csak görbe tükrökben figyelhető, s a finom utalások, elhallgatások révén kirajzolódó világnak olyan eredeti karakterei s egyszersmind költői alakjai jelennek meg aztán, mint a szerelmével vasárnapozó, de szakmai ártalomban szenvedő s némi szürrealitás iránt fogékony kidobóember (érzéssel hajítja ki a lányt a virágágyásba); a száritókötél-tolvaj Patkó Pepi, akinek esete bizonyos mennyiségi problémából kiinduló megfontolást vet fel, hogy tudnillik „*ha valaki négy métert lop, az közönséges tolvaj, míg ha ellop negyven kilométert, az raktáros*”; továbbá az állatvédő mozgalmat a varjúirtás aktuális kö-

vetelményeihez igazító Pali bácsi; a szappanhabos kuncsaftnak torokmetsző borotváról balladát szavaló örült borbély, vagy a produkció művészi üzenetének mély értelmezését félresöpítő zenebohóc, aki csak muzsikál, egyébről meg itt nincs mit beszélni.

Akár messzire vezető, talán végérvényesen megválaszolhatatlan kérdések köré szőtt példatörténeteknek is olvashatjuk ezeket az emlékezetes főszereplőket középpontba állító írásokat. A kötet végén helyet kapó filozofikus szabadverseknek (vagy versprózáknak) egyike-másika is ebbe a sorba illik: KELEMEN LAJOS BALLADÁJA például, amely az idős kolozsvári levéltári történész veszekedéseiről szól – az Úristennel, aki titkos léghuzat támasztása révén összekuszálja az iratokat, a középkori históriákat XX. századi szószegésekkel, kivégzésekkel és tömegmészárlásokkal szaporítja, ráadásul pedig – ahogy az öreg tudós átkozódik – „*megint ellopta a zsebórát / a Vén Zsidó*”. A költői szatíra könyörületlen telitalálatának ihletője (nyilván Balogh) „*Edgár bátyám a mindenkori / mozgolódások titkos átvéze*”, aki a tornyot igéri megmutatni, de csigalépcsőn mélyülő, szurokfekete pincezugba kalauzol: „*márpedig ez a torony / és vedd mindenkorra tudomásul / és természetesen tudomásul vettem / de azóta is gondolkodom hogy / mi a különbség a pince és a torony / a sötétség és a világosság valamint / a belátás és a külátás között*”.

Bajor Andor végül is szűk csapásokat engedett meg magának vágni a *megírható* tárgyának és mikéntjének félelmetes dzsungelében, pedig kevesek kezében volt valaha is oly kiváló s olyan mester módra forgatott, erre való eszköz, mint az övében. Hogy például az APRÓHIRDETÉS mindig hirdet valamit – „*ha mást nem, hát egy alig használt kalucsni, kolbászfüstölést, stiglincet, jutányos áron*” –, számos regény ellenben „*még kolbászt se akart füstölni*” – Bajor százszor inkább ezt írja meg négy kacagtató s tökéletes flekken, semmint hogy „*más, irodalmibb műfajokba*” bonyolódva ne adj' isten olyan írásművekhez legyen köze, amiket maga is örömezt cserélne el „*egy jól megfogalmazott apróhirdetésért*”. (Mi mindent nem írt meg – alkalmas idő, lelkiállapot, felbuzdulás, a tiszta papírral szembeni vakmerő elszántság híján, vagy mert a szövegömlést a saját soraival szembeni szigorúságból megtil-

totta magának?; s mi mindent, elbeszélést, regényt, drámát halasztott a jobb csillagállások korára – sokaknak jut ez most eszébe.)

Megírta inkább jelentéseit és tájékoztatásait, vizigót diplomataként, például „*nagybátyám látogatásáról, a vele folytatott kereskedelmi tárgyalásokról, valamint kalapjának helyzetéről*”, fergetegesen; megírta az ÁPRILIS BOLONDJA folytonos megcsalások dacára is megőrzött beugrathatóságának hűségét és szépségét (nehogy az ő hitetlensége miatt ne virágozzanak ki aztán a hársfák); imádkozott az üldözökért („*csillapítsd meg iszonyú szívüket... segyítsd az üldözöket is pihenni*”); vagy a megfordított beszéd keserű iróniájával értetlenkedett azon, hogy mit akarnak ezek a „*kurdok*”, „*és miért kerítenek a kipusztulásuknak ekkora feneket*”. Néha már a végtelékig tömörített fogalmazás, igen erőse sűrített novella három oldalon (ÉJFÉLI ÜGYELET), jelenségek, tárgyak rögzítése, összegezek.

Bajor erre is korán mutat hajlamot: már a hetvenes években kórházi leltárba véteti magát („*zöld-fehér csíkos pizsama, emberrel*”), talán azt reméli, így kiderül, ki is volna ő; sőt már 66-ban kéri a számlát a főúrtól, felszámítat a gyerekkorban kezdve a csillagködökig mindent, mert tudja, „*eljön az idő, amikor mindezekért le kell pengetnem a mulatság árát*”, amikor majd (negyedszázad múlva, az utolsó írások egyikében) az ANYANYELV-ért fohászodik és mond hálát: „*hallgatni csak komok anyanyelven örökre elnémulni így tudunk mindegy nekünk ha töredék ha emlék pusztult betűk a kidőlt sírkövön*”.

Bajor Andor igazi bravúrait mégis ott találni, ahol szövegeiben a pengeélel hajszálvékonyan, de mélyre metszett szatírárt az elbeszélés szemérmes, rejtett költőisége szövi át. Nehéz az ilyesmire példát hozni, recenzióban ezt illusztrálni, pedig épp ebben bővelkedik ez a könyv.

Az olvasás közben jegyzetelőnek végezetül volna azért pár kérdése: Tessék mondani, Bajor úr, aztán megengedte-e most már az Atyaisten, hogy Öregnek nevezze, s főként kugliznak-e együtt, és állitgathatja-e Ön az Öregnek a bábukat? Hát azzal a szerencsétlen, magára hagyott őrangyallal hogy vannak most megegyezve, ki vigyáz kire? Vagy ne is kerteljünk, vegyük inkább magunknak végtére is a bátorságot, és a Jóisten kérdését te-

gyük fel ennek a már többször emlegetett őrizőnek: „*Te, angyal, hová tetted a te pasasodat?*” Mert erre már, ha a hárfaorák alól fel is van még mindig mentve, tényleg nem felkelheti ez a „*lazzukáló*”, cserbenhagyó szellemi lény azt:

„*Hát őrzője vagyok én az én pasasomnak?
Mert éppenséggel a fején találná a szöget.*”

Závada Pál

OLVASTAM EGY VERSET

Jánosy István: *Madársírató*
Kortárs, 1991. szeptember. 63. oldal

Jánosy István költészetének sajátos motívumrendszere már első kötetében, az 1948-ban kiadott PROMETHEUS-ban – ez volt egyébként az utolsó kötet, amelynek Baumgarten-díjat ítéltek, igaz, meg már nem kapta – készen megmutatkozott, és társult ehhez az az idioszinkratikus hang, ami elemzéssel oly nehezen közelíthető meg. A hang túl van a költői mesterség megtanulható elemein, de innen, leginkább talán az intonáció felől juthatunk hozzá, noha intonálni is csak hangot lehet. A hang a költő legmélyebb sajátja, semmi tényszerűen kimutatható köze nincsen a költészethez, mégis minden ezen fordul. Jánosy költészete nem éles fordulatokkal tágitotta bejárható birodalmát, nem síkváltásokkal dimenzionálta világát, hangfekvése is változatlan. Témakörei is mindig ugyanazokból a centrumokból gyűrűznek ki. Mégis folyamatosan megújul, időről időre váratlan remeklésekre képes. A megújulás és remeklés ilyen pillanata ez az újabb szonettje:

MADÁRSIRATÓ

*Egy madarat kell elsíratnom,
törékeny csontú madarat.
Kislányos, szelíd arca fantom.
Panasz az arcán nem fakad.
Csípőtől kimerevített lábbal
feküdt ágyásiban éveikig,*

*tusakodott a kór halállal,
végül megunt: éhezik
halálíg – így döntött. Fokonként
aszott összebb, mint Tithonosz,
ha már a Mammon oly gonosz...
És elröpült a földről önként...
Uram, gyerekes lányodat
legkisebb angyalodnak fogadd!*

A versnek több előzménye is van az életműben, a PROMETHEUS-ból a TUDOD, KI VAGYOK... című vers, AZ ÖRÖK BÉKE ALMAI-ból a HOL VAN A RÉGI LÁNYTEST?... , a KUKORICA ISTENNŐ-ből az ÁLLAPOTOS NŐ, valamennyi szonett, mellesleg, s mindegyik a lányság és anyaság közötti állapot, az életből életbe való átmenet, az életadás előtti pillanat megörökítése. De lehetne más példákat is hozni, csupán a madármetafora előfordulásaira vagy épp a nő és gyerek megfeleltetésére. Bizonyos, hogy Jánosy nőképeknek fókuszja a KUKORICA ISTENNŐ című vers: „Még oly zsenge indián rablány a legszebb! / Csipője orsó, karja, combja fűzgally. / Melle fecskéfészke még ki sem nőtt. / Legyen ő a kukoricaistennőnk!” De lépten-nyomon efféle megfogalmazásokra akadni: „Madárka-mellkasát egy kezemben tartom”, „Egy új arc csodás madárfióka-lénye”, „gyerekarcú másod, búzavirág szemű kislány / bámult – fénytől zavart bagoly – morcosan”, „Szeplős madártojás-arcán csak két szulák-nagy szeme világít”, és közeledve a MADÁRSIRATÓ-hoz: „Nők, kikkel testem összebogozódott, / eltűntek, mint az őszi, röpke fecskék”. És hogy az idézetek iránya még egyértelműbb legyen, álljon itt néhány sor ÁLOMVIZÍÓ című, alcíme szerint 1942-ből való, első, álomból írott verséből: „nyurga lányka” kel ki egy sirból, „Téli ág-karja megmoccan”, „Foszlott húsa mind kevesebb. / Egyik melle már leesett, / másik porló fecskéfészke”. Jánosy lány-, nő-, asszonyalakjai mögött nem egyszerűen egy platóni nőidea rajzolódik ki, hanem egy jungi nőarchetipus áll. Ennek a költészetnek a vízió álomvizíók, Jánosy első verseitől fogva következetesen elemzett álmokat épít lirájába, Szabó Lőrinc tudati élveboncolását folytatva immár az éber elme által elérhetetlen régiókban, megelőzve és párhuzamosan haladva az ötvenes-hatvanas évek amerikai vallomásos (*confessional*) költőivel.

Lírájának motívumrendszere, tematikája az álom- és lélekelemzéssel előhívott archeti-

pusok köré épül. Így ír már 1947-es datálású, MONDD, KI VAGY? című versében: „*Mondd meg, ki vagy? / A lány, aki ringva jött, s most fekszik a zúgó fák alatt, / vagy a karcsú szél, amely nekidőlve bólogatja az ágakat, / vagy épp az ág, mely zöld lánoggá csavarulva párját bolondosan löki, / vagy a millió csillámló levél?*” És most az oly sokszor megénekelte nyurga, vadóc, ág-karú, madárcontú lány, az életet adó, életet hordozó nő saját életéért kell, hogy küzdjön. Jánosy világában, ahol a részvét, a közösségvállalás az esleettekkel oly hangsúlyos megfogalmazást kap, a küzdelemnek akkor van értelme, ha másért folyik, áldozatot csak másért lehet hozni. A MADÁRSIRATÓ több motívuma is felel a KUKORICA ISTENNŐ-re. „*Fonnyaszlja kór az agg húsát*”, írja abban, „*tusakodott a kór halállal*”, írja itt. Az áldozathozatal, mert másért történik, nem lehet hivalkodó, látványos póz. Az egykor, a más versekben életadó nő áldozathozatala itt az, hogy elébe megy az elkerülhetetlen végnek, hogy méltóképp válaszoljon a MONDD, KI VAGY? kérdésre: „*Lehet-e minden újra egy?*” A KUKORICA ISTENNŐ kamasz lányát föláldozták a termékenységért; ennek a versnek az asszonyalakja a természetlen, tehetetlen lét terhétől szabadul meg. A költemény első három kvartettjének narratív iver elmondja a madárcontú, visszagyerekesedett öregasszony halálának történetét. Öngyilkos elhatározására, amelynek Jánosy világában áldozati jelentése van, a költő minden minősítő jelző nélkül tér ki: „*végül megunt*”, „*És elröpült a földről önként*”. Az értékelés, a jellem értékeinek kiemelése az elhatározás, a tett előtt történik, a harmadik és negyedik sorban: szelíd, türelmes. Krisztusi tulajdonságok, szembeállítva a bibliai Mammon mohóságával. Hogy Mammon miért épp Tithonosz után említődik, azt nem annyira kiszámított allúziós technika magyarázza, hanem Jánosy – prózai megnyilatkozásokban gyakran kifejtett – látásmódja, amely tudatosan ápolja kettős gyökerezettségét a platóni görögségben és a jézusi zsidó-kereszténységben. A halhatatlan, de tücsökké zsugorodott királynak, Tithonosznak feleségétől, a hajnal istennőjétől volt egy *Memnón* nevű fia, trójai hős... De ez csak a nevek asszociációs köre; Mammon, mint azt az életmű számos pontjáról iderántott idézettel lehet igazolni, nem pusztán a gyon, anyagiasság jelképe, ha-

nem az e mögött álló önzésé. „*Ki nem adja oda az életét másért, / hanem zszugorgatja magának, / elveszti azt örök sorvadásként, / sarja nem támad*” – ismét a KUKORICA ISTENNŐ sorai ezek, az önzés és zszugorgatás negatív képe, szemben a MADÁRSIRATÓ magaatadó zszugorodásával. MADÁRSIRATÓ. Ahogy egy korábbi, MADÁRDAL című versében írja: „*Mi a madarak dala? / A lélek egysége önmagával.*”

A szonett szerkezete, már csak rövidege miatt is, könnyen áttekinthető; de itt a sira-tóének műfaji megkötöttségeihez való alkalmazkodás még áttetszőbbé teszi. A témamegjelölés (első sor), jellemzés (második-negyedik sor), az elhunyt életének-halálának földidézése (ötödik-tizenegyedik sor), maga a halál (tizenkettedik sor) ha csak jelzésszerűen is, de kontúrosan megvan a versben. A tizenkettedik sor visszacsatolása a madármetaforához lekerekíti a szonett három kvartettjét, hogy a zárlat sorpárja eleget tegyen a búcsúztatás követelményének: a halottat a Gondviselőre bizza. Madárszárny, angyalszárny – a jól előkészített átmenetbe beúszik, a jelenetet oly jellemzővé téve. Jánosz nőarchetipus-képe: „*gyerekes lányodal*”. Ebben a furcsa, nem is egyértelmű jelzős szerkezetben megragadható, ahogyan megszólal az a *hang*. A hang, amelynek megismeréséhez nem visz közelebb, ha az elemzés kimutatja, hogyan keveredik a kétféle, angol és olasz szonettforma Jánosz versében, sem az ötödik és az utolsó sor metrikai megugrásának analízise. Hiszen a MADÁRSIRATÓ legfőbb trükkje éppen az, hogy ez a rendkívül zárt, feszesre húzott szerkezet, amely ekképp önálló, önértelmező is, milyen szélesen nyílik az életmű egészére: versforma, verselés, tematika és motívumkincs, intonáció és hang hogyan épül a korábbi versek emlékezetes momentumaira. Jánosz legsajátabb képessége az, ahogyan artikulálni tudja a lélek mélyén gomolygó ösképet. Artikulálni: hangot adni nekik, mert ami ő maga, az csak rajtuk keresztül és általuk szólhat meg.

Ferencz Győző

NEMZEDÉKI ÖNVÉLELEM

Keresztury Tibor: *Féltérpezsben. Arcképek az újabb magyar irodalomból*
Magvető, JAK-füzetek 54., 1991. 308 oldal, 196 Ft

Bertha Bulcsu 1972-es és 73-as könyveiben (MEZTELEN A KIRÁLY, ÍRÓK MŰHELYÉBEN) emlékezetes novellákká faragta harminchárom interjúját, Domokos Máttyás A PÁLYATÁRS SZEMÉVEL (1982) című kötetében az élőbeszéd elevevőségével és feszültségével idézte föl egyenrangú párbeszédét huszonzét íróval és költővel. Keresztury Tibor sem interjúkat készített, hanem – legalábbis gyakran – tanulmányokat szabadal át kérdésekké, és írásban kéri a választ. Nem sajnálja a kérdező és a válaszoló közötti drámai teret a „*csöndes meditáció és alapos végiggondolás*” terének kedvéért. Áldozatot hoz a komolyságért, amelyet rákényszerít alanyaira: egy irodalmi nemzedék mérvadó vélekedését akarja bemutatni önmagáról.

Tizennégy arckép 1988 és 1990 között. Eredetileg mindegyik az *Alföldben* jelent meg. Csengey Dénes, Csordás Gábor, Esterházy Péter, Géczy János, Krasznahorkai László, Kukorelly Endre, Markó Béla, Marno János, Márton László, Parti Nagy Lajos, Szilágyi Ákos, Sziveri János, Szócs Géza, Zalán Tibor. Ezt a névsort Keresztury Tibor (*1962) izlése és a kronológiai keret tartja össze: két kivétellel minden szereplő 1950 és '54 között született; a legidősebb, Marno 1949-ben, a legfiatalabb, Márton 1959-ben. Minden lista vitatható (nyilván a legsajnálatosabb az, hogy egyetlen nő sem szerepel a kötetben), de Keresztury izlése jó: mindenki érdekes, valamiképp mindenki fontos alakja a generációnak.

Fontosabb kérdés, hogy a nemzedéket tekinthetjük-e egységnek. Ha a főnti listára nézünk, még inkább a kötet ismeretében aligha hihetjük ezt. Amúgy is századunk első felének érdekes művelődéstörténeti s-bölcséleti sejtései, amelyek a nemzedékben vélték megtalálni a kultúrát formáló tevékeny elvet, az entelecheiát, kiigazításra szorulnak. Mert igaz ugyan, hogy egyazon időben nem egyidejű törekvések működnek együtt és harcolnak egymással, ám ennek csak egyik oka több nemzedék együttélése. Nemcsak történetük és személyiségük, hanem hagyományaik és

eszmék is jócskán elválasztják e kötet résztvevőit, de az idő, amely, mint tudjuk, gyakran sokáig lomhán csordogál, s aztán hirtelen rohanni, áradni, zubogni kezd, ezúttal két jól észlelhető kanyarulattal mégis indokol valamió laza összetartozást.

Az első 1968, amelyet zömükben gyermek- vagy kamaszfejjel éltek át. E sorok a kötet legtöbb szereplőjénél négy-nyolc évvel öregebb írójának mélabúsan tudomásul kell vennie, ha egy megtisztelő felsorolásban az „idősebbek” közt említetik, mert valóban, ez a történelmi tapasztalat inkább a nála ugyanennyivel öregebbekkel rokonítja. A későbbben születés ez esetben a „kapitalizmus” bukásával (1968, Párizs), és a „szocializmus” megjavításával (1968, Prága) kapcsolatos összes ideologikus várakozás elkerülhetőségét jelentette. (A kötet egyetlen alakját, akire – ideologikus beállítottsága s tán korárettsége miatt – hatottak ezek a problémák, Szilágyi Ákost mindig is a saját nemzedékemhez számítottam.)

A második a nyilatkozatok keletkezési kora. A kelet-európai átalakulás ideje ez (de még az elsietett, heves és általános, a kiábrándulnivalót gerjesztő értelmiségi kiábrándulás előtt), amikor mindenki érzi, hogy mérleget kell vonnia. A legérdekesebb összegezés „statisztikailag” éppen a harmincas éveik második felében járó emberektől várható, megvalósított tervekkel a hátuk mögött, eleven tervekkel a szemük előtt, jelentős változásra képesen, de önismeret korlátozta lehetőségekkel.

Nos, a kötet fölötte vonzó összképet mutat. Gazdag világnézeti és szakmai kérdésekben, élettörténeti és irodalomtörténeti adalékokban, áldásosan szegény viszont belső históriában, melynek forrása általában az önzonosság bizonytalansága és az összeméricskélés megalázó kinja.

Meglepően *okasak* – úgy értem, fogalmilag reflektáltak – az írók; ez, mondjuk Márton Lászlótól esszéisztikája, Esterházy Pétertől publicisztikája, Csordás Gábortól kiváló lapszerkesztői teljesítménye alapján várható volt, de nagyon sokat okultam az értekező próza nyelvén ritkábban vagy épp soha meg nem szólalóktól, például Krasznahorkaitól, Kukorellytől, Parti Nagytól. A legnehezebben, mint mindig, Marno eszmefuttatását kö-

vettem; érzem, hogy valamit mélyen gondol, érzékeny és nehéz egyénisége jelen van, ám tudom, hogy nem mindig értem őt. A legkönnyebben, legotthonosabban Szilágyi Ákos teorémái járhatók be számomra a hasonló iskolázottság miatt. Az ő briliáns okfejtéseinek (nemzedékről, egótlanitásról és egőről stb.) architekturális formája sajátos ellentmondásban van relativista tartalmával. Ha e formát komolyan veszem, akkor azt sugallja, amit Szilágyi tartalmilag el akar kerülni, valami készet és véglegeset, ha viszont szilárd épület helyett mindig ideiglenes, mindig lebontásra váró állványzatként fogadom el gondolati szerkezeteit, akkor néha a hevenyészettség gyanújába keverednek.

Sok a *szép* szöveg a kötetben. A szépség forrása különböző; hol magának egy elme működésének eredeti, frappáns és kecses voltából származik, mint Mártonnál (aki talán a legtöbb általános érdekű tartalmas eszmével szolgál), hol egy vonzó egyéniség megformált, súlyos vallomásának jelentőségéből, mint Parti Nagynál, hol a nyelv csodás hajlékonyságából, a fő mondandók mellett a metakommunikatív mellék- és félregondolatok egész garmadájának kifejezni tudásából, mint Esterházynál, hol pedig a nehézséggel, a szokatlan feladattal való birkózásból („*Le a modorra!*...” – Kukorelly), mint ez idézet szerzőjénél, vagy Krasznahorkainál és Marnónál.

Közös jellegzetessége a kötet szereplőinek, Szócs Géza kivételével, akinél erős az újrakezdés érzete és öntudata, a *tradíciók* fölértékelése. Holott ez nemcsak az ő művészetének ismeretében volna meglepő, hanem az Géczi, Marno, Szilágyi (mint költő) és Zalán esetében is, akiknek interjúit többek között a hagyományokhoz való viszony új látószöge teszi érdekessé.

Az *irodalmi élet* szempontjai – igen helyesen – nem befolyásolták Kereszturyt a válogatásban. Vannak persze, akiknek munkájára formális vagy informális intézmények (folyóiratok, irodalmi körök) komolyan hatottak (Csengey, Csordás, Markó, Sziveri, Zalán), míg mások e tekintetben – szándékosan vagy szándéktalanul – a periférián maradtak (Géczi, Krasznahorkai, Marno, Márton). Kukorelly számára, úgy látszik, jelentősebbek voltak az irodalmi élet gyakran maga teremtette fórumai, míg Parti számára művészleg

keveset jelentett az irodalmi munkahely és funkció. Szöcsöt pályája vetette ki a kolozsvári centrumból a peremre, Szilágyi helyzete pedig fölötté sajátos: (nem)-kritikusként, JAK-vezetőként, szerkesztőként folyamatosan az irodalmi élet különböző központjaiban tartózkodott, költőként pedig teljes tudatossággal keresi a perifériát. A kritikai figyelem is egyenlőtlenül irányult a kötet résztvevőire. Esterházy állt folyamatosan az érdeklődés keresztútjében, akit ez nagyon dicséretesen nem hangol jóindulatra („...a figyelem, ami engem ért, az nem folytonos, nem szolid, nem terjed ki mindenre. ...a kritika végezte a dolgát, s ez feltűnő”). Másfelől viszont Csordás Gábor szavai is megfontolásra érdemesek: „...nincs helyem itt felsorolni, ki mindenki nem írt az én kötetemről a hiteles kritikusok közül. Ez elég pontos visszajelzés volt számomra. Sajnos, már akkor sem hittem az ilyenkor szokásos bárgyú mentségekben, hogy ti. a »kritika válságban van«, »nem tölti be a feladatot«, »klikkek irányítják« stb. Uram bocsá, szerintem ez a hülyék vigasza.” Tegyük hozzá: Keresztury válogatása is kritikus gesztus, alkalmanként jóvátétel. Megemlítem még, hogy a régi *Mozgó Világ* szégyenletes esetére majd mindenki utal: úgy látszik, egy irodalmi nemzedék nem felejthető sokkja volt az.

A politikai kérdés nem fő tárgya a kötetnek, de elkerülhetetlenül beszélnek és hallgatnak róla a szereplők. A két dátum, amellyel jellemeztem a nemzedéket: 1968 után és 1988–90-ben, maga is politikatörténeti. Három politikus író szerepel a könyvben, Csengey Dénes, Szöcs Géza és Markó Béla. Még ha eltekintünk is attól a különbségtől, amitől persze nem lehet eltekinteni, hogy a kötet tizenegy írójának magyarországiak a tapasztalatai, háromnak pedig, Markónak, Sziverinek és Szöcsnek nem, akkor is rendkívüli marad a különbözőség. Csengey szereptudata ebben az ironikus, distanciált hangú kötetben különösen erősen hangzik. Még hozzá az ő szerepfogásában hagyományos módon összeolvad az író és a politikus feladata. Igaz, a beszélgetés utolsó mondatában ő is megkülönbözteti a kettőt, mondván, hogy „ha majd készen lesz a küzdőtér és az irodalmi élet, akkor az írószalonnal fogok elhelyezkedni”, s ezeket a szavakat megrendítő olvasni egy harmincöt éves embertől, aki már nem mehet vissza sehová. De még itt is inkább a cincinnatusi

klasszikus modell munkál, mint a modern tapasztalat. Sajátságos az író politikai jogává és kötelességévé stilizálja a készletet, hogy elszóltassék az írószal mellől, ha veszélyben a köztársaság.

Szöcs Gézánál viszont külön pályán fut az írói és politikusi tevékenység, melynek perzonáluniója ő. Olyannyira evidencia számára, hogy a politikai cselekvést és a költői munkát nem lehet közvetlenül megfeleltetni egymásnak, hogy erre a problémára nincs is szava az interjúban. Ha egy tébolyult zsarnokságban elveszik az embertől a nyelvét, akkor más feladat a műhelyben újra kitalálni egy költői nyelvet, és más a politikai küzdőtéren fellázadni a zsarnokság ellen, noha mindkét cselekvés oka azonos, s a kettő hat is egymásra. Mindenesetre a két állítás, hogy Szöcs jelentékeny költő, s a romániai ellenállás kevés számú hőseinek egyike, nem következik egymásból, nem erősíti egymást, nem lehet semmilyen általánosító következtetést levonni belőle. A másik finom erdélyi költő, Markó nem látta követhetőnek vagy követendőnek ezt a magatartást, és politikai szerepet a romániai forradalom után vállalt.

Politika és költészet kettéválasztását a legenergikusabban Kukorelly Endre képviseli; már-már túlzó az az izgatottság (noha igaza van), amellyel fellép azon követelmény ellen, hogy „az író a nép helyett, a nép nevében lenne köteles beszélni, nem pedig a maga nevében, úgy, ahogy akar”, hiszen komoly művészi irányzat ezt a képviselői ars poeticát már régóta nem hangoztatja. S ha a szétválasztásnál többet, radikális és kölcsönös kizárást sugall álláspontja („az irodalom... maximálisan más”), akkor elvétí a jogos általánosítást, hiszen tekintve, hogy minden életanyagból lehet irodalom, sem politikai tapasztalatunk világa nem rekeszhető ki belőle, sem pedig a politikus életanyaga. Nem költőként, hanem állampolgárként való politikai aktivizálódásáról ő is beszámol.

Márton László kultúra és politika viszonyáról szólva azt mondja, hogy „apolitikusságom egészen a közelmúltig az úgynevezett »politikai élet« szándékos ignorálását jelentette; ez a viselkedés abban a pillanatban tarthatatlanná vált, mihelyt komolyan fölmerült annak lehetősége, hogy megszűnik a monolit pártállam”. Ez az állampolgári döntés nála sincs közvetlen összefüggés-

ben írói munkájával. Sőt ő a próza (lényeginek tekintett művei) s élete között is olyan szigorú különbséget von, mely a befogadónál természetes volna, a művek alkotójánál viszont fura.

A legmegrendítőbbet e kérdéskörben Parti Nagy Lajostól olvastam. *„Diktatúrában az írói és az állampolgári magatartás élesen vagy tompán, de kétféleképpen. Az írói autonómia védelmében az állampolgáriból adok fel többet vagy kevesebbet... Olyan dilemma az, ami legfőképpen a szabadság birodalmában oldható fel, de egy hallgató társadalomban, mely az irodalomtól ugyanakkor direkt odamondást, nem olvasatokat, hanem lovasattakat vár, feloldhatatlan. En annyira próbáltam és tudtam ugyanaz lenni, amennyire ez egzisztenciálisan lehetséges volt. Azaz, ha néha is, ha épphogy is, ha érthetően és másokhoz hasonlóan is, de állampolgárként gyáván viselkedtem. Es felelős vagyok, mert – hiába a belső elfordulás – elfogadtam egy rosszul, kevésbé, de egy darabig mégis élhető társadalmi létet, miközben a nevemben, fölöttem, de – ne hazudjunk! – nem tőlem függetlenül, hisz a tudtommal tönkrement a hazám. S az, hogy íróként nem kellett volna mást és máshogy tennem, mint amit és ahogy tettem, az éppannyira ellentmondás, mint amennyire az egész dilemma feloldhatatlan. Nem azt mondtam el a verseimben, amit szabadott, hanem amit belülről, hitelesen el tudtam mondani. És nem praktikus vagy egzisztenciális megfontolásból »választottam« a formálást e fedett, a »hatalom« számára fogható, de meg nem fogható módját, viszont nem tudom és tényleg nem tudom, hogy nem ezért választódott-e ki belőlem és általam épp ez a modus. Vagy nem merem tudni? Hisz nem ezért, de ezért is, ily módon terméke is vagyok annak – vivendi? –, aminek lassan hátat fordítottam. Nem voltam és nem vagyok »politikus« költő. Ki tudtam mondani az »első nyilvánosságban«, amit íróként ki kellett mondanom, írói autonómiám védelmében nem kényszerültem rá, így nem »mentem le szamizdatba«. Nem gyávaságból, mégis, be kell látnom most, gyávaság volt, állampolgári gyávaság. Le kellett volna mennem, épp azért, mert remélem – s ez nagyon fontos –, »ott« sem mondtam volna mást és máshogy. De meg kellett volna tennem, civilkurázsiból, szolidaritásból, írói-állampolgári gesztusként. És ezt akkor is tudtam.»* Távollégy, hogy a mondottakat követendő példaként, az igazságként idéztem légyen. Csak egy ember és költő igazságaként, amelyet fontos volt leírni és meghallani.

Radnóti Sándor

HAZA CSAK OTT VAN...?

*Krausz Tivadar: Hazakutatás avagy „krausz elvtárs mi van a fiókban” (1980–1990)
Széphalom Könyvműhely, 1991. 84 oldal, 65 Ft*

Krausz Tivadar verseskötete első közelítésben nem annyira műként, mint inkább irodalomszociológiai dokumentumként olvasható. A közelmúlt, a 80-as évek politikai-ideológiai túrérszárait segít kirajzolni, a publikálhatóság feltételeinek megértéséhez kínál adalékokat: ami *akkor* nem jelenhetett meg, most, íme, kézbe vehető. Csak éppen azt nem tudhatjuk, hogy ama bizonyos fiók mélyére nyúlás olyan szövegeket hozott-e a felszínre, amelyeket szerkesztői visszautasítások, tilalmak ítéltek – ideiglenesen – feledésre, vagy eleve önmagának írta őket a költő, a megjelentetés teljes reménytelensége tudatában. Magyarán: Krausz kötet a nem intézményes, különböző egyéni óvatosságokból, gyávaságokból összeálló cenzúráról vagy a szerzői öncenzúráról tanúskodik-e? A kérdés végül is nem igényel választ. Ennek az „ami kimaradt” elve alapján összeálló versgyűjteménynek a legfontosabb szubjektív oka nyilván egyszerűen az öndokumentálás, mint a mostanában megjelent Eörsi István-, Molnár Miklós- vagy éppen Buda Ferenc-köteteknek. Politikai pikantériája persze nem annyira érdekes; arról azonban feltétlenül árulkodik – ahogyan ez ilyen szituációban lenni szokott –, hogy a szerző mitől volt hajlandó eltekinteni az írói jelenlét, a legális publikálás kedvéért. Természetesen ez a megállapítás nem akar erkölcsi megbélyegzés lenni, de persze felmentés sem: a kötetnek helyt kell állnia önmagáért. Be kell bizonyítania, hogy az 1980 és 1990 között keletkezett egyéb Krausz-művek közül kiszakítva, tematikus egységként képes funkcionálni.

Hiszen Krausz a kötet hátsó borítólapján *„társadalmi töltetű szövegeim, avagy hazafias költeményeim”* címszó alá sorolja ezeket a verseket, gyakorlatilag lemondva korábbi kompozíciós technikájáról, a szakralitás és a misztika imitációjáról. Első kötetének, a SZOVETSÉGEK-nek (Madách, Bratislava, 1987) ciklusai nyílt bibliai utalások voltak (ÉSATÖBBI; ÓSZOVETSÉG; ÚJSZOVETSÉG, MÉG EGY SZOVETSÉG), következő gyűjteménye pedig nemcsak megismételte ezt a szerkesztet, hanem az első kö-

tennek az anyagát kísérelte meg bővíteni, dekonstruálni és kommentálni – ráadásul címével egyértelműen a misztika egyik alapkönyvére célzott (HERPESZ TRISZMEGISTOSZ. Kráter Kiadó, Bp., 1989). A HAZAKUTATÁS verseinek poétikai sajátosságai nem térnek el a korábbi művektől (ha úgy vesszük, ez is egyfajta kiegészítése az első gyűjteménynek) – csak ez a kötet nem a metafizikai irányultság jegyében állt össze. Ebből a hagyományból egyedül a záró áldásformulát őrizte meg Krausz (HYMNUS ÉS ISTEN HELYETT), de a kompozíció egészét inkább külsődleges motívumok határozzák meg: a rövid versektől a hosszabakon át a legterjedelmesebb darabig ivel (AZ ILLÚZIÓ SZERKEZETE). Ennek a felépítésnek pedig az a hátránya, hogy a gyakorlatilag egyetlen – jobb-rosszabb – nyelvi öltre épülő versezetek, amelyek a kötet élére vannak emelve, nem dúsulnak fel egy szigorúbb szerkezet adta járulékos jelentéssel, megmaradnak az elméncség szintjén.

Krausz verseiben a lírai én beszédhelyzete szinte végig változatlan: egyetlen profetikus kijelentéssorozatként fogható fel az egész gyűjtemény. Állandó a hanghordozás és az indulat is: a versek a botrány, a felháborodás állapotáról szólnak, és őrzik is ezt a pozíciót. A normasértés tudata pátoszt kölcsönöz, s felhatalmaz a megszólalásra. Ennek a lázadásnak az értelme kettős: olyasmiről beszél, *amiről* nem szabad (vagy *akkor* nem volt illendő), és úgy, *ahogyan* nem szokás. Tehát egyrészt politikai tabuk megsértéséről van szó (például antikommunista érzelmek megfogalmazása, rendőrállam emlegetése, Bős-Nagymaros stb.), másrészt pedig a káromkodás versbe építéséről. A tagolatlan düh formába töréséhez Krausz a szabad vers lebegését próbálta meg felhasználni, de nem tudott úrrá lenni az emocionális áradáson: az indulat minduntalan túllépett és kívül rekedt a formán, sőt maga a líra is kívül rekedt az indulaton. A nyelvi normarendszer látványos fölűgása nem kapcsolódott össze egy újszerű megszólalás keretének a kialakításával – ám ez nem egyszerű formai kérdés, Krausz költői alapállásának lényegével függ össze.

A költő indulásának dinamizmusát többszörös elszigeteltségének tudomásulvétele adta: egy kisebbségi helyzetű irodalom csökevényes intézményrendszerének elutasítása

feszítette Krauszt – s annak felismerése, hogy mégis belülről kell kerülnie, ha írói mivoltát dokumentálni kívánja. Amikor tehát egy lefokozott, irodalmiatlannak szánt, noha stilizált nyelvhasználat felé indult el, akkor a nemzetiségi irodalmak emelkedett, fennkölt, szakralizált nyelvszemlélete ellen lázadt föl – nem egyedül ő egyébként, mert ebben nemzedéki gesztusok is lappantak. „*A nyelv mint palládium és azilum*” típusú gondolkodás háttalanítása akkor és ott rejtett magában esztétikai lehetőségeket – ez a kötet viszont arról tanúskodik, hogy Krausz nem váltott át más programra később sem, noha áttelepülésével írói státusa, irodalmi kontextusának szűkebb köre megváltozott. A HAZAKUTATÁS anyagában nem különíthető el az *ottani* és az *ítteni* termés: az egységes hangütés, a beszédmód azonossága mégsem a dicsérendő következetesség jelzése. A költő indulatának partikularitása, csupán helyi értékű érdeme derült ki: Krausz nem talált el a voltaképp minden nyelvkritika mélyén meghúzódó nyelvfilozófiai-kultúraszemléleti alapokhoz. Ezért tűnik felszínesnek és súlytalannak új kötete. Újabb verseinek – amelyeket, mondom, nem tudok kiemelni a kötet anyagából – észrevétlen beolvasása a régebbiek közé utólag is leleplezik a düh pusztán emocionális, tárgyak ellen irányuló jellegét. Az indulat ereje pedig csapdának bizonyult: a lírai én statikussága és a kultúrakritika dimenziójának szinte teljes hiánya megszüntette a közérzet körülírásának lehetőségét. Ilyenformán a hazafiasnak és társadalmi töltetűnek minősített versek értelme is megkérdőjeleződik: hiszen ha a politikum nem csupán egyike azon témáknak, viszonyoknak, amelyekről a lírai én megnyilatkozik, hanem abszolutizálódik, s ezzel elszigetelődik a költői megszólalás egyéb alkalmaitól, akkor teljesen szerveslenné válik. Nem is kapcsolható akkor vissza semmiféle költői személyiségképhez, csupán bizonyos sémákhoz köthető: ezúttal – nem az ún. „közéleti” költő papírmásé figurájához, hanem inkább a nonkonformista ellenzéki kliséjéhez, de ez nem túl lényeges különbség. A hazafiság mint ideologikum azáltal válhat el a számos, történetileg ráakodott tehertételtől (mint például a személyesség kiküszöbölendősége, a XIX. századi líramodellek elsilányított változatainak alkalmazása stb.), ha

irányulása egy virtuális hazafogalom felé mutat. Ilyenformán szubjektívizálható és etikai tartalommal tölthető meg, nagyjából az otthoki „*másik Magyarország*” szellemi igényének megfelelően, vagy éppen a – Szócs Géza által is átvett – Balla Zsófia-verssorr szellemében: „*Ahogyan élek, az a hazám.*” Krausz hazafogalmának mélyén leginkább egy nosztalgia iránti vonzódás mutatható ki: a haza virtualitása itt csupán egy régebbi, múltbéli állapotnak, egy földrajzi-történelmi egységnek a földidézését jelenti, a közelmúlt politikai gyakorlatának következetesen antikommunista elutasításával. Mindez viszont legfőképpen aktuálpolitikai állásfoglalásként méltányolható, de igen kevésbé nemesíthető esztétikumává: a vonzódás és a választás nem a költői egzisztencia létének tétjeként jelenik meg. Paradox módon Krausz mégis hajszálpontosan minősítette kötetét: az itt képviselt ideologikum a hazafias-politikai költészet hagyományának egyik – sajnos, nem éppen a legértékesebb – ága.

Krausz Tivadar kötetének sikertelensége azonban nem csupán ebből fakad. Verseiből hiányzik a lírai én és a politikum közötti távolság, de az én és a világ viszonya is szinte romantikus módon van jelen. Ez magában foglalja a megszólalás problémátlanságának tételezését. Ebből a líraszemléleti alapállásból a néhol kifejezetten szellemes szójátékok sem vezetnek ki: bár ezek nyomokban hordozzák az ironiát, a költői deklamáció egészétől idegen marad az ironizálás mint a távolságtartás eszköze. Hasonlóképpen jelen van ugyan a szerepjáték (AZ ISMERETLEN KATONA), de túlságosan esetleges a felbukkanása, nem tudja átstrukturálni az egész kötetet. Némi anakronizmust érezni a versek olvasása közben, s ez a korszerűtlenség azért zavaró, mert nem értékörző, megtartó jellegű, hanem avantgárdnak van szánva. A költői dikció néhol kifejezetten nyegleségbe csúszó, modernista hangszerelése (szabad versestől, trágárságostul) egy alapvetően múlt századi beállítódást szolgál. Legalábbis ami az ideologikum kezelését és a költői beszédhelyzetet illeti.

Mindenesetre a HAZAKUTATÁS kapcsán újra el lehetne tünődni azon, vajon nem a magyar irodalom történetének alapszerkezetéhez tartozik-e, hogy nálunk a fiókból előkerülő művek csak igen ritkán tudnak mara-

dandó érvénnyel megőrizni fontos szellemi hagyományokat. Valahogy más itt a kultúra szerveződése, mint – mondjuk – az orosz irodalomban, ahol éppen egy teljes reménytelenségben fogant, asztalfióknak szánt mű, A MESTER ÉS MARGARITA teljesítette be a gogoli hagyományt... Egyre apadó bizakodással várom, maradt-e egyáltalán valami emlékezetes azokban a bizonyos fiókokban.

Szilágyi Márton

LOBOGÓNK BURKE?

Edmund Burke: Töprengések a francia forradalomról

Fordította és a bevezetőt írta Kontler László
Atlantisz, 1990. 404 oldal, 218 Ft

Burke TÖPRENGÉSEK A FRANCIA FORRADALOMRÓL című alpművének kiadásával nem sokat késett a magyar könyvkiadás – a franciához képest. A francia forradalom nemzeti mitológiájával szemben oly igen ellenséges politikai pamflet csak a Bastille lerombolása 200. évfordulójának ünnepségeire jelent meg – nem egyedüli ünneprontóként a neokonzervatív oldalon a „Megérte-e?” eretnek kérdését felvető forradalomellenes elméletek sorában; nálunk meg pontosan kétszáz esztendővel a REFLECTIONS első kiadása után, midőn a szegény liberalizmust az egyik oldalon a „nemzeti”, a másikon meg a „konzervatív” jelzővel illik díszíteni vagy fosztani. Újraolvasva a jól sikerült magyar fordítást, újra felfedezhetjük, hogy Burke-nek mennyire igaza van az 1790-ben még rossz álomként sem létező, de a fejekben-tettekben már formálódó jakobinus szellemiséggel szemben, és mennyire nincs igaza azon népek szabadságtörekvése esetében, mely népeknek nem adatott meg a Magna Chartától a Petition of Rightson keresztül a Bill of Rightsig történő szerves-folytonos jogfejlődés, mely népek kénytelenek *knýialkozlatni* emberi jogaikat, melyeket történelmi tradícióik nem alapoztak meg organikusan, azaz Burke szerint egyedül legitím módon. Hogy ne essem ma-

gam is a politikai szimpátiák mentén kialakuló glorifikálások, illetve kárhozzátások eszmétörténeti főbűnébe, a leghíresebb Burke-ízetek kommentálásával szeretném bemutatni a protototalitárius demokrácia éles elméjű bírálóját és a tradicionalista történetiség kritikátlan apológétáját.

„I. Károly III. parlamentjének híres törvényében, a Jogok Kérvényében, a parlament így szólt a királyhoz: »alattvalóid örökölték ezt a szabadságot«, szabadságainkat tehát nem elvont eszmék, az »emberi jogok« alapján, hanem az angolok jogaiként, őseinktől származó privilégiumként követték.” (116. o.)

A francia forradalmárok nem találtak országukban ilyen szervesen fejlődött örökletes jogokat – meglehet, nem is igen keresték ezeket –, ezért „az választották, hogy úgy tesznek, mintha minden újonnan kellene kezdeniök” (120. o.). Történelmi tabula rasát teremtve hirdették ki az ember jogait, hogy első intézkedésükkel – az egyházi birtokok elkobzásával – rögtön megsértsék azok legszentebbikét, a tulajdonjogot.

„A vagyon jellemző tulajdonsága, mely megszerzésének és megtartásának egyesített elvéből adódik, hogy egyenlőtlen... A kevesek kifosztása a szétosztáskor valójában csak elképzelhetetlenül parányi részecskét juttatna a sokaknak.” (137. o.)

Burke már a forradalom második eszendejében felfedi a szerinte legalapvetőbb szabadságjog, a tulajdon biztonsága számára veszedelmes szellemiséget a francia forradalmárok egyenlősítő elveiben, a gazdaság öntörvényű szabad mozgását már a kezdet kezdetén megbéklyózó pénzügyi politikában, az assignaták kényszerárfolyamatát csak politikai terrorral biztosító gazdasági diktatúrában. A törvények uralma, a pártatlan szabályok rendje jelenti az igazi polgári szabadságot és jogbiztonságot, mondja, míg a történelem fehér lapjára felírt radikális jogi nyilatkozatok nem zárják ki a civil társadalom mindennapos működését és biztonságát jelentő jogi garanciák megkérdőjelezését:

„A polgári társadalom a jószándékosság intézménye; maga a törvény sem más, mint szabályok szerint működő jószándékosság. Az embereknek joguk van e szabályok szerint élni; joguk van az igazságosságra társaikkal szemben, akár politikai funkciót viselnek, akár közönséges foglalkozást űznek. Joguk van iparkodásuk gyümölcsére; s az esz-

közökre, melyek iparkodásukat gyümölcsözővé teszik. Joguk van szüleik szerzeményére; ivadékaik táplálására és nevelésére; arra, hogy az életben irányítsák őket, a halálban pedig vigaszra leljenek. Az egyes embernek joga van saját érdekében megtenni mindent, amit megtehet anélkül, hogy mások jogait sértené...” (146. o.)

Persze elméletben tökéletesebbnek tűnik a természetes jogok elmélete, a polgári társadalmak előtt létező „elidegeníthetetlen” emberi jogok metafizikája. Ami azonban a napi életben oly kevésbé „operacionálizálható”: „Az emberek nem élvezhetik egyszerre a polgári és a nem polgári állapot jogait”; különben is mit kezd „a polgári, társadalmi ember” a hol volt, hol nem volt természeti állapotban élő természetes ember természeti jogaival? Mely jogok persze a lehető legtökéletesebbek in abstracto, „ám elvonatkoztatásbeli tökéletességük jelenti gyakorlatban való fogyatékoságukat”. (147. o.) A radikális emberi jogi doktrína *more mathematico* építkezik, csupán az ész elveiből kívánja levezetni a politika princípiumait. A karteziánus racionalizmus radikalizmusa idegen az angol empirizmus szellemiségét képviselő Burke számára; szerinte a politika tapasztalati tudomány, mely ekképpen csak a múlt tapasztalataiból építhetkezik:

„Az állam felépítésének, illetve megújításának vagy megreformálásának tudományát, akárcsak bármely más kísérleti tudományt, nem lehet a priori tanítani.” (149. o.)

Az a priori építkező természetjogi doktrína nem ismer kompromisszumot, tapasztalati korrekciót, nem fogadja el a tények visszacsatoló tanulságait: „E teoretikusok összes állítólagos joga csupa túlzás, s amennyire igazak metafizikailag, olyannyira hamisak erkölcsi és politikai szempontból. Az emberi jogok igazából középponton helyezkednek el; képtelenség definiálni őket, de rájuk ismerni nem lehetetlen. A kormányzat alatt élő emberek jogai azok az előnyök, melyek gyakran a különféle jó dolgok kiegyensúlyozásából fakadnak; olykor a jó és a rossz, olykor pedig a rossz és a rossz közötti kompromisszumból.” (150. o.)

A minden gyakorlati korrekciót bűnös megalkuvásnak, emberi engedményt elviselhetetlen elvtelenségnek tekintő perfekcionista tanítás éppen rideg tökéletességigénye miatt teljesen védetlen amaz emberi szenvedélyekkel szemben, melyeket jogalkotásban, absztrakt jogelméletben tudomásul venni

nem volt hajlandó. A francia forradalomban a legfennköltebb, leghumanistább eszmék mindig kézen fogva jártak a legbarbárabb tömegindulatok elszabadításával; a központi terv szerint elképzelt civilizatórikus világ-megváltó elképzések az új barbárság rémisztő felszínre törésével. Ez utóbbi paradigmája Burke szemében az október 5–6.-i versailles-i tömegtüntetés, mely erőszakkal hurcolta Párizsba az éhínségért és az ellenforradalmi készülődésért felelőssé tett királyi párt. „A lovagiaság kora a múlté. Az okoskodók, ökonómisták, száműgatók kora jött el, s örökre oda Európa dicsősége” (166. o.). Burke-nek a lovagiaság kora elmúltát sirató patetikus sorait idézték legtöbbit a német romantika poétái, ám az angol gondolkodó nem egyszerűen a középkor szépségét sirta vissza, hanem a nem tervezett civilizáció erkölcsi fölényét magasztalta a nyers érdekviszonyok – és korlátozhatatlan közhatalom – formájában jelentkező modernitás ellenében (mely modernitás védelmében különben kiváló érvei vannak, ha Rousseau és követői moralizáló luxuskritikáját bírálja!): „De most mindennek változnia kell. Az összes szép illúzió, mely a hatalmat szelédé, az engedelmességet kötetlenné tette, s harmonizált az élet különböző árnyalataival, s amely finoman beolvasztotta, bevonta a politikába azokat az érzelmeket, melyek megszépítik a magánemberek társadalmát, s enyhét adják, szertefoszlhatnak a világosság és az értelem új, hódító birodalmától. Az élet összes tisztességes díszét durván leszakítják.” (167. o.)

A mezitelen érdekviszonyokra redukált politika nemcsak kiábrándító haszonelvősége miatt taszító Burke számára (akinek különben kiváló utilitárius érvei vannak, ha az erényfanatikusok gazdasági irracionálisáról szól), hanem azért is, mert a tradicionális tekintélyek elleni támadás egyúttal a hatalom hagyományos gátjait is lerombolja. A totális hatalomkorlátozás politikája – a forradalmárok zsarnokságellenes retorikája – a régi rendet leromboló hatalomnak semmiféle korlátját nem ismeri el, s bár ekkor még három esztendő választ el bennünket a „*semmi szabadságot a szabadság ellenségeinek*”, a „*szabadság zsarnoksága*” jakobinus terrorapoteózisától, a hatalommegosztási elvetése kapcsán Burke már 1790-ben úgy látja, hogy „*szabadságuk nem szabadelvű*”, hogy a zsarnoki monarchiát (mely a jámbor XVI. Lajos alatt már

nem is volt olyan nagyon despotikus) „*a machiavellista politika... demokratikus zsarnoksága*” váltotta fel (171. o.). A közérdek nevében minden jogsértést legitimál a „*forradalmi igazságszolgáltatás*”, mely az ember sérthetetlen jogai nevében minden egyedi esetben megengedhetőnek tekinti a jogtípró forradalmi intézkedések megtételét.

„*Ha a közjó érdekében elkövetett hűszegést és gyilkosságot igazságosnak tartjuk, hamar urügy lesz a közjóból s cél a hűszegésből és a gyilkosságból, amíg nem a kapzsiság, a gyűlölködés, a bosszúszomj s a bosszúszomjnal is félelmebb rettegés csillapítják csülápihatatlan étvágyukat. Ezek a szükségszerű következményei annak, ha az emberi jogok diadalmenetének pompája közepette elveszítjük a jó és a rossz iránti természetes érzésünket.*” (173. o.)

Eddig úgy tűnt, hogy recenzió ürügyén egy Burke-breviáriumot állítottam össze az „old-whig” liberálkonzervativizmus hívei (hívói?) számára. Ám nézzük meg az érme közmondásos másik oldalát: bizony Burke barátunk a felvilágosodásellenesség mindazon közhelyét is felmondja TÖPRENGÉSEI-ben, melyet Barriel atya összeesküvés-elméletétől a „*C'est la faute à Voltaire / C'est la faute à Rousseau*” versikéjén keresztül Adorno és Horkheimer lapidáris, illetve Gadamer professzor szubtilis felvilágosodáskritikájáig olvashatunk e témakörben.

Burke a francia felvilágosodás kritikai racionalizmusának bírálatában nem az evolutív jogfilozófia, a hayeki újkonzervatív neoliberalizmus (vagy fordítva) szép szabadelvű eszméit előlegezi az artificális jogrendszerek önkénye, a tervezett társadalmak totalitárius affinitása vonatkozásában, hanem a szó szoros értelmében vett reakció romantikus tirádait a lázadó értelem, a bűnös autonómiára törő individuum, a gondolat és a lelkiismeret szabadsága ellenében. Itt az angol nemzeti jellem nem mint a Magna Chartától folyamatosan fennálló és egyre kiteljesedő szabadságjogok hordozója jelenik meg, hanem mint a szabadgondolkodók szektájával szembeni természet adta emotív elutasítás letéteményese: „*Négy száz év múlt el felettünk, de úgy vélem, alapszabályban véve nem változtunk meg azóta. Hála az újítással szembeni dacos ellenállásunknak, hála nemzeti jellemünk csigaszerű lomhaságának, magunkon hordjuk atyáink bélyegét. Ahogy én látom,*

nem veszítettük el a tizennegyedik századi gondolkodás nemeslelkűségét és méltóságteljességét; s nem is finomultunk vademberré. Nem vagyunk Rousseau megtérítettjei, sem Voltaire tanítványai; Helvétius közöttünk nem aratott sikert. Nem ateisták a prédikátoraink, s nem örültek a törvényhozóink. Tudjuk, mi nem tettünk felfedezéseket, s úgy gondoljuk, hogy az erkölcs területén nincs is szűkség felfedezésekre..." (177–178. o.)

A felvilágosodás a karteziánus *cogitótól* a kanti *sapere audéig* az emberi rációt tekintette minden morális maxima, minden politikai intézmény, minden társadalmi törvény végső mértékének: ha elfogadom őseim erkölcsi elveit, ez éppúgy magyarázatra szorul, mint ha elvetem ezeket; ha bírálom a fennálló politikai berendezkedést, emellett éppúgy érvelnem kell, mint ha ellentétes politikai rendszer mellett szólnék; a nemzethez, a valláshoz való kötődés e gondolati megközelítés alapján éppúgy nem „természet adta”, kritikai distinkciót vagy tudatos azonosulást meg nem engedő elkötelezettség, mint egy filozófiai iskola vagy egy szabadidős klub megválasztása. Ezt a racionális reflexión nyugvó szabad választás elvét, a reflektív gondolkodás nélkül semmit el nem fogadás morálját támadja a legélesebben Burke TÖPRENGÉSEINEK talán legismertebb részlete az „iskolázatlan érzelmek” és pre- (és ezáltal supra-) racionális előítéletek dicséretében: „Láthatja, uram, hogy ebben a felvilágosult korban elég mérész vagyok megvallani: általában csiszolatlan érzelmeket tápláló emberek vagyunk, ahelyett hogy sutba dobánánk minden régi előítéletünket, nagyon is becsben tartjuk őket, s hogy szegyenünk még nagyobb legyen, ezt éppen azért tesszük, mert előítéletek; s minél hosszabb ideje élnek s minél inkább elterjedtek, annál inkább ragaszkodunk hozzájuk. Nem merjük hagyni, hogy az emberek pusztán saját egyéni szellemi állományukra hagyatkozva éljenek és tevékenykedjenek, mivel az a gyanúnk, hogy ez a szellem minden egyes emberben túlságosan csekély...” (179. o.)

Nincsenek elvben vitathatatlan elvek – így a maga értelmére támaszkodó kritikai attitűd híve; ha minden elv mindenkor vitatható, ha minden hagyomány mindig megkérdőjelezhető, akkor megszűnik a nemzedékek folyamatos sorából álló történelem, akkor vége szakad a civilizáció kumulatív fejlődésének, melynek leglényege a tradíciók szerves egy-

másra épülése, mondja Burke. „Korunk balszerencséje (nem pedig dicsősége, mint ezek az urak gondolják), hogy mindenről vitatkozni kell”, hogy az egyes ember a maga elszigetelt értelmi képességeivel veszi magának a bátorságot, hogy elvesse „az emberi szellem e buszkeségét, amely minden fogyatékosága, dagályossága és tévedése ellenére különböző korok összegyűjtött bölcsessége” (188. o.). E régisége által hitelesített „előítéletek” legnemesebbike Burke szerint az anglikán egyház államegyházi kiváltsága (melyet a katolikus klérus hasonló eljogjai ellen intézett „felvilágosult” francia támadások kapcsán idéz meg). „Ezen elvek alapján véli úgy az angol nép többsége, hogy az államegyház nemcsak nem törvénytelen dolog, de aligha törvényes állapot, ha nincs.” (192. o.) A nonkonformisták adandó állampolgári jogoknak – mely polgárjogi küzdelemnek külön eszmei támogatást adott a francia emberi jogok nyilatkozata, nem ismervén többé vallási alapon való megkülönböztetést az állampolgárok között – Burke egyik leghevesebb ellenzője volt: a vallási disszidenciát és a politikai nonkonformizmust azonosítván, a disszentereket a francia forradalom híveinek, így potenciális hazafülöklőknak tartotta. Állam és egyház szétválasztásának szabadelvű megoldása (melyet az amerikai forradalom vívmányaként még elfogadott) egy bűnös kor bűnös gondolata: „Gondolatainkban egyház és állam elválaszthatatlan egymástól, s aligha említjük valaha is az egyiket a másik nélkül. Oktatási rendszerünket is úgy alkották, hogy megerősítse és megszilárdítsa ezt a benyomást.” (193. o.) Az „ember mint vallásos állat” védelmében, a „nemcsak az értelmünk, de mindenekelőtt az érzelmeink ellen való ateizmus” vándolásában Burke nem sok újat tesz hozzá az 1750-es évek óta közhelyszámba menő felvilágosodásellenes filippikák érveit; a „filozófusok fanatizmusát” már a legélesebb elméjű „antifilozófus”, Linguet is felfedezte. Azt azonban, hogy a magukat a filozófusok szellemi örököseinek kikiáltó forradalmárok megpróbálták magából az ateizmusból egyfajta államvallást kreálni, talán először Burke bíráló tekintete fedte fel: „Az ateista atyáknak megvan a maguk bigottsága; megtanultak a szerzetesek ellenében a szerzetesek szellemében érvelni.” (206. o.)

Talán még élesebb szemre vall az a meglátás, hogy e perfekcionista „a filozófia meg-

valóságát” *mindenfajta* abszolutizmus által elfogadhatónak tartották; a felvilágosultnak nevezett despotizmus vagy a korlátozás nélküli néphatalom egyaránt elfogadható, ha teljhatalmát „a filozófia ígéretei” valóra váltására használja fel: „*Mindegy volt nekik, hogy ezeket a változtatásokat a zsarnokság mennydörgése vagy népi felkelés viszi végbe.*” (Uo.) Éppen azért, mert olyannyira tökéletes, filozofikus végcél realizálásáról van szó, az ellenvélemény, az ellenzék meglepte, a központi hatalmat korlátozó ellensúlyok követelése elfogadhatatlan a „filozófus forradalmárok” számára, akik inkább az egyedül üdvözítő hit birtokában lévő hitterjesztők, semmint kompromisszumra kész reálpolitikusok módjára viselkednek: „*Az abszolút monarchiát elérte a végét. Minden széthúzás, minden küzdelem ezután következett be, amikor a zsarnoki demokráciát választották egy a kölcsönös ellenőrzés elvét megvalósító kormányzati forma helyett. A győztes fél a brit alkotmány elvei felett aratott diadalt.*” (232. o.)

A Bastille lerombolásával kezdődő forradalom – éppen azért, mert sohasem fogadta el a bíróság függetlenségének elvét, a polgári szabadságnak eme minden elvont emberjogi deklarációnál szilárdabb biztosítékát – hamarosan egyetlen hatalmas Bastille-já változtatta Franciaországot, az ancien régime legsötétebb pillanataiban sem ismert kollektív bűnösség és visszamenőleges hatályú büntetés jogi anomáliának forradalmi törvénné tévése következtében: „*Miután leromboltak minden családfát és minden előjogot, feltalálták a bűnös leszármazások tanát. Nem valami igazságos embereket megbüntetni természetes őseik törvényszegése miatt; ám egy testületben egymás után következő fikatív ősokeket alapul venni olyan emberek megbüntetéséhez, akiknek semmi közük a bűnös cselekedetekhez, legfeljebb a bűnösök nevéhez, az az igazságtalanságnak oly kifinomult formája, mely csak a mi felvilágosult korunk filozófiájának a része.*” (237. o.)

A forradalmi igazságszolgáltatás Rousseau savoyai vikáriusának híres-hírhedt „*amit jónak érzek, az valóban jó, amit rossznak érzek, az valóban rossz*” szélsőséges szubjektivizmusát teszi meg jogalkotó elvnek, az erkölcsi intuíciót, mely *per definitionem* csak egyes szám első személyben fogalmazható meg, univerzális jogi normaként kezeli. Itt Burke tradicionalista jogfelfogásának száz százaléki igaz

van: az erkölcsi indulatok jogi kanonizálásának kísérlete iszonytatóbb zsarnokságot involvál, mint a régi rend legönkényesebb *lettre de cachet*-ja. „*A bűnök iránti túlzott gyűlöletük miatt túlságosan kevéssé szeretik az embereket*” (272. o.) – mondja, szó szerint ugyanazt, amit Danton Robespierre-nek utolsó beszélgetésük alkalmával. Az erény még félelmetesebb forrása a terrornak, mint a pusztá érdek: az utóbbi egyszer talán kielégülhet, ám az erény fanatikus vérszomja szilapithatatlan, amíg bünt – azaz amíg élő embert – talál a föld felszínén. Nem tud mit kezdeni az országában talált, az erkölcstelen történelem formálta bűnös néppel, ezért eszméi nevében meg akarja hódítani, az erény nevében le akarja igázni – ahogy Rousseau fogalmazott „*az emberi természet mintegy újrateremtve*” – s ez a fennkölt politico-morális program az empirikus emberek tapasztalati természete számára csak vért és könnyeket ígérő politika lehet.

„*Lehetetlen észre nem venni, hogy a geometriai felbontás és az aritmetikai elrendezés szellemében ezek az állítólagos polgárok pontosan úgy bánnak Franciaországgal, mint valamely meghódított országgal. Az olyan barbár győztesek politikája, akik megvetik a leigázott népet és belegázolnak érzéseikbe, amennyire tőlük tellett, mindig is az volt, hogy lerombolják az ősi ország minden emlékét a vallás, az állam, az erkölcsök területén, hogy összezavarjanak minden területi határt, hogy általános szegénységet teremtsenek a polgárok birtokainak elkobzása révén...*” (285. o.)

És így tovább, folytathatnám a „Burke-breviárium” citátumait a bretonok, gascogne-iak, picardiaiak helyett mindenkit egysegesen – és erőszakosan – franciává tevő központosítás kapcsán: az új, erkölcsi – azaz állampolgári megbízhatósági – alapon kiválasztott tulajdonosok életforma-regulációjára igényt tartó politikáról; majd ellensúlyként avagy az osztó igazság kedvéért a hagyományos hitelvek és erkölccse emelkedett szokások, a nemzeti és a vallási előítéletek iránti lapidáris lelkesedést illusztráló idézetekkel, ám ezzel csak reprodukálnám Burke művének zseniális szerkezetlenségét – jóval kevésbé zseniális módon. Ami elmegy az előbeszéd szertelen szabad asszociációs stílusát negélyező retorikus prózában, az végképp emészthetetlen egy elméleti elemzés avagy a történelmi tipizálás műfajában. A Burke-ról szóló

könyvtárnyi irodalom nem sokat segít a rekonstrukcióban: még a legtárgyszerűbb angol-szász kommentár sem nélkülözi a lelkesült azonosulás avagy a politikailag motivált távolságtartás stílusjegyeit. Üdvözlendő, hogy a fent említett irodalomból szép számmal idéző fordító és előszóíró, Kontler László milyen igényesen tudott válogatni bevezető esszéjében, és a történelmi szituálásban egészen kiválólt alkotott. A *politikai-filozófiai* értékelés kissé halványabbra sikeredett, talán épp az e téren található túl sok elfogultság riasztotta a szerzőt, vagy csupán a szilárdabb *történelmi* tájékozottsága motiválta (ám az is lehet, hogy e hiányérzetet csupán e szabálytalan recenzió írójának más irányú szakmai elfogultsága sugallja). Dicséretes az Atlantisz Könyvkiadó rendkívüli érzékenységről tanúbizonyságot tevő tájékozódása politikai-filozófiai kiadványaiban (és tervezeiteiben), mindenekelött a magyar politikai gondolkodás történetében is kimutatható hatással bíró Burke alapművének jól időzített megjelentetése sikeres vállalkozás (remélhetőleg anyagilag is). Hisz e műben valóban megtalálhatják a magukat ilyen vagy olyan konzervatívnak mondók kedvenc idézeteiket (melyeket magam is megpróbáltam kiemelni), de még a radikálisnak bélyegzett liberálisok is meglelhetik az angol-szász „old-whig” modell egynémely vonzóan stabil kellékét. Melyek közül a legvonzóbb azon antijacobinus mitelem, melyet magyar konzervatívaink manapság a legkevésbé látszanak megszívlelni: „*Jobb az erényt és az emberséget ápolni, sokat bízva a szabad akaratra, akár a cél némi ellévesztése árán is, mint megkísérelni, hogy az embereket a politikai jóindulat pusztá gépezetévé és eszközévé tegyük. A világ egészében véve gyarapodni fog a szabadság által, mely nélkül nem létezhet semmiféle erény.*” (197. o.)

Én mégis egy másik – meglehetősen kevésbé fennkölt – idézetet tennék Burke-citatólogiám végére, amely azt illusztrálja, hogy az emberi természetet historizálásának e jeles teoretikusa megtalálta az emberi természet egyik legállandóbb jellemzőjét, mely éppen a rendszerváltozások idején mutatkozik meg a legpregnansabban: „*AZ ÁLLAM FORRADALMÁVAL A TEGNAPI HÍZELKEDŐ TALPNYALÓ MÁRA SZIGORÚ KRITIKUSSÁ VÁLTOZIK ÁT.*” (222. o.)

Ludassy Mária

ALIG ÉRZELMES UTAZÁS KÖZÉP-EURÓPA-TÁJT

Timothy Garton Ash: The Uses of Adversity. Essays on the Fate of Central Europe (A balsors hasznai. Esszék Közép-Európa sorsáról)
Random House, New York, 1989

Az oxfordi kollégiumok kényelmesnek számítanak, még ha a fűtés gondolatát kandalló, gyapjútrikók, flaneling, kikönyökölt tweedzakkó helyettesíti is. Mi hajthatta ebből az irigyelt környezetből Timothy Garton Asht Kelet-Európába? Talán a gőzölgő fűtőtestek, melyek kikapcsolhatatlanul ontják fullasztó melegüket, míg csak egy hajnalban fogvacogva nem ébredsz, mert a rendszer meghibásodott?

E sístergő vagy jéghideg berendezéseket alapjában a képzelet teszi izgalmassá. A koszos fűtőtest talán lehallgatókészülék. Aki ránk mosolyog, talán megfigyel. Itt akkor is elnyomhatják az embereket, amikor gondoskodni látszanak róluk. Az ő nyelvükön: „mi figyelünk az emberre”. Csakhogy mit tapasztal ebből az utazó? Az X. szállodalánc itteni hotelje szinte a szokott szolgáltatásokat nyújtja. Hogy a készsleges hölgyek állítólag állami megbízatást teljesítenek? Bár minden állami alkalmazott ilyen kedves volna. A szuvenir olcsó, a tömegközlekedés dicséretesen fejlett, bár az utazó pár centes taxin furikál. Igazából csak a térkép felirata figyelmeztet: hic sunt Leones.

És mégis. Mr. Garton Ash egy évtizeden át rendszeresen befizetett e szürkeségbe vezető, másodrangú szafarikra – már ahová még beengedték. (Az NDK-ról írott könyvét elég jónak találták ahhoz, hogy kitiltsák a munkások államából. A Solidarnoscról írott standard munkája lengyel barátokat szerzett számára, THE USES OF ADVERSITY című esszégyűjteménye pedig tiszteletbeli közép-európaiságra jogosítja.) 1986 októberében irt óhaja tehát teljesül, ha van/lesz Közép-Európa: „*Most azt mondhatnánk, hogy Orwell közép-európai volt. Ha ezt értjük közép-európaiságon, állampolgárságot kérek.*”

Igen, Mr. Garton Ash érdekesnek találta a régiót. Vagy addig ügyeskedett, míg az érdekessé nem vált számára. Mr. Garton Ash

addig-addig mozgott ellenzéki körökben, míg sikerült magára terelnie a hatóságok figyelmét. Megvannak az oroszlánok! Angol útleveél birtokában úgy érezhetjük, az oroszlánok ketrebben fűjtatnak. Vagy az utazó van a ketrebben. Mindegy: az oroszlán nem fér hozzá. A legrosszabb, ami történhet: az utazót ketrecestül expediálják a szabad világba. A kelet-európai szafarin az a legnagyobb izgalom, ha igazi besúgóval találkozunk. Így aztán Mr. Garton Ash, a maga és olvasói derűs örömeire kijátszhatja a szűkös költségvetés áldozataként fantáziátlan Zsiguliban üldögélő megfigyelőket, s eljut Ellenállókhoz; keletnémet besúgókkal cicáz; illegális budapesti happenningeken élvonalbeli bölcsességeket hallgat és mond Kelet-Európa közép-európaiságáról, munkaszüneti napon hivatali teendőikkel terhelt arctalan szocialista biztonság hivatalnokait. Mr. Garton Ash javára szól, hogy tudja és érzékelteti: másként élük meg mindezt, akik maradnak, akik nem jöhetnek el vagy nem akarnak eljönni.

Elnyomás – régi játék (reméljük). A kötet utolsó hat esszéjében már arról olvashatunk, mint válik semmivé ez a világ, melyet elnyomás és ellenállás különböző dózisaiból kevertek.

1989 – „egy kis utcai kravall”, ahogy boldogult herceg Metternich vagy M. F. székesfővárosi rendőrfőkapitány mondották volna – száz év eltéréssel. Vajon nem ítélte-e antikváriusi érdeklődésre a könyvbeli megjelenés pillanatában a történelem Garton Ash esszéit? Mit számít még a bukás, a hatalom nélküliség és a regények nélküliség nem heroikus etikája és más szellemi termékei? Kit érdekel e percben, mint szenvedtek a nyolcvanas évek párizsi vagy pesti összejövetelén az értelmiségiek (mindig értelmiségiek!)?

Hol a tavalyi hó? Egy reggel arra ébredsz, hogy szabad vagy, kelet-közép-európai polgár, és nem rovar többé. A jelek szerint polgárunk (aki azért inkább csak államalkalmazott egy széteső államban), úgy viselkedik, ahogy a rovarlét éveit után várható tőle.

Bárcsak krónika lenne, amit a nyomtatás napjaiban még jelen időben fogalmazott a szerző! De inkább félmúltról szól Garton Ash, mely meghatároz egy másik félmúltat, amit e sorok írásakor jelennek tartanak.

Elvgre a kötet „hősei”, az „engedélye-

zett” tömegek, akik a pápát üdvözlük, és a betiltott írók – akik egymást hol üdvözlük, hol nem – a mai nap urainak tűnnek. Ami most megvalósul(hat), részben abból a szellemi állapotból nő ki, amit e könyv sorai rögzítenek vagy fölfedeznek. A nagy utazók nemcsak megtalálták a mesés távoli birodalmakat, de jelentéseikkel világokat teremtettek, végzetesen befolyásolva a felfedezett kontinensek sorsát. Garton Ash nemcsak fölfedezi a közép-európai gondolatot, de gazdagítja is. A tanulmányokban autentikusabban találkozik Michnik, Konrád és Havel, mint mondjuk a New York kávéházban. Meglehet, sajnálatos, mindenesetre jellemző vonása a közép-európaiságnak, hogy a szellem képviselői New Yorkban, Párizsban és Garton Ash cikkeiben kerülnek igazán otthonos közelségbe.

A könyvben kirajzolódó kép szerint az értelmiség, azaz a becsületes értelem és hit ellenállása jellemezte (alkotta) Közép-Európát. Közép-Európa mítosz, mely valósággá vált (válhat)? De Garton Ash nemcsak az együttérzés utazója, politikai realista is. A szakember tudja: a németkérdés az igazi kérdés Kelet-Európa számára. A nyolcvanas években az NSZK pragmatikusan fogta föl a németiség dolgát, már csak a Szovjetunió közelsége miatt is. „Eddig – írta annak idején Garton Ash – e sajátos nemzeti érdekeket a nyugati szövetség különösebb feszültségek nélkül magába tudta fogadni. Nincs okunk feltételezni, hogy a belátható jövőben ez másképp lenne. Amint azonban Weizsäcker elnök megjegyzi, jobban tesszük, ha észrevesszük ezeket az érdekeket. Bonn erőteljesen érvényesíteni fogja azt, amit német nemzeti érdekek tart.” Az NDK polgárai aztán egyéni menekvéssel és tömeges demonstrációval túlléptek a Deutschlandspolitik reálpolitikáján, új lehetőséget adva a német nemzeti érdek kifejezésének ..

Németország persze sosem e sokszínű és képzeletbeli Közép-Európa része, ha meghatározó is Közép-Európa számára. Németország ehhez túl német, tehát egyedi. Más az értelmiség társadalmi szerepe. Ez nem polgárságpótló vagy éppen a polgárság hiányában termelődött Bildungsbürger. Mások a reakciói, ha szembekerül a Gonosszal. Márpedig rendszeresen szembekerül. És a legnagyobbak, néhány kivétellel, ilyenkor – amint érthetetlen felsőbbsséggel Thomas Mann

mondotta – rendszeresen az Innerlichkeitet, a hatalom védte bensőséget választották. („Mann tétele megfizetett befolyásáért: klisévé alacsonyult.”)

Bizonyos fokig Brecht is az Innerlichkeit vonalába illeszkedik (bár a Mitmachen, az együttműködés, amit Ash, joggal, a rovására ír, az ő esetében fontosabb a bensőségnél). A „közép-európai értelmiség” – azt hiszem, inkább a mitikus, mint a megfigyelhető, de itt a mítosz számít, a skatulya felirata – ennnyiben Brecht vagy még inkább Hermann Kant ellentéte. A keletnémet író elmehegett (szerencsés esetben, illetve kitették, mint a kismackát, nyakánál fogva): a nyelvi közeg megmaradt. Legföljebb az írás mint tett jelentősége veszett el. De a cseh író kinek írhat Csehországon kívül? – kérdi Garton Ash.

Garton Ash cseh értelmiségje, vagy a magyar és a lengyel, tehát nem emigrál. (Mely tétel irodalomtörténetileg éppúgy nem igaz, mint az Innerlichkeit: a polgárian ellenálló Márai Kaliforniában halt meg, ahol Mítosz él; Mrozek és Kundera pedig éppen az emigráns távolságtartásával és zsenijükkel emelkedtek a világirodalomba.) De Közép-Európa, mint a kommunizmusnak ellenálló nem e világból való birodalom szempontjából a maradók, a ki nem eresztettek és a visszatérők, a Michnikék, Havelek az érdekesebbek, sőt a fontosabbak. Ők az anyagai, ők a formálói a hatékony mítosznak. És – *jelenlétük* folytán és okán – ők a mai politika tényezői. (Hogy ez a sorsfordító maradás tartós jelenlét vagy pusztá epizód volt-e/lesz-e – ezt próbálgatja Garton Ash – és a választópolgárok.)

Garton Ash felfogásában Közép-Európa „a jelenre vonatkozó állító követelés”. Gondunk a jövővel van. A mítoszra szükség volt a látszatokból szőtt elnyomó valóság ellen – de most az a kérdés, vajon nem csupán újabb mítoszok – nem csak Közép-Európa típusúak – veszik-e át az uralmat. „Ha Közép-Európa csak arra figyelmezteti az amerikai vagy angol újságolvasót, hogy Kelet-Berlin, Prága és Budapest nem egészen abban a helyzetben van, mint Vlagyivoszto, akkor jó célt szolgál.” Ezen túl azonban Közép-Európa hatékony mítoszként létezett: vágyak, álmok, óhajok és tisztesség alkották. Tisztesség: ez mindenekelőtt. Úgy tűnik, és ez talán nem csak a Garton Ash által kiemelt szerzőkre igaz, hogy 68 bukása után nem any-

nyira a direkt politizálás, inkább az igazmondás politikája került előtérbe. A rendszer hazug; a nem hazudás imperatívusa a rendszer legteljesebb tagadása. Husák, a feledés elnöke programmá emelte, hogy az emberekkel el kell feledtetni a múltat (és ezzel a valóságot). Cserébe a hétfégi házak magánörömét kínálták. (És ki akart 1956-ra emlékezni Magyarországon, míg viszonylag jól mentek a dolgok?) A közép-európaiság válasza: egyszerűen *elfeledkez* a Husákok teremtette világról. (A jövőre nézve az a gond, hogy a Husákok látszatvilágában mégiscsak látszatlétezett és látszat-közreműködött sok millió alattvaló, akiknek most szavazniuk kell, és akiknek el kell viselniük a látszatvalóságunk – igenis a miénk – valóságos összeomlását. Manna vagy Sacher torta helyett itt kövek és Dreck hullik a fejekre.)

A derék közép-európai katona tehát a létezőt ignorálja a valóság kedvéért. Sokaknak a marxizmus-leninizmus szemínáriumból ismerős e tétel.

Garton Asht megejtette ez az erkölcsi világnézet. Persze nem elemző ereje imponál neki, hanem erkölcsi nagysága. Nagyon is sokallja a benne rejlő „mitopoétikus” hajlamot, azt, hogy hajlamosak a közép-európai múltnak tulajdonítani azt, ami reményük szerint a közép-európai jövőt jellemezni fogja. Egy szóval a lennie kell és a volt szokásos összekeveredése.

A fennálló elfeledésére a múlt abszintjából és vodkájából hörpintgettek. Az „államot ignorálták” (Vonnegut). Az értelmiségiek, különösen a lengyelek „*másutt éltek*” az igaz és kívánt (és talán lehetséges) kedvéért. Nem külföldön, hanem a múltban. (S ha külföldön, akkor is a nemzeti múltban.) Egy „nem hivatalos” múltban, mely jórészt a szellemi ellenállás álmaként létezett, és mint ilyen korántsem sine ira et studio termék. Ez a múlt napjainkban – éppen idealizált jellege miatt – egyszerűen veszélyessé válik. Az Európához főlzárkózást egy valójában nem éppen makulátlan, kicsit idejétmúlt múlt visszahozásával biztosítani? Gustav Husáknak igaza volt: egy emlékezet nélküli országban bármilyen lehetséges. Egy ilyen mitikus múltban élő országban viszont előfordulhat, hogy csak egyvalami lesz lehetséges.

A közép-európai szellemi elit szűk kör.

Ezek az egymásra hivatkozásokból zárt társadalmat építő ellenzékiek nem reprezentatívak, eltéréseikben azonban saját országukat jelképezik. Az „események” (egy része) *után*, ma hajlamosak lehetnének elhinni, hogy a cseh, magyar, lengyel és keletnémet változások és népek eltérése megfelel Havel, Konrád, Michnik és – mondjuk – Hermann Kant különbségének. (Holott legfeljebb jövődő félreállításuk lesz a közös.) Amit bennük Ash megragad, talán csak stíláris eltérés. Elvégre írókról van szó. Így lesz Magyarország Konrád nyelvi bravúrja nyomán Jugendstil ország. Garton Ash szerint a nyolcvanas évek magyar életformája a félig kimondásra épül, az életet bújócskák teszik elviselhetővé. Valóban nagy hagyománya van ennek a félig élt magyar életnek, s kétlem, hogy a ma a mindent kimondás órája lenne. Lengyelországban fekete-fehér ellentétekben gondolkodtak – és cselekedtek is. A magyarok Garton Ash szerint elvarázsolt kastélyban éltek, és bujkáltak-bujdostak. Így aztán nehezen tudták egymásról – de néha, úgy látszik, önmagukról is – eldönteni, szereplők vagy statiszták, mecénások, gleichschaltolók vagy gleichschaltoltak, ellenállók vagy mégse. Ha ma megkérdeznénk egy egykori ügynököt – és e szempontból szinte közömbös, melyik cégnek dolgozott –, a rendszer ellenállójaként fogja leleplezni magát. És ez igaz, ha az ember arra gondol, milyen finoman számolta föl magát a magyar elvarázsolt kommunizmus.

A félig kimondás nyelvi készítése a Kárpát-medencében tovább kísért. A ma progresszív hőse tegnap ugyancsak progresszívként mai szövetségeseit üldözte. Amely üldözésről ismét mások kimutatják, dédelgetés volt az valójában. Nekik legyen mondva Mundegey, a fogalmak bizonytalansága bizalmatlanságot szül.

Garton Ash hősei értelmiségiek. Zsánérképei ennek megfelelően korlátozott érvényességűek, még akkor is, ha szimbólumként e szereplők túlmutatnak mikrovilágukon. Az már Garton Ash szerencséje – s talán a miénk is –, hogy akikről az eszmék szólnak, időközben országos vezetők lettek. Garton Ash ma valószínűleg olyan kapcsolatokkal rendelkezik az új kelet-európai establishment köré-

ben, amelyekről Ófelsége Külügyminisztériuma csak álmodhat.

Mindezek ellenére igaztalan lenne őt egy belterjes elit krónikásának tartanunk. A tömeg főszerephez jut nála, ahogy utóbb néhány döntő napra vagy órára Pest, Prága, Lipcse utcáin – akárcsak a jellegzetesen kelet-európai operában, a Borisz Godunovban. Ha a pápa megáldja Lengyelországot, az emberek jelentőségét tömeg mivoltuk adja. Ha az olyan „egyszerű ember” – mint a Lutopecnyben élő gazdálkodó, Augustin Navratil – paraszti makacssággal és vallásos hittel szembeszáll a hatalommal, ott Garton Ash megindult, szinte zavart tiszteletet érez. A zavartság némileg fokozódik, amikor őszintén és becsületesen antiszemita lengyel paraszttal akad dolga. Igaz, ezeket a SHOAH című filmben ismerte meg. Mindenesetre ahol a „*társadalmi lelkiismeret ötödik hadoszlopára*” vár az elnyomással szembeni küzdelem, ott zavaró, ha ilyen „*szabadcsapatokra*” is számítani kell.

A jövődő elnökök és miniszterek erkölcsi tisztasága kétségkívül nagy, ha ugyan nem döntő szerepet játszott a változásokban. Ám ezzel együtt is, a változás múltban kitapintható erői kétségeket és aggodalmat keltenek. Ez az aggodalom még nincs jelen a kötetben, hiszen az utolsó esszé, az átalakulást forradalom és reform keverékének (öszvérenek?), refolutionnak nevező dolgozat, még a „*fantasztikus tavasz*” – az 1989-es – szédületében íródott. De a ma több mint aggasztó tények felismerhetők a kötetből.

A hétköznapi ellenállás Magyarországon és Csehszlovákiában – de a „lengyel piacokra” gondolva nemcsak itt – a magánéletre korlátozódott. „*A feketézés az egyszerű emberek antipolitikája.*” És a „reforr” (refolution) csak részben belső erők műve, részben a gorbacsovi birodalmi arcvonalkurttítás „ajándéka”. Aligha véletlen, hogy Kelet-Európa tiszteletbeli állampolgára az emancipációs folyamatok ottomanizációként, a sikertelen modernizáció következményeként szemléli. Ha van emancipáció, akkor az emancipáció a hanyatlásban és a hanyatlásból. Ha volt itt modernizációs kísérlet, akkor ami most jön, az a modernizáció kudarcának levonása lesz.

Vagyis az elért – mégoly felületes – szekularizáció visszavonása. Eppen a nem szekularizált erők tudtak a leghatékonyabban ellenállni a zsákutcás keleti modernizációnak: a nemzeti eszme, a vallás. Így aztán nem csoda, ha a szocialista ideál eltűnni látszik az ellenzék gondolatából. Másrészt a haveli program szerint a kelet-európai ellenállásban a polgári társadalom elsődlegesen nem magántulajdont és magántermelést, hanem igazságban élést jelentett. A deklarációk szintjét elhagyva a magángazdálkodás – illetve az avval járó jólét – irigységet, bizalmatlanságot szült. Nem csoda, ha okkal, ok nélkül kollaborációt és a haza kiárusítását emlegetik a vállalkozókkal kapcsolatban mindenfelé.

Ash még a szocializmus viszonyainak fennmaradását feltételezve fogalmazta meg a demokratizálás nehézségét Magyarországgal kapcsolatban. Két évvel később, amikor ezernyi demokratikus lilium gyönyörködtet, míg másnap még demokratikusabb művirágra cseréli ki őket a nagy Kertész, még megfontolandóbbak Ash szavai:

„Az a szomorú helyzet, hogy a szocializmus valamennyi kelet-európai országban megteremtette a liberális demokrácia plusz vegyes gazdasággá válás belső akadályainak arcvonaltát. Ezek az akadályok – Bahro illő kifejezésével élve – nem kizárólag a politbürokratikus diktatúra rendszerében rejlenek, és nem is csak az uralkodó nómenklatúra-osztály jellegében és érdekeiben, hanem az uraltak jó néhányának érdekeiben, attitűdjeiben és félelmeiben is.”

És egyelőre nem látszik igazolódni Ash jóslata, miszerint a külső szuverenitás körülményei közt „ezeket az akadályokat egyszerűen félresöprik”. Persze, az (át)utazónak nemcsak az az előnye, hogy továbbállhat. Hanem, hogy nem a pillanat millió frusztrációja diktálja itéletét. Mégis, mégis... Wolf Biermann tanúja volt annak a jelenetnek, amikor száz-ezernyi keletnémet polgár, aki – nem is mindig az eltűrés szintjén – mégiscsak együttműködött a Stasi-szocializmussal, őrvongva gyalázott Lipcse utcáin egy háromezres szocializmuspárti csoportot. Olyan baloldali ellenzékieteket fenyegettek, aki a Stasi-szocializmus legsajátabb műintézményének, a kihallgatószobának állandó ügyfelei voltak. Emancipáció a hanyatlásban.

Az ancien régime olcsó világmagyarázatá-

val szemben persze hirdetnünk – és kissé hinnünk – kell, hogy a szellem felülkerekedhet a matérián. Vagy mégsem az antipolitika győzött? Hogy Konrád György állítólag szecessziós módján folytassuk: közép-európainak lenni világnézet és nem állampolgárság.

Más, kevésbé Jugendstil, itteni világnézetek szerint azonban a nemzetállami polgárság az üdvözítő.

Philip Roth egy víziójában magát, Vidalt, Malamudot képzelte a villamosvezetővé és utcaseprővé avanzsált 1968-as cseh értelmiségiek helyébe. Aztán mégis Havel lett a köztársasági elnök. Felemelőn antikafkaesque. De hol a vége?

Derék lelkészek és színészek a jogászok helyén a törvényhozásban. És hivatalnokok továbbra is a gazdaságban. Persze, más hivatalnokok. Még ha ugyanazok lennének is fizikailag, immár hazafias érületű, népszerűtől szakemberek. Őszintén. Szavukra. Milyen lesz, ha az antipolitikusoknak újra az antipolitikát kell választaniuk? Mi lesz, ha az igazsággal győztesek helytelen érületűnek bizonyulnak? Ha túl sok jogot biztosítanak a kisebbségeknek? Horribile dictu, a cigánynak? Ha komolyan veszik Mitteleurópát – nem az álmodott múlt mitoszát, hanem az őszinteség köztársaságát? Mi lesz, ha ezek az értelmiségiek mégsem hajlandók betiltani a pornográfát, szegénységet, koldulást, abortuszt és ateizmust? Ha a sajtószabadságról szóló törvény egyetlen érdemi módosítása nem erkölcsrendészeti cenzúrát intézményesít? Ha nem a naponta új méretre szabott nemzeti közérdekhez szabják a törvényt? Ha nem ünneplik jogállamként az újraállamosított jogot? Szerencsére a mai vezetők egy része szakképzett utcaseprő és villamosvezető is. Az átképzési költségeket megspórolhatja majd az alulcivilizált civil társadalom.

De mi lesz, ha a győztesek mégsem tudnak megmaradni közép-európainak? Ha a politikus győz az antipolitikuson és az antipolitikusban? Elvégre „normális országban” nem a lehetetlen akarása az egyetlen becsületes realizmus. Sőt a diadalmas – tisztaságában vonzó – naivítás bűnös felelőtlenséggé válik. Mondom, egy normális országban. De Közép-Európa hagyománya szerint: *„Itt mindig mást csináltak, mint amit gondoltak, vagy másképp*

gondolkoztak, mint ahogy cselekedtek.” (Mert mit ér egy Közép-Európa-esszé szép Musil-idézetek nélkül? Hogy végre komoly kifogást is tegyünk Garton Ash könyvével kapcsolatban.) Mármost igen jó esélye van annak, hogy miközben Garton Ash szereplői Közép-Európa nyelvét beszélik, majd kénytelenek lesznek cselekedeteikkel egy Köztes-Európa (Zwischeneuropa) megtartásában közrehatni. („Zwischeneuropa a gyenge államok, nemzeti előítéletek, egyenlőtlenség, szegénység és Schlamassel [= pech cum slamasztika] függőségben tartott köztes övezete.”)

Epilógus (vagy ahogy TGA írta a *New York Review of Books*-beli, kissé euforisztikus tanulmányában: S i r f e l i r a t):

„Bizonyos, hogy még sok további konfliktus, igazságtalanság és nyomor vár ezekre az országokra. Ezek azonban más viszályok, más igazságtalanságok, más nyomorok lesznek, régiek és újak, pre- és posztkommunisták. A legrosszabb esetben új diktátorok jönnek, de ezek másfajta diktátorok lesznek.”

Az értelmiségiek megint termelnek majd, feltéve, hogy értelmiségiként élik túl a folyamatot. (Ha ugyan mindenütt sikerül fizikailag túlélniük.) A jövődő utazóra ismét sok derű, kacagás vár. Tessék csak, tessék, isten hozta önöket állatkertünkben.

Egy figyelmeztetést azonban nem takaríthatunk meg: az intellektüelek, az antipolitikusból lett politikusok egyre hasonlatosabbak lesznek a született politikusokhoz: egyre unalmasabbak. Talán nem is baj. Talán mégis elég volt ezen a tájon a vérfagyasztóan izgalmas verssorokból.

Sajó András

KÖZÉP-EURÓPA EGY KIVÉTELEZETT ÉS KIVÉTELES LÁTÁSÚ UTAZÓ SZEMÉVEL

*Timothy Garton Ash: A balsors édes hasznai Válogatta Kenedi János, fordította Barabás András, Kozma Zsolt, Könczöl Csaba, Pap Mária Európa-Százdavég, 1991. 307 oldal, 190 Ft**

1. Amilyen fantasztikus mélységekig volt képes Garton Ash belelátni Kelet-Közép-Európa balsorsú világába, olyannyira látja azt is, hogy a balsors édes hasznai, az elnyomás, a bezártság, a szűk mozgáster istállómelege teremtette értékek elképesztő gyorsasággal tűnnek el e társadalmak életéből, a szabadság viszont csak lassan szüli a maga új értékeit. Garton Ash – nem vitás – örülne, ha a balvégzetű politika körülményei között virágba szökkenő értékek, erők és erények közül akár csak egy is túlélne a felszabadulást. Még azt is mondja a magyar kiadáshoz írott előszavában, hogy „A térség és az egyes ember jövőjével kapcsolatban folmerülő sok-sok súlyos kérdés közül számomra a legfontosabb az, melyet a könyv legvégén teszek fel”. A kérdés a könyv vége felé pedig így hangzik:

„Az elmúlt évtizedben a térségben utazva komoly értékekkel találkoztam: az erkölcsi bátorság és az eszmei hajlíthatatlanság, a bajtársiasság, barátság és családi élet gyönyörű példáival; láttam, hogyan találnak helyet és időt megfontolt beszélgetésekre, zenére, irodalomra anélkül, hogy a tömegkommunikáció örökös zakatolása befolyásolta volna őket; láttam keresztényi tanúságtételi eredeti, tiszta formában; általánosabban szólva: minőségi kapcsolatokat különböző társadalmi háttérű s korábban ellentétes hitet valló emberek között – vagyis a szolidaritás szellemiségét” – mondja. De, teszi hozzá: „Tudom, nagy a szentimentális eszményítés veszélye, hiszen a kivételezett utazó ezeket az értékeket úgy élvezheti, hogy sohasem kell megadni az áru-

* A magyar válogatás a THE USES OF ADVERSITY-t vette alapul, de nem azonos vele. Négy – részben magyarul máshol olvasható – írás kimaradt, s három újabb, AZ IGAZSÁG ÉVE KELET-EURÓPÁBAN, a KELET-EURÓPA: A VÉZOZON UTÁN és a NÉMETORSZÁG LEVETI LÁNCAIT bekerült.

kat. Márpedig nem vitás: akárhogy számoljuk is, aránytalanul magas árat kellett fizetni értük. Sülyos tévedés volna azonban azt hinni, hogy ezek az értékek nem valódiak. Nagyon is azok. S éppen ezért 1989 után számomra az a nagy kérdés: túlél-e az értékek – és ha igen, melyek élnek túl – a felszabadulást? [Az én kiemelésem – V. M.] *A közösségek csak sorsközösségek, csak Schicksalgemeinschaftok voltak? Kizárólag a balsors tartotta fenn őket?*

A recenzensnek természetesen nem áll módjában kétségbe vonni Garton Ashnek azt az állítását, hogy számára ez a legfontosabb kérdés, ahogy a már idézett ELŐSZÓ-ban mondja, ahol azután az említett értékek, erők, erényekre vonatkozóan a következő kérdéseket teszi fel: „Lesz-e közük egy is, s vajon melyik, amelyik túléli a felszabadulást? Vagy kizárólag a balsors szolgált ezekkel az édes hasznokkal?” (A könyvben a második kérdés, az ELŐSZÓ utolsó mondata így hangzik: „Vagy kizárólag ezekkel az édes hasznokkal szolgált a balsors?” – aminek sem önmagában, sem az adott kontextusban semmi értelme nincsen. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom: hibás a fordítás.) E kérdések, akárcsak a kötetben összegyűjtött valamennyi esszé, arra utalnak, hogy Garton Ash nagyon is szkeptikus, ha a balsors édes hasznainak túlélési lehetőségeiről van szó. Tudja, hogy a számára – mondjam azt, hogy érzelmileg – legfontosabb kérdés alapján negative fog eldőlni, s 1989 után persze már látja is, hogy ez történik; ez azonban nem feledteti vele ezen édes hasznok aránytalanul magas árat, s a még a „pártállamiság” éveiben íródott esszéek egyik alapvető gondolatát, hogy a kommunizmus korszaka morálisan nem jó időszak; s egy pillanatra sem rendíti meg azt a meggyőződését, hogy bármilyen sok igazságtalanság és szenvedés várjon is még a közeljövőben Közép- és Kelet-Európa népeire, 1989 „az igazság éve” volt Kelet-Európában.

A balsors édes hasznai iránti nosztalgia nélkül persze Garton Ash nem lenne az, aki; az a – minek nevezem? – történész, író, publicista, újságíró, aki – mert ő maga szinte mindent megértett – talán a legtöbbet tudta tenni azért, hogy a nyugati értelmiség valamit legalább megértse a háborút követő évtizedek Közép- és Kelet-Európájából, a rendszer sajátosságait leíró üres, elvont sémák elsajátítá-

sa helyett érzékletes képet nyerjen e világ minden uniformítás ellenére országról országra nagyon is különböző hétköznapjairól; nem lenne az, akinek írásaiból mi, közép- és kelet-európai értelmiségiek is rendkívül sokat tanultunk önmagunkról és világunkról: mert Garton Ash szinte úgy ismeri ezt a világot, mintha benne élne, s mégis a messziről jött ember, az „utazó” szemével tekint rá. Egy olyan utazónak a szemével, aki kritikusan tekint a saját világára is, látja annak minden igazságtalanságát és visszasságát, holott tudja, hogy az – bármilyen rossz is – számunkra ma a lehető világok legjobbika. Igen, ebben rejlik Timothy Garton Ash titka. Együtt él benne és vállalja egymást a fenti értékeket fenntartás nélkül magáénak valló, az őket megvalósító, sohsem volt, sohsem lesz világ után vágyódó romantikus és az a próza realista, aki tudja, hogy sokkal jobb, morálisan is jobb, ha Thomas Mann „morálisan jó időszak”-át, ahol az erkölcsi alternatívák abszolút világosak, s így kevesek, a legjobbak – jöllehet szenny és mocskok közepette – minden kétértelműségtől mentesen képesek a legmagasabb rendű erkölcsi értékeket megvalósítani, egy jól funkcionáló világgal váltjuk fel, amelyben ugyan alig valaki riad vissza attól, hogy megkösse a maga (néha igenis erkölcsi) kompromisszumait, de teheti, hiszen azt látja, hogy szinte senkivel szemben sem követnek el megbocsáthatatlan bűnöket. Garton Ash egyetért Brecht Galileijével, aki Andrea Sarti kétségbeesett mondatára – „Szerencsétlen ország, melynek nincsenek hősei” – csendesesen azt feleli: „Nem. Szerencsétlen az az ország, melynek hősökre van szüksége.” (Ungvári Tamás fordítása.)* S a posztstálini idők kommunizmusa még csak nem is volt a Thomas Mann-i értelemben morálisan jó időszak. „A jelen »morá-

* Garton Ash megdöbbentően okos és értő Brecht-írása – BRECHT ELVTÁRS – (jó, hogy Kenedi beválogatta a kötetbe, jóllehet látszólag megbontja a kötet tematikus egységét) sem születetett volna meg, ha nem volna írói alkatának meghatározó eleme az el-lentmondások tudomásulvétele. Csak így érthette meg, miként lehetett Brecht, ez a mindenfajta, a leg-mocskosabb politikai aljasságra is képes szörnyeteg („A szörnyeteg tehetséges» – mondta róla Thomas Mann szomorúan” – írja Garton Ash) nagy költő, akit a lengyel munkások 1980-ban a Szolidaritás költőjévé fogadtak.

lisan nem jó időszak» Németországban (az ironikus manni értelemben). Az alternatívák nem világosak» – írja.

2. A kötet 1981 és 1990 közötti írásokat tartalmaz keletkezésük sorrendjében. S ha Kennedy János, gondolom, Garton Ash egyetértésével, nem igyekezett is mintegy egyenmősíteni a kötetet – hogy az a magyar olvasó is képet nyerhessen Garton Ashról, a történésről, íróról, publicistáról és újságíróról, aki annak idején sem a *New York Review of Books*-ot, sem a magyar szamizdatot nem olvasta, meg hogy az is, aki olvasta, élvezhesse stílusának, rátekintő és rávilágító képességének hallatlan sokszínűségét –, a szemünk előtt bontakozik ki a kelet-közép-európai történelem II. János Pál pápa második lengyelországi látogatásától egészen Németország újraegyesítéséig. Nem a történelem részletei az érdekesek, azokra úgyis emlékszünk, illetve azokat úgyis elfelejtjük. Ami itt igazán izgalmas, az az a lehetőség, hogy valamenynyien újraélhetjük azt a bennünk magunkban lejátszódott folyamatot, amely az „Eszem, nem eszem, mást nem kapok” lelkiállapottól – mert mindannyian így láttuk, bárhogyan reagáltunk is arra, ami körülött bennünket – addig a megdöbbentő felismerésig tartott: „*Tavaly Kelet-Európában kimúlt a kommunizmus; élt 1949-től 1989-ig. Nyugodjék békében. Sírfeirata ez lehetne:*

...életéből

Az volt a legszebb, ahogy távozott...”

Legalább olyan élvezettel olvassa az ember a VÁZLATOK EGY MÁSIK NÉMETORSZÁGBÓL karcolatait, amelyből néhány oldalon kibontakozik valamiféle, a mindennapoktól a politikáig és a politikától az irodalomig mindent szemrevételező összkép a valahai NDK-ról, mint a KELET-EURÓPA: A VÍZONON UTÁN halhatlanul okos elemzéseit a három közép-európai karakterű ország – Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország – jelenbeli perspektíváiról vagy a NÉMETORSZÁG LEVETI LÁNCAIT töprengéseit az újraegyesített Németország előtt álló feladatokról és alternatív lehetőségekről. Lehetetlen itt akár csak megemlíteni is mindazt, ami fontos Garton Ash esszéiben, nem is feladatom.

3. Garton Ash azt írja az ELŐSZÓ-ban, hogy „*Könyvemből kiderül, hogy jobban érdekelnek az eszmék, mint a hadseregek, a kultúra, mint a gazdaság, a nemzetek, mint a politikai rendszerek, s főleg az, hogy érdekesebbnek tartom az egyes embert, mint az arctalan közösségeket*”. A kultúra emberének ebből a kicsit sematikus hangzó nyilatkozatából számomra a legutolsó szembeállítás a fontos; ha megpróbálok megérteni, hogy tulajdonképpen mit is jelent,* akkor jövök rá Garton Ash elemzéseinek igazi titkára. Őt ugyanis talán az érdeklő leginkább, hogy mi az, ami az emberek cselekedeteit motiválja. S minthogy ez érdeklő, könyve annak a folyamatnak a krónikájává válik, amelynek során a kelet-közép-európai ember a rendszer követelményeinek való tehetetlen megfeleléstől vagy éppenséggel a rendszerrel való aktív azonosulástól eljut valamifajta tudatos szembenállásig, a rendszer követelményeinek elutasításáig, ha a túlnyomó többség – érthetően – nem vált is aktív ellenzékivé. A Garton Asht kevésbé érdeklő gazdaság, hadsereg, politikai rendszer belső problémáinak, nehézségeinek megértése nélkül természetesen nem érthetjük meg, hogy miért lehelt ki a kommunizmus – méghozzá viszonylag békésen – a lelkét Kelet- és Közép-Európában. De *ami könyörtelenül a vég, a kimúlás felé mutatott, az minden kétséget kizáróan az emberi magatartások folyamatos változása; ez akkor is így van, ha az utóbbihoz az említett intézmények problémáinak felhalmozódása kétségtelenül hozzájárult.* Hiszen az is világos, hogy e problémák kieleződése sok tekintetben emberek magatartásának megváltozásából következett. Garton Ash ezért tudja pontosan a vég kezdetének időpontját. Mert a kommunizmusban a gazdaság mindig rosszul működött, a Varsói Szerződés számára a fegyverkezési verseny mindig szinte elviselhetetlennek tűnő terheket rótt stb. stb. Az emberek többsége azonban együttműködött. Együttműködött az is, aki soha nem hitt az eszmében, s együttműködött az is, aki kiábrándult belőle. Garton Ashnek igaza van,

* Persze Garton Ash abban az értelemben is érdeklődik az egyes ember iránt, hogy megpróbálja megérteni, s azután jellemzi az általa ismert egyes személyiségeket. De talán ez kevésbé fontos, mint az általános egyedek motívumai iránti érdeklődése.

amikor azt állítja, hogy a totalitárius, a totális mozgósításon alapuló rendszer már akkor bomlásnak indult, amikor nem volt képes többé állampolgárai lelkét és szellemét sem mobilizálni. A hetvenes években már Kelet-Németországban is ez volt a helyzet.

A „Prenzlauer Berg [Berlin egyik kerülete] Népgazdasági terve” „...szocialista versennyel zárul: SZÉPITSÜK FŐVÁROSUNKAT, BERLINT: MACH MIT! (Csatlakozz hozzánk!) Tanúja voltam a csatlakozásnak a gyakorlatban, amikor bérházunk kapualjában megjelent egy »MACH MIT!« akciót bejelentő plakát: a következő hét szombatján tizenegykor el kell takarítani a téli szemetet. A megadott időben pontosan megjelentem. Eltelt negyedóra. Félóra. Gyerekek bámultak kíváncsian a bejárati ajtó törött üvegén át. Egy lélek sem csatlakozott hozzám. A téli latyak, a cigarettacsikkék, a ráógumipapírok, minden maradt, ahol volt. – Itt, Prenzlauer Bergben láttam azt, amit egy szellemes megfigyelő »a valóság ellenforradalmának« nevezett. Kelet-Németország nyilvánvalóan totalitárius állam abban az értelemben, hogy el akarja foglalni és irányítani akarja állampolgárainak minden ébren töltött percét. ...A hivatalos Politikai Zsebszótár magyarázata szerint: »A szocializmusban megszűnik a munka és a szabad idő elenitmondása, ami a kapitalizmust jellemzi.« ... Hatalmas energiát fektetnek a népesség mozgósításába. Az iskolás gyerekeket »megnyerik« »a termelőegységekben végzendő tevékenységre«. A fiatalokat »meggyőzik«, hogy vegyenek részt a Védelmi Sport rendezvényeim. Milliók vonulnak fel május 1-jén. Ennyire sikerül a rezsimnek mozgósítania állampolgárai testét. De a lelküket és a szellemüket még Kelet-Németországban sem tudja mobilizálni – vitathatalanul tudta az újjáépítés első éveiben, a háborús pusztítás nyomorúsága után.”

Ez azonban még nem a vég kezdete. Az a pillanat, amelytől kezdve a hatalom – legalábbis egy országban – nem számíthatott többé a többség testére, kelletlen együttműködésére sem, 1979 júniusa volt, a pápa első lengyelországi látogatása. Ez volt az a pillanat, amikor a látogatók megértették, hogy nem muszáj kettős élelet élni. Nem kell, s ha nem akarom a rendszert, nem is szabad „a konformizmus látszólag ártalmatlan jelei” használni, nem kell, nem szabad mást mondani nyilvánosan és mást mondani otthon. Mert – még akkor is, amikor már senki nem hitt a rendszer hazugságaiban, a rendszer urai sem

– „...döntő volt a hazugságok visszatartó ereje. Már nem mozgósítottak, de továbbra is megakadályozták a közös vágyak és kézenfekvő igazságok nyilvános kimondását”. „Mindannyian hozzászoktunk a totalitárius rendszerhez, megváltoztathatatlan tényként fogadtuk el, s ezáltal működöttük... Egyikünk sem mondhatja, hogy pusztán az áldozata, mert mindannyian segédkeztünk, hogy létrehozzuk” – mondotta Václav Havel. A 79-es lengyelországi pápalátogatással ennek vége szakadt. Egyre többen tettek – sikeres – kísérletet arra, hogy „az igazságban éljenek”. Hosszan tartó folyamat volt, de hovatovább már a rendszer urai is megpróbálkoztak vele, hogy emberi nyelven szóljanak. Ez pedig a vég: „...ezeket a rezsimeket a szó éltette, és a szó által is pusztulnak el.”

De hiszen, mondhatja bárki, a Szovjetunióban magában beinduló folyamatok nélkül, a nélkül a felbomlás nélkül, ami ott végbemegy, Kelet- és Közép-Európa népei soha fel nem szabadultak volna. Meglehet. De vajon a lengyel 80–81 nem járult-e döntő módon hozzá mindahhoz, ami azóta a Szovjetunióban történt?

És Magyarország? Nem az indította-e el 1989 egyre jobban felgyorsuló drámáját, hogy a magyar vezetés feladta a játszmát? Ennek meg mi köze Lengyelországhoz, s mi köze az IGAZSÁG-hoz? Talán érdemes azonban elgondolkozni rajta, hogy a magyar gulyás-kommunizmus azon alapult, hogy a hatalom újabb forradalomtól rettegő birtokosai már a hatvanas évek közepén tudatosan lemondtak a totális mozgósításról, a hatalmat 1988-ban kezébe kaparintó legifjabb generációjuk meg már emberi nyelven is tudott beszélni. A rendszer kimúlt, mert az „ellenforradalom”-ból „népfelkelés” lett.

4. A rendszer kimúlt. Talán nem csendesen, de szinte véráldozat nélkül. Ha – mondjuk egy évtizeddel ezelőtt – akadtak is optimisták, akik el tudták képzelni, hogy ezt megéri, biztosan nem képzelték ilyen békésnek a véget. Timothy Garton Ash sem. 1988 szeptemberében még ezt írta: „A történelemnek nagyon kevés örök érvényű törvénye van, de ezek egyike az, hogy az emberek ragaszkodnak a hatalomhoz.” Márpedig, ha ragaszkodnak, akkor minden rendelkezésükre álló eszközzel megpróbálják meg is védeni azt. Nem ez történt.

Romániát leszámítva a kommunisták alig-alig tettek valamit hatalmuk megőrzése érdekében.* Magyarországon egyenesen maguk számolták fel a rendszert, Lengyelországban is inkább csak az volt a gondjuk, hogy békésen menjen végbe a hatalom átadása, de még a hatalmához kétségtelenül makacsul, jóllehet talán magát Honeckert leszámítva teljesen csüggedten ragaszkodó NDK- és cseh-szlovák vezetése sem mert a végső eszközökhöz nyúlni.** Vajon miért? Garton Ash három tényezőről, a Gorbacsov-, a Helsinki- és a Tocqueville-tényezőről beszél. Minthogy Gorbacsov a kelet- és közép-európai kommunisták tudomására hozta, hogy nem áll többé módjában megvédenie őket népükkel szemben (ahol a vezetők ezt az üzenetet, jóllehet megértették, mégsem „vették”, mert nem volt mit kezdeniük vele – németek, cseh-szlovákok –, ott igen finoman, de érzéketlenül közölte magával a néppel, s az bizony vette az üzenetet***), azok reménytelennek ítélték a harcot. Itt jön Garton Ash szerint a Helsinki-faktor. „*A Gorbacsov-faktor azonban önmagában nem magyarázza meg, miért nem mozgósította határozottabban az uralkodó elit korántsem megveendő rendőri és biztonsági erőt egy utolsó, mindenre elszánt ütközetre saját hatalma és kiváltságai védelmében. Talán nem csak feltételezés, ha azt állítjuk, hogy a belpolitikai élet normáinak állandó, következetes emlegetése Nyugaton, valamint a kelet-európai vezetők ácsingózása a nemzetközi elis-*

* A Szovjetunió és újabban Jugoszlávia széthullásával kapcsolatos véres eseményekről természetesen nem feledkezhetünk meg, de ez esetben jóval bonyolultabb dologról van szó. Itt nem egyszerűen uralkodó csoportok, hanem uralkodó nemzetek uralkodó csoportjai védik a maguk pozícióit. A Gorbacsov–Jelcin-viadal – ami azért összjáték is – sem mond ennek ellent. Egyik sem, Gorbacsov sem csupán kommunista hatalmi érdekeket, mindkettő orosz érdekeket (is) véd, s az még távolról sem dőlt el, hogy melyikük teszi ez utóbbit sikeresebben, illetve célszerűbben.

** A bolgár, román és albán fejleményekkel nemcsak azért nem foglalkozom, mert Timothy Garton Ash sem érinti őket, hanem mert ezekben az országokban a kommunisták nem saját makacs ragaszkodásuk, hanem a népesség (mindenekelőtt a falusi népesség) tehetetlensége folytán őrizték meg és legitimálták demokratikusan hatalmukat.

*** Számomra Gorbacsov prágai látogatása idején vált világgossá, hogy megszabadulunk.

merésért, és a kitapintható kapcsolat e vágyuk és álmaik vágya, a keményvalutára-hitel között – egy szóval: a Helsinki-faktor – legalább valamicske szerepet játszott a máskor könnyedén tűzparancsot vezénylők kezének visszafogásában.” Döntő tényezőnek Garton Ash mégis a harmadik, a Tocqueville-faktort tekinti, nevezetesen azt, hogy a hatalmi elit elvesztette hitét saját uralkodásának jogosságában.

Nos, azt hiszem, itt Garton Ash kicsit összebonyolította a képet a maga faktoraival. A Gorbacsov-faktor természetesen áll. Nem hiszem azonban, hogy a gorbacsovi üzenet tudomásulvétele után a kelet-közép-európai kommunisták törődtek volna még Helsinkivel, vagy elmélkedtek volna hatalmuk jogosságán, illetve jogosulatlanságán. Nem. Talán a teljesen szklerotikusnak tűnő Honeckert kivéve, aki viszont bizonyára vérfürdőt is rendezett volna, ha kollégái megengedik neki, egyszerűen tudomásul vették, hogy a játszmát elvesztették, s mindegyikük a maga helyzetének megfelelően igyekezett a számára lehetséges „maximális haszonnal” távozni a porondról, vagy éppen ott maradni. A magyar kommunisták fiatalabb generációja puccsszerűen megszabadult azoktól (Kádáréktól), akikről – joggal – azt feltételezte, hogy őket is veszélyeztetve szemellenzős módon ragaszkodni fognak hatalmuk adott formáihoz, majd gyorsan és ügyesen felszámolta a rendszert. Az ügyesebbje biztosított magának kellő lehetőséget a politikában vagy a gazdaságban. A magyar kommunisták azért nem ragaszkodtak a *kommunista hatalomhoz*, mert igenis ragaszkodtak a *maguk hatalmához*. Amelyet ráadásul ma már nem kell hazugságokkal legitimálniuk. Bizonyára történt valami hasonló Lengyelországban is, ebbe nem látok bele. A német, a cseh és a szlovák kommunisták ugyanúgy tudomásul vették, hogy vége a kommunista hatalomnak, mint a magyarok és a lengyelek. A kommunista hatalmát feladva a maguk személyes hatalmát megőrizni nekik nem állt módjukban. A „Miért?”-re, azt hiszem, nem kell szót vesztegetni. Megpróbáltak hát kommunista hatalmukban benne maradni addig, amíg lehetett, de a végső eszközhöz nem mertek nyúlni. Nem a Helsinki-elvek miatt, nem is azért, mert elvesztették volna hitüket hatalmuk jogosságában (ha volt ilyen hitük, azt már sokkal ko-

rábban elvesztették), hanem mert nem kívánták a lámpavason vagy az akasztófán végezni. Miután a magyar és a lengyel vezetés feladta a játszmát, jól tudták, hogy semmiféle terror többé meg nem menti őket. A magyarok és a lengyelek (a magyarok egészen biztosan) azt is akarták, hogy a németek, csehek és szlovákok erre ráébredjenek. Mindaddig, amíg csak Magyarország és Lengyelország lépett ki a sorból, senki sem lehetett egészen bizonyos, hogy egy váratlan szovjet fordulat nem vezet-e mégis beavatkozáshoz, s akkor legelőször – mint tudjuk – az „áruló” kommunistákat akasztják. Ki kellett zárniok ezt a lehetőséget. S ennek kézenfekvő útja az volt, ha segítenek megdönteni a rendszert a többi országban is. Az NDK-s menekültek ugyan csak jól jöttek a magyar kommunistáknak.

Fenti állításaimat dokumentumokkal ugyan bizonyítani nem tudnám, s nem zárom ki azt sem, hogy bizonyos pontokon tévedek, abban azonban bizonyos vagyok, hogy Garton Ash 1988-as tétele igenis áll: *„A történelemnek nagyon kevés örök érvényű törvénye van, de ezek egyike az, hogy az emberek ragaszkodnak a hatalomhoz.”* Ehhez talán csak azt kell hozzátenni: a hatalomhoz való ragaszkodásuk talán mégsem veszi el mindig az eszüket. S ha ez újabban igazabb lett, mint régebben volt, az csak a történelem javára válik.

5. Mindabból, amit Garton Ash a máról mond, csak mozaikszerűen szeretnék néhány gondolatot kiemelni. A szívemből beszél. Mindenekelőtt: A BALSORS ÉDES HASZNAI-val való érzelmi azonosulása ellenére Garton Ash, mint mondtam, realista. Pontosán tudja, hogy bár összeomlott a nagy hazugság világa, azért nem fogunk az igazságban élni. *„Sokféle dolgot várhatunk el manapság a politikusoktól egy jól működő parlamentáris demokráciában. Egyvalamit azonban biztosan nem, s ez az »igazság jegyében élés« mint politikai program. Akár tetszik, akár nem, a demokratikus politika lényegét sokkal jobban kifejezi, ha mint »működőképes fél igazságok« rendszerét határozzuk meg. A parlamentáris demokrácia, legmélyebb lényege szerint, egymást szembenállásuk révén kölcsönösen korlátozó hazugságok rendszere.* [Kiemelés tőlem – V. M.]” És az újsütetű politikusok, ha tegnap még az igazságban élők, „antipolitikus” ellenzéki értelmiségiek voltak,

jobban teszik, ha tudomásul veszik: *„...a körülmények mintegy kikényszerítik az áttérést az antipolitikus nyelvezetről a kifejezetten politikus nyelvhasználatra.* Máskülönbén valamennyi oldalon elharapózhat a manicheus túláltalánosítások tendenciája. [Kiemelés tőlem – V. M.]” Ennyit azoknak, akik azon nyafognak, hogy már megint hazudnak nekünk. Igen, hazudnak. De ha rajtafogjuk őket, kimondhatjuk. *S ettől jobb a demokrácia.* Meg azoknak, akik azon nyafognak, hogy barátaiik megváltoztak. De hát politikusok lettek, könyörgők! Már ha azok lettek. Mert jaj nekünk, ha nem. Garton Ashsel együtt magam sem szeretem az értelmiségieket a bársonyszékben. Doktrinerek, és képtelenek elvtelen kompromisszumokat kötni.

*

Miből él ma a közép-európai politika? Milyen pártok állnak szemben egymással? Garton Ash, miután megállapítja, hogy sem osztálypolitikáról, sem ideológiai szembenállásról nincsen szó (vigyázat! A kettő nem azonos, ezt csak a marxizmus akarta elhithetni magával – és persze másokkal is), arra lyukad ki, hogy a mai politikai választóvonalak *emlékképmaradványok*on alapulnak. A politikai pártok (melyeknek vezetése sajnos azért még nem politikusokból, hanem értelmiségiekből áll) részben a történelemből, részben, kétségtelenül, Nyugatról veszik át az elképzeléseiket. El fog még tartani egy darabig – teszem hozzá –, amíg a politikusok (és csak akkor lesznek igazán politikusok) megtanulják, hogy történelmi példákra és nyugati mintákra tekintettel lehet ugyan lenni, de a jelen valóságos konfliktusaira kell – azokhoz igazodva – reagálniok. Hogy a társadalomnak nincsen ideje kivárni, míg az urak megtanulnak politizálni? De hát akkor sem volt lehetséges, a kommunizmus idején megtanulni a demokráciás politikát!

*

Garton Ash szerint Közép-Európában a politika alapvető kérdése ma a következőképpen hangzik: *„...a demokratikus politikának mely változata lehet képes egyfelől megfelelően erős, szilárd, következetes kormányt működtetni a költségvetési, pénzügyi és gazdasági politika szűkszerű szigorának [kiemelés tőlem – V. M.] érvényesítése végett több éven keresztül úgy, hogy másfelől rendelkezze a kellő rugalmassággal és fo-*

gékonyasággal ahhoz, hogy parlamentáris vagy legalábbis törvényi csatornákon tudja levezetni az ezekben óhatatlanul jelentkező népi elégedetlenség [kiemelés tőlem – V. M.] nagy részét, ily módon léve ártalmatlanná a parlamenten kívüli, illegális és végső fokon antidemokratikus eszközöket?” Így van. Tudjuk, hogy ez szinte lehetetlen. S Garton Ash mégis bizik abban, hogy Közép-Európában megmarad és végül megszilárdul a demokrácia, nem lépnek a helyére különféle diktatúrák. E meggyőződését sok mindenre alapozza. Legfőbb érve azonban a következő: „A két világháború között Kelet-Közép-Európában nem kis részben azért virágoztak többé-kevésbé autoritárius rendszerek, mert Európa más tájain létezett az autoritarianizmusra több példa, amely az emberek képzeletében nem minden alap nélkül a modernizáció vágyálmához társult. Ma viszont egyetlen ilyen példa nem létezik, és a modernizáció egyértelműen a demokrácia képzetével forrott össze.” Meggyőződésem, hogy igaza van.

Vajda Mihály

LIBERTATE PERIT

Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*
Universum, 1990. 493 oldal, 240 Ft

I

A pannonhalmi apátság ebédlőjének boltíves falait díszítő festmények egyikén didaktikus szándékot sugalló, szimbolikus ábra látható: abroncsától fosztott, széthulló hordó, amelyből szertesugárzik a kiömlő bor... Alant a magyarázó felirat – „*Libertate perit*”, azaz, elvesz a szabadsága miatt. Nagy Töhötöm, erdélyi származású jezsuita páter könyvének 77. lapján eleveníti föl az iménti képet, abban a kiadványban, amelyet a sok vihart kavart Buenos Aires-i megjelenést követően – talán az újabb idők szabadságát kihasználó – huszonöt év múltán bocsátott napvilágra újra magyar kiadója. A kereszténységben belül egyfajta szervezeti-intellektuális elitet jelentő Jézus Társaságnak is szűk, felsőbb rétegéhez tartozott „négyfogadalmas” s 1926-tól – a no-

viciátus megkezdésétől – 1947-ig – Dél-Amerikába történt távozásáig – a rend megbecsült tagjának, politikai értelemben pedig egyenesen sikeres embernek számított páter Magyarország elsősorban mint a KALOT (Katolikus Agráriusági Legényegyletek Országos Testülete) egyik életre hívójaként ismert. Miután közvetlenül a rend magyar tartományfőnökének (P. Borbély Istvánnak), közvetve pedig az akkor frissen kinevezett bíboros érseknek, Mindszenty Józsefnek a Vatikánban kifejtett „diplomáciai tevékenysége” révén a felelős egyházpolitika – mindkét oldalon – persona non gratának nyilvánította, rendjének generálisa Uruguayba küldte, hogy ott indítsa el újra az itthon sikerrel folytatott szociális szervező tevékenységét.

Nagy Töhötöm, aki vasok könyvének mindvalahány részletében „*izig-vérig jezsuita*”-nak vallja magát, dél-amerikai kudarcaira (s úgy mellékesen: hitbéli megingásaira) való tekintettel az őt mindvégig jóindulattal kezelő P. Generalistól az úgynevezett „*reductio ad statum laicalem*”-et, vagyis a világi állapotba való visszahelyezést kéri; kéri, s nagyon gyorsan meg is kapja. 1948-ban, immáron Buenos Airesben, a legendás jezsuita diplomáciai érzéket felhasználva, s egyúttal valamiféle tudatos missziót vállalandó? – belép az ősi ellenség, a mind angolul, mind pedig spanyolul „nyavalyás mason”-oknak titulált szabadkőművesek közé: részint az argentinai magyarok „Kossuth Páholyába”, részint az anyapáholyba, az „*Estrella del Oriente*”-be (Kelet Csillaga). Tizenöt esztendő múltán hozzáfog az ismertetendő vasok munka megírásához.

Tekintettel arra, hogy egy nagyra hivatott s – nem tudom, csak sejtem! – méltatlanul mellőzött ember minden személyes frusztrációját két, igazán zárt s kívülről kevésbé ismert elitszervezet belső viszonyainak föltárásához köti, könnyű elképzelni, hogy micsoda fölzúdulást váltott ki az eredeti, spanyol nyelvű verzió megjelenése! Különösen, hogy a közismert bibliai metaforikára alapozva mindkét szervezetnek szinte jelmondata lehetne a „galamb szelidségére” és a „kigyó ravaszságára” épített szellemi és életstratégia. S íme! Itt jön valaki, aki szelíd, mint a kigyó, és ravasz, mint a galamb! Bőséges regulákat félrehányva, a titoktartásra tett esküt fölrúgva az egy-

más szemében – hagyományosan – halálos el-
lenségnek számító két szervezet belső ügyeit
a nyilvánosság elé tárja (s itt nyilvánvalóan a
gesztusról van szó, nem pedig arról, hogy a
„föltárt tények” jó része lexikonokból és ké-
zikönyvekből ne volna könnyen elolvasha-
tó!), s hiúnak tetsző sértettségét azzal a jó
szándékkal látszik ellensúlyozni, hogy a két
szervezetet valamiféleképpen kibékítse egy-
mással. (1963-at írunk, a PACEM IN TERRIS
kezdetű enciklika megjelenésének idejét, s ez
az irat nem itéli el olyan mereven a szabad-
kőművességet, mint ahogy azt a XVIII. szá-
zad közepétől az egyház tradicionálisan tet-
te.) Ám ha a felek nem akarnak kibékülni, az
eredmény nem lehet kétséges: a szerző két-
oldali támadások pergőtűzébe kerül. A hordó
abroncsa szét pattan... Libertate perit.

2

Ám Nagy Töhötöm könyvét – különösen an-
nak első részét, a jezsuita rend belső életének
szubjektív élményekkel fűszerezett bemutatá-
sát – egyáltalában nem akarom ironizáló
szándékkal megítélni. Erre egyrészt semmi
szükség sincs, hiszen páratlan műveltség, éles
ítélőerő s a jó értelemben vett jezsuita lojalit-
ás mutatkozik meg a mű minden lapján,
másképp pedig sértő is volna, hiszen egy
nagyra hivatott ember további lelkiüdvéről
esik szó.

Az 1926-ban Érden megkezdett noviciá-
tus, a Szegeden, Kalocsán, Innsbruckban, Fi-
renzében folytatott magiszterkedés, filozófiai
és teológiai tanulmányok, probatók, négy
tudományágból megszerzett doktorátus, a
hagyományosan későn, huszonkilenc éves
korban történt pappá szentelés – ezek mind-
mind egy „intelligens jezsuitának” hagyomá-
nyosan megszokott útját jelzik. Jóval különö-
sebb – de korántsem egyedi érvénnyel az – a
szerző politikusi, diplomáciai pályafutása.
Dokumentumértékű a Szegeden életre hívott
KALOT-mozgalom történetének ismertetése,
valamint Nagy Töhötöm háború alatti és köz-
vetlenül háború utáni politikai tevékenységé-
nek aprólékos felidézése; nem egy esetben
igazi kulisszatitkok föltárása. A KALOT – húsz
népfőiskolájával, majd milliós tagságával, a

magyar főpapság tekintélyes részének támo-
gatásával – valóban számottevő politikai erőt
jelentett a korabeli Magyarországon. A szer-
ző szinte mindenre hajlandónak mutatkozott
a mozgalom megmentésének érdekében: át-
szókött az oroszokhoz – puhatolódzó tárgya-
lásokat folytatni egy, úgymond „baloldali”
szerveződés átmentéséért; 1945–46-ban öt-
ször fordult meg – eleinte illegális úton – Ró-
ma és Budapest között, minden esetben je-
lentős anyagi támogatásra szert téve. Amikor
pedig fölsejlik benne a nagy terv, a Vatikán
és Moszkva közötti diplomáciai közeledés elő-
segítése, végérvényesen szembekerül a fris-
sen kinevezett Mindszentyvel, akit egyébként
– XII. Pius véleményére is hivatkozva – „vi-
dédi szeminaristának”, sőt egyenesen „ostobá-
nak” minősít. Az eredményről már szóltam:
a lényegében száműzetésnek ítélt rendi
megbízatus értelmében Uruguayba utazik,
1947 őszén.

A dokumentumértékű visszaemlékezések
mellett azonban föltétlenül említést kell ten-
nem a könyv azon részeiről, amelyek a rend
fölepítéséről, a lelki gyakorlatokról, a teoló-
giai, filozófiai disputákról tudósítanak, s leg-
főképpen annak a magyarázatát adják, hogy
a föltétlen engedelmisségre és fegyelemre
épülő rend miért nem öltheti föl mégsem
egyfajta diktatórikus intézmény jellegét. A
felsőbb pozícióba jutott rendtagok szellemi-
intellektuális kiképzése eleve gátat szab an-
nak, hogy bármiféle hatalom vagy felelősség
méltatlan kezekbe jusson. (Természetesen ez
csak a pro forma előtárt szervezeti rend-
szerre vonatkozik, hiszen amikor konkrét
eseményekre és személyes sérelmekre terelő-
dik a szó, akkor már rögtön előkerül a „mélt-
atlanság” vádja is!) Egészen kitűnő – Loyolai
Ignác zsenialitását bizonyítva sokadszorra is
– az úgynevezett „applicatio sensuum” (Nagy
Töhötöm „szerzett szemlélődésnek” nevezi) rész-
letes ismertetése; bár ennek szembeállításra az
egész középkor és – en bloc – „a” misztika ki-
zárólag felsőbb adományra várakozó (sic!)
imamódjával, már gyökeresen érthetetlen.
Mindamellét föltűnnek a későbbi aszebeia
első és nyilvánvaló jelei is; mint például az a
radikális megállapítás, miszerint – az utált
breviárium jegyében – a szoltároknak semmi
közük sincs a kereszténységhez! (54–55. old.)

A Dél-Amerikában megért kudarcok, a szinte korlátok nélküli európai élet után a helyi teológiai fáradt provincializmusa, valamint az előjárói „értetlenség” a renddel való szakítást eredményezik, s ezzel párhuzamosan egy új intellektuális kaland, valamint misszió lehetőségét is. A könyv második – s megvallom, az előzőnél jóval kevésbé színvonalas – részét a szabadkőművességgel történt megismerkedés, egy újfajta misztériumba való beavatás nyilvánvalóan jó szándékú krónikája teszi ki; az első lépésektől kezdődően egészen addig, amíg a szerző – mint „gran fiscal y orador” (nagy ellenőr és szónok; aki a vitákban az utolsó szó joga) – a szabadkőműves-ranglétra legfelső, 33. fokozatáig jut el.

A kissé eklektikus második rész megpróbálja összefoglalni a szervezet(ek) kultúrtörténetét (legalábbis a Londoni Nagypáholy szellemi vonzaskörébe tartozókat, tehát azokat, amelyek el vannak kötelezve valamiféle „pozitív istenhit” mellett?; a francia Grand Orient és csatlakozott szervezetei kiesnek a könyv vizsgálódási köréből), ugyanakkor pedig Nagy Töhötöm „jámbor apologétaként” is föllép – megvéendő „masones” testvéreit a tényleg nevetséges vádak egy részétől. Alapállása nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy nem beépített jezsuita ügynök; másrészt persze annak is bizonyítéka, hogy „szellemében” nem maradhatott igazi jezsuita! Sajnos a kultúrtörténeti adalékok, valamint a körük font, s a több ezer éves szabadkőművesség ideáját alátámasztani igyekvő filozófiai eszmefuttatások meglehetősen haloványak; „az elveszett szó keresése”, valamint annak föltárukozása (az utolsó fokozat elnyerése során): „Az, aki önmagától létezik öröktől fogva”, s az iménti szentencia rokonítása az Úr önmeghatározásával az EXODUS-ban; nos, mindezek eléggé közhelyizű magyarázatok; igaza van a szerzőnek, bármely illetékes lexikonban

megtalálhatók! Lényegében ugyanez vonatkozik az ókori misztériumok, illetve misztériumvallások egynémelyikének „továbbéléséről” szőtt eszmefuttatásokra is. Habár mindenki tudja, hogy Szókratész kivételével valamennyi szóba jöhető athéni beavatást nyert az eleuszi misztériumokba (legalábbis az egyikbe), ám ennek „kifordított” titkos jellege, valamint annak hangoztatása, hogy a szabadkőművesség semmiféle titokkal nem rendelkezik – ez már kissé nevetséges analógia. Általában pedig a szabadkőművesség vallás- vagy valláspótlék jellege, a tagok egymás között megnyilatkozó karitatív tevékenysége, tudatos összetartozása, túl ezen, az ünnepélyes procedúrák, az intellektuális kiválasztódás – mind-mind olyan tények, amelyeket együtt, összefoglalva tanulmányozhat az olvasó, anélkül azonban, hogy a Kelet Csillaga valóban „egy másik” s a megunt Societasszal egyenrangú szervezetként tűnne föl a szemelőtt.

Számomra az újonc beavatásának – iniciálásának – egy aprócska mozzanata marad meg végérvényesen: a jelölt ugyanis virágot kap annak a lénynek a tiszteletére, aki a legközelebb áll az ő szívéhez! És a másik: ha valaki meghal, akkor a szabadkőműves-frazeológia így fejezi ki távoztát – „az örök keletre ment el...”. Miután a szerző – ritka és valóban lenyűgöző szellemi kaland részeseként – itt-hon, Magyarországon távozott az élők sorából, porait öt esztendeig a Buenos Aires-i szabadkőműves-székházban őrizték, ott, ahová megtért. A két rend teória azonban ezáltal még semmiféle igazolást nem nyert; a jezsuita jelmondat – „ad maiorem gloriam Dei” – és a szabadkőműves-jelmondat – „A világegyetem Nagy Építőmesterének dicsőségére” – nem ugyanazt a lényt szólítja meg. Az előbbi kiléte egyértelmű, míg az utóbbi – szerény megítélem szerint – csak egy Démiurgosz lehet, semmi más.

Rugási Gyula

MOZART ÖSSZES ZONGORASZONÁTÁI MALCOLM BILSON ELŐADÁSÁBAN

W. A. Mozart: Szonáták
Malcolm Bilson – fortepiano
Hungaroton, 1989–1991

I. album: SLPD 31 254–55, 500 Ft
HCD 31 009–10, 1400 Ft

II. album: SLPD 31 328–30, 1050 Ft
HCD 31 011–12, 1400 Ft

III. album: SLPD 31 013–14, 780 Ft
HCD 31 013–14, 1400 Ft

A régizene-játszás körüli szűnni nem akaró polemikákat látva az ember elkeseredettebb pillanataiban már-már arra gondol: lehet, hogy az egész historikus mozgalom másra sem volt jó, mint hogy ellentéteket szítson zenészek között, és pusztán arra élezze ki a kérdést, hogy ilyen vagy olyan hangszeren, ilyen vagy amolyan diszitésekkel *kell-e* egy bizonyos korszak zenéjét előadni? A historikus irányzat művelői, traktátusokra és autográfokra hivatkozva, nemegyszer végső (vagy legalábbis, *egyelőre* végső) igazságok tudóinak igyekeztek feltüntetni magukat, szemben a modern hangszeresek pusztá „beleérzéseivel”. A viták hevében nem nehéz megfeledezni a legfontosabbról (amit a legjobbak ma már tudnak): nevezetesen, hogy történeti tudás és művészi intuáció fabatkát sem érnek egymás nélkül.

Malcolm Bilson igen nyomatékosan fejezte ki mindezt néhány éve a vezető régizene-fórum, az angol *Early Music* hasábjain. A lap egy korábbi számában egy lemezkritikus azt találta írni Christopher Hogwood és az Academy of Ancient Music Mozart-szimfónia-összkiadásával kapcsolatban, hogy „hiányzik belőlük mindenfajta »interpretáció« a modern karmesterek és közönségük által megszokott értelemben”. Mi több: a kritikus ezt még dicséretnek is szánta. Bilson joggal jegyezte meg: nincs előadás interpretáció nélkül. Már a pusztá tempóválasztás is interpretáció – mutatott rá Bilson, és kifejtette művészi credóját, melynek lényege nem pusztán a történetileg hiteles artikuláció és hangadás, hanem a zenemű *jelentésének* megragadása. Bilson konkrét pél-

dákon mutatta meg, hogy mit ért ezen; és a példákat kommentálva kiemelte, hogy ezek az ő személyes értelmezései – mások bizonyára másképp látják, másképp játsszák.

Bilson Mozart-értelmezésének dokumentációja immár csaknem teljes: a zongoraver-senyek összkidása után most a zongoraszo-náták felvétele is elkészült, ez utóbbi – sze-rencsénkre – éppen a Hungarotonnál. A so-rozatot végighallgatva világossá válik, hogy itt már réges-rég nem historizmusról van szó, hanem „bilsonizmusról”, vagyis egy nagy művész személyes interpretációjáról, amely történetesen a Mozart korabeli fortepianón keresztül valósul meg, mindannak az infor-mációtömegnek a segítségével, ami a törté-neti előadásmóddal kapcsolatban ma rendel-kezésünkre áll.

Bilson Mozart-interpretációja elválasztha-tatlan a fortepianótól: a művész számára nyil-vánvalóan ez a maitól annyira különböző zongorahangzás volt a kiindulópont. A forte-piano hangja jóval kisebb, mint a modern zongoráé; a lecsengés sokkal gyorsabb, és a regiszterek közti hangszínkülönbség lényege-sen nagyobb. Mozart maximális mértékben kihasználta a hangszernek ezeket az adottsá-gait, ugyanúgy, ahogy Liszt vagy Rachmani-nov tette a modern zongorával. Túlzás nél-kül állíthatjuk, hogy a fortepianónak Mozart a Lisztje. (Hallgassuk csak meg a c-moll fan-tázia virtuóz futamait Bilson előadásában!)

Végső soron sohasem fogjuk megtudni, hogyan játszotta zongoraszonátáit Mozart. Annyi biztos azonban, hogy tökéletes gyakor-lati és elméleti felkészültség birtokában teljes szuverenitás, szabadság, korlátlan művészi fantázia jellemezte játékát. Ugyanez mond-ható el Bilsonról. A hangszer, a hiteles forrá-sokhoz való ragaszkodás, az elméleti irodal-m ismerete csak előfeltétel. A lényeg az, amire Bilson mindez képessé teszi, és ezt leginkább egy nagy színész teljesítményéhez hasonlítjuk, aki klasszikus, sokunk által kívül-ről tudott verseket mond az eredeti iránti tel-jes hűséggel és tökéletes átéléssel. Bilson elő-adásában a jól ismert és az új sajátos módon keveredik, olyannyira, hogy aki ismeri ezeket a szonátákat, minduntalan felkiált: „Hát ezt így is lehet játszani?”

Az igazat megvallva eltart egy ideig, amíg az ember füle hozzászokik Bilson előadói vi-

lágához. Mert hiába tudom, hogy a két-két hangot összefogó kötőveket a XVIII. században „sóhaj”-oknak tekintették, és a második hangot gyengébbre és rövidebbre vették, mint az elsőt. Hiába tudom, hogy sokkal nagyobb figyelmet szenteltek az egyes hangok szintjén történő artikulációnak, mint későbbi korok, melyek a széles dallamíveket, az egy-séges frázisokat helyezték előtérbe. Hiába tudom mindezt, olykor mégis úgy érzem, hogy Bilson túlságosan széttagolja a frázisokat, mintha helyettem, a hallgató helyett is interpretálni akarná a darabot. Biztos például, hogy én az A-dúr szonáta variációs tételének témáját másképp játszánám – és úgy gondolom, Bilson volna az első, aki elismerné, hogy ez szívem joga.

Többnyire azonban teljesen magával ragad Bilson Mozart-értelmezése. Bilson, akár a fent említett színész, a karakterábrázolásra fekteti a fő hangsúlyt: nála minden téma, minden hang önálló életet él, és az egész előadás a témák, hangnemi területek *drámai* kontrasztjaira épül. Az apró részleteknek óriási szerepük van az összhatás kialakításában. Külön tanulmányt érdemelnének például Bilson előkéi, ahogy e pontos időérték nélkül lejegyzett, kisméretű kottafejeket realizálja. Az elméleti irodalomban bonyolult szabályok vannak arra nézve, hogy az előke mikor rövid, mikor hosszú; Bilson, miközben sosem szegi meg e szabályokat, bevezeti a kissé hosszabb, a nem egészen rövid, az ultrarövid és még ki tudja, hányféle előkét, melyek az adott helyen mind lényegesen hozzájárulnak a zenei karakter érzékeltetéséhez.

A második külön tanulmányt Bilson disztitéseiről írnám. A Mozart korabeli gyakorlat-hoz hiven Bilson, amikor egy-egy formarészt megismétel, bizony dallamokat disztitve játszik másodszer. És mivel más zongoristáktól eltérően majdnem mindent megismétel (szonáta formájú tételek második felét is!), bőséges alkalom nyílik disztitésekre. Ezekkel az alkalmakkal Bilson általában mértéktartóan él; minden egyes disztitése esemény, tökéletes stílusérzéssel és tévedhetetlen izléssel megoldva.

A harmadik tanulmányt Bilson rubatójának szentelném, annak (Leopold Mozart és mások által leírt) effektusnak, amelyben a jobb kéz átmenetileg függetleníti magát a bal

kézben változatlanul fenntartott metrumtól, hogy minden ütem elején visszatérjen hozzá. Sok varázslatos pillanat köszönhető ennek a páratlan művészettel alkalmazott effektusnak. De külön tanulmányok nélkül is nyilvánvaló, hogy a Mozart-szonáták valóságos újrafelfedezésének vagyunk tanúi; jó ideig nehéz lesz ezeket a műveket játszani, más előadásában hallgatni vagy akár csak róluk beszélni anélkül, hogy az embernek eszébe ne jutna a Cornell egyetem ötvenhat éves professzora a New York állambeli Ithacából.

Laki Péter

A KÖZ SZOLGÁLATÁBAN

Krimi és társadalombírálat

Andrew Vachss: Flood
London, 1986. 301 oldal, 507 Ft

Andrew Vachss: Strega
[New York, 1987]
Fordította Arokszállassy Zoltán és Gáspár András
Maecenas, 1990. 261 oldal, 150 Ft

Andrew Vachss: Meghalni boldogan (Blue Bell)
[New York, 1988]
Fordította Jeszenszky Zita
Maecenas, 1991. 391 oldal, 169 Ft

„Andrew Vachss New Yorkban élő ügyvéd, a fiatalok elleni bűnügyek elismert specialistája, egykori szállítómunkás” – olvasható a FLOOD című könyv elején. A regényben megmutatózó irodalomfelfogás ismeretében világossá lesz, hogy ez az életrajzi jellegű megjegyzés annyit jelent: a következő oldalakon New York világának avatott ismerője fog megnyilatkozni, a fiktív történetek a „valóság” hí mását tárják majd az olvasó elé. Vachss irodalomszemlélete ugyanis azt diktálja: nem elegendő, ha a regény csupán a *szórakoztatás*, a *tömegszórakoztatás* követelményeinek tesz eleget, a könyvekben az „ábrázolt” világ kritikájának is jelen kell lennie.

E kritika pedig nem pusztán az elbeszélő-

nyomozó Burke szövegeinek modalitásából cseng ki, hanem gyakran egyértelműen el is hangzik. Burke ugyanis olykor elbeszéli, belső tépelődésképpen, vagy valamely másik szereplővel folytatott dialógusában, miként vélekedik a világ dolgairól. Gondolatai röviden összefoglalhatók.

Nem hisz semmilyen társadalmi intézményben, ahogyan abban sem, hogy bármilyen társadalmi csoporthoz tartozni lehetne. Szerinte mindenki csak saját magára számíthat. Egyetlen célja pedig az életben maradás, pontosabban a túlélés, amihez fizikai és érzelmi elszigeteltség szükséges.

Vachssnél a kérdés nem az, hogy érdemes-e magányosan és elszigetelten élni, hanem hogy lehetséges-e elszigetelődni. Ennek kapcsán azonban néhány ellentmondás bukkan felszínre. Egyrészt, ha Burke valóban a teljes magányt választotta, akkor mivel magyarázható, hogy barátai („testvérei”) vannak, akikért szükség esetén akár életét is hajlandó áldozni? Másrészt, ha Burke semmiféle közösséget nem vállal a „társadalommal”, akkor igencsak érthetetlen, hogy idejét mégis gyerekek és fiatalok ellen elkövetett bűnök felderítésével tölti. Melynek során ráadásul a nyomozó, akinek egyetlen célja a *túlélés*, minduntalan *életveszélyes* helyzetekbe kerül. Az olvasó szerencséjére, természetesen, hiszen hogyha ezek a situációk hiányoznának a könyvekből, valószínűleg semmi nem maradna, amiért bármely „*értelmezői közösség*” rászánná magát, hogy elolvassa őket.

Mint ahogy a könyvek Burke életét hivatottak megjeleníteni, azaz nem annyira az ügyek bonyolultsága, a logikai probléma megoldása, mint inkább a nyomozó személyisége áll a középpontban, a főszereplő szerelmi-szexuális életének is fontos szerep jut. S ezt nemcsak a zárlatok (melyek mindhárom könyv esetében Burke és az adott regényben szereplő nő kapcsolatának végét jelentik be), hanem a címek is mutatják, minthogy azokat mindig egy női név szolgáltatja (legalábbis az angol nyelvű változatban, hiszen a BLUE BELL című könyv magyarul MEGHALNI BOLDOGAN[!] ként olvasható). Emellett, a könyvek önreklámozásában szintén fontos szerep

jut a nőknek, minthogy a később keletkezett művekben mindig szerepel valamilyen homályos, ám annál többet sejtető utalás a korábbi művek főszereplőjére. Ami természetesen nem vonja maga után, hogy az egyes könyvek önmagukban érthetetlenek lennének; csupán azt célozza, hogy felkeltsse az olvasó érdeklődését a többi mű iránt is.

A kritikusok gyakran Chandlerhez hasonlítják Vachssét. Az eddigiekben elmondottak alapján látható, hogy sok mindenben valóban hasonlítanak egymáshoz, ám az eltérések legalább ilyen fontosak. A legalapvetőbb – minthogy mindkét szerző művei úgy mond a „jelen világot” ábrázolják – abból a triviális tényből fakad, hogy Vachss könyvei nagyjából ötven évvel később születtek. Marlowe a harmincas-negyvenes években és a nyugati parton, Burke pedig a nyolcvanas évek végének New Yorkjában él. Burke-nek már karaté barátra van szüksége, s a jelenlegi technikát használja fel; vagy más oldalról, Vachss könyveiben fontos szerep juthat Burke szexuális életének vagy egy transzszexuális szereplőnek. Ám a későbbi keletkezés *önmagában* természetesen nem magyarázza meg valamennyi különbséget. Például azt sem, hogy Burke – Marlowe-tól igencsak eltérően – miért éppen intézetben felnőtt, autodidakta nyomozó, aki éveket töltött börtönben.

Ám a Chandlerrel történő összehasonlítás valószínűleg túlságosan hízog Vachssre. Három könyvét már csak azért is lehetetlen a műfaj legjobbjai közé sorolni, mert valójában nem is olyan egyértelmű, hogy krimikkel van dolgunk. Vachss könyveiben ugyanis a szórakoztatóipari termék egyszersmind egy igen kevésbé árnyalt és meglehetősen közvetlen társadalombírálat eszközévé lesz. Burke nem pusztán a megbízatást teljesíti, hanem egyben igazságot is tesz: annak ellenére, hogy nem hisz a társadalom megváltoztathatóságában, végez az általa bűnözőnek tekintett emberekkel. Vachss regényei egyfelől meglehetősen izgalmas és *szórakoztató* olvasmányok, másrészt azonban didaktikus, kifejtetlen és leegyszerűsítő írások.

Sajó Sándor

MINTA ÉRTÉK NÉLKÜL

Vizsgálati anyag:

Katherine Arthur: Bizz bennem, kedves!

Fordította Horváth Géza

JÚLIA, *Harlequin*, 1991. 96 oldal, 53 Ft

Joanna Mansell: A harmadik csók

Fordította Kelemen Ágnes

ROMANA, *Harlequin*, 1991. 96 oldal, 53 Ft

Rita Clay Estrada: Tűz vagy görögtűz

Fordította Molnár Márta

TIFFANY, *Harlequin*, 1991. 96 oldal, 53 Ft

Diana Palmer: Még mindig szeretlek

Fordította dr. Kövesdy Jánosné

BIANCA, *Harlequin*, 1991. 96 oldal, 53 Ft

Janice Harrel: Kedves doktor úr!

Fordította Máté Helga

DENISE, *Harlequin*, 1991. 96 oldal, 53 Ft

Sandy Madison: Tegyem, vagy ne tegyem

Fordította Kovács Norbert

TANGA, *Metrum*, 1991. 122 oldal, 69 Ft

Sibylle Simon: Aki fél a szerelemtől

Fordította Gergely Erzsébet

KRISZTI-KRISZTA-KRISZTINA, *Bastei-Verlag*, 1991. 64 oldal, 62 Ft

Dino Francesco (Dávid Csaba): Szerelmed percei

ROMANTIKA SOROZAT, *Textronic*, 1991.

92 oldal, 75 Ft

Judith Kay (Koblász Judit): Mézédés bosszú

MAI ROMANTIKA, *Ma Könyvkiadó*, 1991. 138

oldal, 79 Ft

Nancy Carlson: A sebesség megszállotta

Fordította Jávor Andrea

V ÖRÖS RÓZSA – SZERELMES REGÉNYEK,
Text Kft., 1991. 160 oldal, 79 Ft

Francine Pascal: Rosszlány

Fordította Szalay Marianne

V ÖRÖS RÓZSA – AZ ÉDESVOLGYI SULI SZERELMES IKREI, *Text Kft.*, 1991. 124 oldal, 79 Ft

Pat Dalton: Felragyog a nap

Fordította Földes Gábor

MÁSODIK ESÉLY A SZERELEMRE, *Esély Kft.*, 1991. 192 oldal, 85 Ft

Herbert Jenkins: Patricia férjet fog

Fordította Forgách Irma

HELÉNA KÖNYVEK, *Nesztor*, 1991. 126 oldal, 89 Ft

N. R. Selden: Tavaszbi búcsúcsók

Fordította Gömöri Judit

SZESZÉLY, *Krónika-Press Kft.*, 1991. 171 oldal, 79 Ft

Pam Ketter: Szerelmesek szigete

Fordította Gömöri Judit

SZESZÉLY, *Krónika-Press Kft.*, 1991. 79 oldal, 79 Ft

MINTA ÉRTÉK NÉLKÜL

(előzetes)

A daliás/jóképű/vonzó/rejtélyes recenzens egyszerre tizenöt szerelmes füzetes regény vonzkörébe kerül Vajon ki hódítja meg a kék szemű/napbarnított/boltozatos mellkasú/acélos izomzatú recenzens szívét? A szép Belinda, a tartózkodó Gina, a szenvedélyes Meredith, a könnyűvérű Ramona, az álmodozó Szabrina? A titkárnő, az újságíró, a karmesternő, a sofőr, Vajon kivel lesz boldog? Vajon újabb csalódás várja-e? Vajon párra lel-e? Vajon magára lel-e? Vajon egymásra lel-e? Vajon lele?

1. FEJEZET

Minek nevezzelek?

avagy

Vehetnénk akár komolyan is?

Például nevezhetnénk annak, ami: ponyvának

A VILÁGIRODALMI LEXIKON a következőképpen határozza meg a fogalmat:

„PONYVA: ponyvafuzet: a népnek szánt alacsony színvonalú, olvasmányos írásmű, melyet igénytelen külsejű és olcsó nyomtatványként bocsátanak közre. Korábban földre terített ponyván, illetve ponyvasátor alatt árusították, innen a neve is.”

A definíció zökkenőmentesen alkalmazható vizsgálati anyagunkra, akár még azon – egyébként mellékes – részlet tekintetében is, hogy az aluljárói könyvárusok jelentős részének immár asztalka sem jut, s így a szó leg-szorosabb értelmében ismét a kövezetre terített ponyváról árusítanak.

A definíció egyetlen – ám fontos – hiányossága, hogy a huszadik századi „ponyva” fogalmából indul ki, holott eredendően nem minden ponyváról árult mű volt „ponyva”. A könyvnyomtatás kezdeteinél a Biblia is csupán vasárnapi vásárok szekérderekből kínált portékája volt, mely ráadásul nem is lehetett különösebben kelendő egy javarészt analfabéta világban. A ponyváról árult írásmű csak az olvasni tudás terjedésével válhatott „ponyvává”, vagyis akkor, amikor már volt mihez képest elponyvásodnia.

A vizsgálati anyag kapcsán felmerül még egy – napjainkra jórészt korrodált, de a honi humán tudatalattiban itt-ott még mindig kísértő – gondolat, pontosabban jelszó: „a könyv érték”. Talán fölösleges most hosszasan boncolgatni, hogy milyen rokonszenves vágyak s egyben milyen cenzurális erőszaktételek rejlenek e szlogen háttérében. Elegendő annyit megjegyezni: tévedés. A könyv nem érték, hanem „Egybekötött, lapozható ívek-ből álló, rendszerint fedéllel ellátott (nyomtatott) írásmű” (MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR). Ebben az értelemben a vizsgálati anyag: könyv. Mire a honi humán visszavág: na jó, de nem irodalom! Ahogy vesszük. „*IRODALOM: a szó eredeti és legtágabb értelmében a maradóan rögzített és szélesebb körű nyilvánosság számára szóló szövegek összessége.*” (VIL. LEX.) Ebben a tág értelemben a vizsgálati anyag: irodalom.

További kurrens közhely: „ez az újmódi szennyáradat, amely elárasztja a...” stb. Nem új keletű. És mindig is elárasztotta a... Megemlítendő, hogy néhány évvel ezelőtt a honi humán még szívből áhitotta a nyugati szten-derdeket, ám ezen csakis a cenzúra hiányát értette. Mintha nem kívánt volna tudomást venni arról, hogy az áhitott égtáj nyomtatott termékeinek többsége szintén a vizsgálati anyag részét képezi, csupán az árusítás körülményei kulturáltabbak. Az utca embere ott csakúgy, mint 1948 előtt itt, mindig is a vizsgálati anyag özőnében gázolt. Az anyagvizs-

gáló (recenzens) nem hallgathatja el: olykor irritálja, hogy a sírás-rívásnak csupán a tárgya változott, hangereje nem. Mintha egy bizonyos nyafogásmennyiség már-már egészségügyi szükséglet volna. Az anyagvizsgáló – meglehet, kárhoztatandó – véleménye szerint most, éppen a vizsgálati anyag tömeges megjelenésével állt helyre a világ rendje. Ami nem jelenti azt, hogy rokonszenvesnek találna a világ rendjét, vagy úgy vélné, nem kell hadakozni ellene. Az anyagvizsgáló nézete szerint a vizsgálati anyag elleni harc tökéletesen reménytelen. Tehát tiszta szívvel, skrupulusok nélkül folytatható és folytatandó! A jelen anyagvizsgálat is e teljes reménytelenség jegyében folyik.

2. FEJEZET

Keressd a NŐT!

A szerelmes füzetes regény viszonylag fiatal göcs a műfaj girbegurba törzsén. Megjelenése a múlt század elejére-közepére tehető, amikor már elegendő volt az olvasni tudó nő ahhoz, hogy igényeiket fölkelendő, illetve ki-elégítendő, a jövedelmező üzletágot rájuk alapozhassák. A szerelmes füzetes regény ugyanis uralkodóan női műfaj, méghozzá minden lehetséges tekintetben.

Nézzük a statisztikai vetületet.

A mintául választott anyag tizenöt könyv. Ebből tizenhárom nő jegyez.

Mind a tizenöt címlapon (melyekről majd még külön is szót ejtünk) nők láthatók, többnyire férfakkal kar- vagy ajaköltve, néha azonban magányosan: ők a főszereplők.

Az olvasóközönségről csak sejtelmünk lehet, összetételébe mégis bizonyos betekintést nyújt a SZESZÉLY. A sorozat kiadója ugyanis parádés agytornára invitálja olvasóit: a Szeszélyes Szívek Játékára. Meg kell találni a kötetben elrejtett három iciri-piciri szívecskét, s az oldalszámokat egy levelezőlapon elküldeni. A helyes megfejtők közt közjegyző jelenlétében kisorsolnak egy iciri-piciri arany és húsz irinyó-pirinyó ezüst nyakláncot „SZESZÉLY-emblémás medállal”. Mivel a két kötet közli a nyertesek listáját, a névsorból, melyet akár véletlen statisztikai mintavételnek is tekinthetünk, a következőket olvashatjuk ki:

A 42 boldog nyertes közül

1 férfi

41 nő

5 asszonynéven szerepel	36 leánynéven szerepel
5 nagyvárosi (Budapest, Szeged, Miskolc)	37 javarészt falusi, ritkábban kisvárosi

Vagyis: a SZESZÉLY átlagos olvasóközönsége közszéles és kisvárosi illetőségű hajadonokból áll.

Nincs okunk feltételezni, hogy a többi sorozat esetében lényeges eltérés volna az olvasótábor nemét illetően, habár a TANGA mélységei nyilván az erotikára fogékonyabb városiakat borzongatják, JÚLIA pedig köztudottan mindenkié.

Ugyanitt kell szót ejteni a kipróbált menedzselési technológiáról, mellyel a szerelmesfüzet-sorozatok kiadói-szerkesztői élnek. Az importsorozatok a teljes know-how-val együtt érkeznek Magyarországra, ennek része a szakosodás, az eltérő igényű rétegek célzott megközelítése. Úgy általában a „nőolvasókra” számítani ma már amatőrizmus. Márpedig ezek a kiadók profik. Az Harlequin regényűjságai nagyjából a következőképpen specializálódnak: JÚLIA (mint már említettem) mindenkié, ROMANA is, de külön hangsúlyt fektet az egzotikus környezetre, DENISE a kamaszválsárlókra kacsint, TIFFANY az érzékiséget birizgálja (már amit ő annak nevez), BIANCA a második nekifutás kinjaira és édeségére szakosodott, és be kell valljam, hogy ugyanezen cég BACCARA-füzetei nem kerültek a kezembe, holott a beharangozó szerint a BACCARA a forró szenvedélyek sorozata, és gyanyitóm, hogy súlyos veszteség ért.

Egyes szériák nem szépeltő, költőmek vélt címekkel tetszelegnek, hanem informálnak. Ilyen a MÁSODIK ESÉLY A SZERELEMRE, amely tárgyyszerűen szólítja meg leendő olvasóit. Vagy a VÖRÖS RÓZSA sorozatbokron belül AZ ÉDESVÖLGYI SULI SZERELMES IKREI, mely vélhetőleg azonnal magához vonja a rügyező arcú és bimbózdó érzelmeket dédelgető kamaszokat. A statisztikai vetület és a know-how azonban másodlagos a női szemlélet uralgásához képest. (Az anyagvizsgáló már előre kénytelen elnézést kérni azoktól, akik az itt következők olvastán netán himsoviniszta

szemlélettel vádolnák, és igéri: ha legközelebb tizenöt akcióregény vagy pornográf *opus minimum* kerül görcsöve alá, akkor kérlelhetetlen lesz az önelégült kankérkedés és a mucai machoizmus ostorozásában is.)

Miféle nők tehát a szerelmes füzetek központi alakjai? Mindenekelőtt: szerelmesek. Meg azután: maiak. És végül – bár talán meglepően hangzik – erényesek a sárga földig.

Egytől egyig függetlenek. Családos nőnek nem dukál, hogy a füzet-sorozatok hősnőjévé avanzsáljon. Ha mégis, akkor feltétlenül szükséges valami körmönfont magyarázat: csapodár férje elhagyta régen, idejét sem tudjuk, mióta élnek külön stb. Vagyis polgári erények uralják a füzeteket, melyben házasságtörés nem fordul elő, s ha igen, akkor valami egyéb morális tényező a házasságtörést megbocsátható botlásá minősíti. A füzetes regény hősnője tehát független. Gina O'Con a TIFFANY/17-ből például szállodatulajdonos, üzleti önállóságra törekvő, modern asszony. Szabrina A SEBESSÉG MEGSZÁLLOTTJÁ-ból egy szállítási cég tulajdonosa. Mindketten be akarják bizonyítani a világnak, hogy egyedül is képesek vállalkozásuk vezetésére. Ám a cég önállóságát fenyegető üzleti rivális és a nő függetlenségét veszélyeztető érzeménnyel egyazon daliás férfi személyében kopogtat a leányszoba (igazgatói iroda) ajtaján. Ezt követően a menetrend így alakul:

1. A hölgy szíve azonnal feldobog.
2. Titkolni akarja, mit érez. Természetesen önmaga előtt is
3. Ám nem tudja titkolni. Keblében büszkeség és szerelem vad tusája dúl.
4. A férfi szíve is feldobog, de ő bezzeg jól palástolja.
5. Megindul az üzleti és érzelmi harc.
6. A férfi nagyobb tőkeerejével diadalmaskodik.
7. A nő aláveti magát.
8. Szédítő perspektívák nyílnak meg előttük.

A nőirók jegyezte, nőket a középpontba állító művek a nők szükségyszerű behódolását és alávettségét sugallják, sőt reklámozzák. Ezek a Sherrie-k, Miriamok, Agathék, Patriciák, Belindák, Jessicák csupán azért futják köreiket függetlenségüket zászlóként lobogtatva, hogy minél boltozatosabb legyen a fér-

fimellkas, melyre szép fejüket lehajtván a zászlót elhajítják. És ez így is van rendjén – sugallja a szerelmes regény –, a női fej helye nem a nyakán van, hanem a férfimellkason, az arcon megnyugvó bensőséges mosoly derengjen, a szempillákat érzéki borzongás rezgtesse.

Mindehhez kézenfekvő illusztrációul szolgálnak a címlapok. A vizsgálati anyag tizenöt kiadványából tíznek a borítóján egy-egy pár látható. Ikonográfiailag kötött színes Kodak-felvételek, arcközélik vagy mellalakok, intimus együttlét, a férfi feje mindig magasabban, kezdeményező érzékiséggel hajol partnere felé, a nő arcán mindig az el- és befogadás gyönyöre, hunyt pillák, szeliden várakozó mosoly. Amennyiben (fény)képregény címlapját látnánk, a gondolatbuborékokból a következő párbeszédet silabizálhatná a minden szépre és jóra nyitott olvasó: Férfi: Ó, enyém vagy, Sherrie/Miriam/Sybill/Belinda! Nő: Tiéd vagyok, Jarret/Christopher/Norman/Brad, ó!

Mindezt figyelembe véve az anyagvizsgáló ekképpen summázhatja megfigyeléseinek első körét: a nők által nők számára írott, női főhősökkel operáló szerelmes regény machoszemléletet sugall, s egyértelműen a himfőlényt dicsőíti, hiába önti el a langy rózsaszín nyálnak árja.

3. FEJEZET

De valójában miről álmodik a lány holdvilágos éjszakán?

Az írók nagy általánosságban arra törnek, hogy valami váratlanul szolgáljanak olvasóiknak. A lektűr bizonyos változatainál, a különböző típusú bűnügyi történetek és borzongák esetén egyenesen szakmai minimumnak tekintendő a váratlan fordulat, a szokványostól eltérő megoldás. (És ez akkor is igaz, ha a tömegtermelés következtében régen kialakultak már a szokványtól való eltérés szokványai is.)

A szerelmes füzetes regény szerzőjének azonban másféle követelményeknek kell eleget tennie. A havonta kibocsátott termék ugyanis éppen azzal vonzza vásárlóit, hogy mindenkor garantáltan ugyanazt nyújtja

Csupán a történet külsőségei változhatnak – ez föltétlenül szükséges! –, de az események fő vonala, a történet szerkezete nem mutathat különösebb változatosságot, ezzel ugyanis elveszitené olvasóközönségét. – E tekintetben struktúrája a pornográfiához hasonlatos: ha az aktusok nem követik egymást a megfelelő ütemben, mindig ugyanúgy, ahogyan a merev olvasói kívánalom diktálja, akkor a pornográf mű mintegy lekonyul és elernyed.

A szerelmes füzetes regény írójának és olvasójának viszonya pontos megegyezésen alapul. A szerző az elvárt vonalak mentén vezet cselekményét, és ha így tesz, biztos számot tarthat a fogyasztók olvasói hűségére. Amidőn a terméket létrehozta, viszonylag kevés választási lehetősége van: a követendő sémák nem hagynak számára komolyabb játékteret.

A kötelező happy endinghez vezető út kötelezően rögzös kell, hogy legyen, miközben a szerelmesek kötelesek eleget tenni a lehető legszélesebb értelemben vett polgári erény valamennyi követelményének. A modern elem pusztán annyi, hogy nem minden viszony torkollik házasságba – döntse el ki-ki maga, hogy a „modernség” mely szintje ez.

A társadalmi közeg? Néhány példa:

<i>A férfi</i>	<i>A nő</i>
Világhírű karmester	Sofőrlány (diplomamunkáján dolgozó üzemgazdász)
Szállítási vállalat elnök-tulajdonosa	Rivális vállalat tulajdonosa
Szenátorjelölt	Színésznő
Régészkedő milliomos	Hobbyutazgató örökös nő
Kérges szívű pénzember	Szálloda-tulajdonos-nő
Milliomos borász	Híres újságíró
Jómódú farmer	Ünnepelt író

Mindenkinek korlátlan ideje jut arra, hogy érzelmeivel foglalkozzék, az egyéb tevékenységek pusztán segédeszközök ahhoz, hogy a hősök közelebb kerüljenek vagy eltávolodjanak egymástól, a munka arra szolgál, hogy szerelmi bánat esetén belétemetkezzenek, a pénzszerzés gondúzó foglalatosság.

És a lány igenis erről álmodik holdvilágos éjszakán! Most és mindörökké. Az ántivilág-beli szirupos cseléd lányálmok nem módosultak fikarcnyit sem, aki ezekre a vágyképekre bazirozza füzetesregény-birodalmát, sziklaszilárd talajra épít.

Az operett legyőzhetetlen, hiába kívánják avatott rendezők újra meg újra átértelmezni és kiforgatni – a „monumentális idiotizmus” nem második vagy harmadik vagy többedik rétegével hat, hanem azzal, ami: monumentális idiotizmusával.

És éppígy legyőzhetetlen az operettel egy töről fakadó slágerigazságokat prózai fikciós formává duzzasztó füzetes regény is, mert magva, a lapos slágerigazság, nem pusztán bornírt falvédőszöveg, hanem egyben végső igazságok populáris foglalatla és tömeges vágyak aforisztikus kifejezője is. Talán bizony nem „*fejünk felett száll a két madár*”? Talán bizony nem „*de addig írj, gyakran írj, így szerezz egy kis örömet*”? Talán bizony nem „*...hogyan jön egy királyfi tán, hófehér paripán*”? Ki meri tagadni?

4. FEJEZET

Nyelv a lelke mindennek

A séma minden szinten uralja a vizsgálati anyagot. A szakszerű tömegtermelés nem csupán elkerülhetetlenné, hanem egyben kötelezővé is teszi a sekélyességet, melynek egyik látványos tünete, hogy a szerzők a szereplők érzeményeinek főleg szemmel látható, külső jeleit sorolják fáradhatatlanul, tűzön-vízen át. Hogy láttató legyen a mű.

Ezért aztán:

„Érintésére forró borzongások futottak végig a gerincén...”

„Felemelte a fejét, ajkait odakinálta, és megremegett a mohó vágytól...”

„Át- meg átjárta őket az érzések hullámainak áradata...”

„Közel lépett a lányhoz, és tébolyult haraggal nézett le rá...”

„Szíve éppoly hevesen vert, mint a férfié...”

„Heves szívdobogása elárulta, hogy ez a léleg-

zetelállító élmény egyszerre volt a menny és a pokol...”

A vizsgálati anyagnak gyakorlatilag egésze ilyen és ehhez hasonló nyelvi sémák közepes invencióval bonyolított variálása. A vizsgálati anyagban az ajak az ajakra kötelezően *tapad*. Két ajak mi egyebet is kezdetne egymással? A csók „szenvedélyes és mégis gyengéd”, bár bizonyos esetekben „gyengéd, ám mégis szenvedélyes”. A szem arra való, hogy patakozzék belőle a sós lé. Bár kivételes esetekben nem patakzik, hanem ömlik. A szív arra szolgál, hogy megállás nélkül verjen, dübörögjön, majd kiugorjon, torokban dobogjon. A szerzői és fordítói buzgalom időnként egyedi változatokat hoz létre, így aztán Pat Dalton FELRAGYOG A NAP című regényében (fordította Földes Gábor) „*Chadnek torkán akadt a lélegzete*”. Nemkülönböztetve az anyagvizsgálónak.

A vizsgálati anyag egészének nyelvi szintje, a mechanikus ismétlődések tömege, valamint az a körülmény, hogy milyen hatalmas gyártmány mennyiségből merítettünk mintát, elgondolkodtató. Föltételezhető, bár szakértelem híján az anyagvizsgáló nem képes bizonyítani, hogy ilyen tömegtermelés megkívánja a számítógép alkalmazását. Hiszen akkor nyilván javulnak a jövődolgozóssági mutatók.

Bizonyos sűrűn ismétlődő jeleneteket, melyekre fölösleges energiát pazarolni, a szerzők számítógéppel is elkészíthetnek. Állítólag bámulatos, hogy egy komoly szerzői szoftver mi mindenre képes. Amennyiben a felhasználó megadja a szükséges paramétereket, a gép megalkotja az egy rugóra járó jelenetek éppen szükséges változatát. Egy csók-jelenettel, verekedéssel, pisztolypárbajjal igazán nem érdemes hosszadalmasan elbibelődni. De egy szerelmes regény in medias res indításával sem, melynek szerepe csupán az, hogy már a kezdet kezdetén tájékoztassa a fogyasztót a helyszínről, a szereplőkről és a műhöz. Számítógépes hozzáértés híján az anyagvizsgáló – fáradságos és avittas kézi munkával – maga farigcsálta az alábbi példát, hogy érzékeltesse, miként képzelet a románcgyártás komputerizálását. Valahogy így:

PARAMÉTEREK

	hangütés	a hős lelkiisége	közeg	világ
1.	nyers, macho	khakiba burkolt vad, érzéki vágyak	háborús	kanvilági alvilági
2.	rafináltan romlott	hazug közegben igaz érzemény	dúsgazdag élvezet	nagyvilági félvilági
3.	természetes egyszerű	romlatlan és ruhátlan	szabados	szigetvilági

PÉLDÁK

1.	Dodge őrnagy	a fedezékben guggolt	a homokzsákok mögött,
2.	Jean-Pierre	a rulettasztalnál állt	a krupiéval szemben,
3.	Kan-Taki	a tisztáson hevert	a majomkenyérfa árnyékában,

1.	orrát túrta, női bugyikra gondolt, ágyéka megkeményedett,		
2.	orrát fintorítva	a dekoltázsba lesett, s szíve felizzott,	
3.	orrdíszét fényezte,	ágyékkötőjére tekintett, s szíve feldübörgött,	

1.	s arra vágyott,	hogy Mary-Louba hatolhasson.
2.	úgy vágyott	a marquise kéjes érintésére.
3.	úgy sóvárgott	Kua-Lua érett, édes, lédús testére.

Az anyagvizsgáló egyébként többé-kevésbé bizonyos benne, hogy gyermeket elképzelését réges-régen túlhaladta a valóság, s a szerelmes regények (valamint a többi füzet-főzet) sorozatgyártása, igénykövető tömegtermelése sokkalta haladottabb know-how-val történik, mint ahogyan ő képzelni meri.

5. FEJEZET

A vég

A szerelmes füzetes regénynek – éppen a magát képező slágerigazságokból következően – mondanivalója van. Sőt olvasata is. Igaz, nem többféle, hanem csupán egyetlen, ez pedig szó szerint azonos azzal, ami lapjain olvasható. A mondanivaló így foglalható össze:

A szerelem minden akadályt legyőz.

Vagy: szerelem nélkül az élet mit sem ér.
Vagy: bízni kell a szerelemben.
Vagy: hinni kell a szerelemben.
Vagy: stb.

Személyre szabottan: te is voltál/vagy/leszel/lehetsz még szerelmes, így hát tudod/tudd meg/ne feledd, hogy: lásd mint fent.

A szerelmes regény mindezt egy-egy aforisztikus zárógesztussal véli fogyasztója emlékezetébe. És ez a vég.

Az anyagvizsgáló szókincse itt elégtelen. Beszéljenek a művek maguk. Íme, a vizsgált anyag java részének zárómondata:

„– *En megbocsátottam neked, Pat. Mert boldog vagyok, végtelenül boldog – veled és a gyermekünkkel.*”

(Katherine Arthur: BÍZZ BENNEM, KEDVES!)

„Belinda boldog sóhajjal simult Derrük erős karjába.”

(Joanna Mansell: A HARMADIK CSÓK)

„Érezte a lány ajkának érintését, kezének melegét, amely végigkalandozott a testén, és felkorbácsolta szenvedélyét.”

(Rita Clay Estrada: TŰZ VAGY GÖRÖGTŰZ)

„– Te a világgal ajándékoztál meg, Meredith.

– Csak a szívemmel, drágám – mondta Meredith halkán. – De talán az is elég lesz.”

(Diana Palmer: MÉG MINDIG SZERETLEK)

„Mindkettőjüknek könnyes volt a szeme.”

(Sandy Madison: TEGYEM, VAGY NE TEGYEM)

„Hiszen együtt, egymás szenvedése árán ismerték meg az igazi, a mélységes szerelmet – a legnagyobb boldogságot!”

(Sibylle Simon: AKI FÉL A SZERELEMTŐL)

„Édgar néha felébredt, és megigazította a takarót, nehogy Magdalene megfázzék.”

(Dino Francesco: SZERELMED PERCEI)

„– Én is – akarta mondani Sherrie, de Norman egy hosszú, szenvedélyes csókkal beléfojtotta a valómást.”

(Judith Kay: MÉZÉDES BOSSZÚ)

„Lehajtotta a fejét, hogy engedelmeskedjék a lány ellenállhatatlan parancsának.”

(Nancy Carlson: A SEBESSÉG MEGSZÁLLOTTJA)

„Új, közös, boldog életük kezdődik, amikor felragyog a nap.”

(Pat Dalton: FELRAGYOG A NAP)

„Talán a romantika bennünk van, csak arra vár, hogy rátaláljunk, ha az ember figyel, és nyitva tartja a szemét, biztosan rábukkan.”

(N. R. Selden: TAVASZI BÚCSÚCSÓK)

„Átkaroltuk egymást, és lassan újra elindultunk, beburkolva csillagporral, de már nem hagytuk, hogy elvakítson minket.”

(Pam Ketter: SZERELMESEK SZIGETE)

Ráadás oldal

Ami hátravan, már nem az anyagvizsgálat része, csupán toldalék.

Mivel a szerelmes sorozatok többnyire regényűjságként adják el magukat, utolsó lapjaikon a magazinjellegét kidomborító függelék kapnak helyet: elsősorban önreklám és

nyereményjátékok. A SZESZÉLY fentebb idézett medálötlete csupán egy a sok közül. Az egyik sorozat társasutak lehetőségével kecsegtet, a másik ékszerrel, ruhával vagy azzal az eséllyel, hogy a Hónap Asszonyává választja és a cimlapra varázsolja a nyájas olvasót. A ROMANTIKA egyenesen azzal csábít, hogy „hasznoló témakörben” kiadja „a vállalkozó kedvű olvasók kéziratait”. A kaotikus katyvaszra mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a KRISZTI–KRISZTA–KRISZTINA sorozat kötetének végén, az ugyanezen cég tulajdonát képező Orvosregények reklámja és a körben szabott harangszoknya szabásmintája között, a „Ráadás oldalon” Paul Géraldy TE MEG ÉN című versciklusának néhány részlete olvasható Kosztolányi Dezső fordításában. Így ezek a sorok is:

„A mi korunkba' ne legyünk boldogok,
minek az a neveléses, banális
romantika, ha mindjárt abban áll is,
hogy nagybetűvel írjuk: »Szerelem«?
Ne kultiváljunk ily izléstelen,
rossz pózokat! Az mondják szüntelen:
»Szívem«. »Szívéd«. »Szívünk«. Milyen hülye.
De esküszöm, megvolnánk nélküle...”

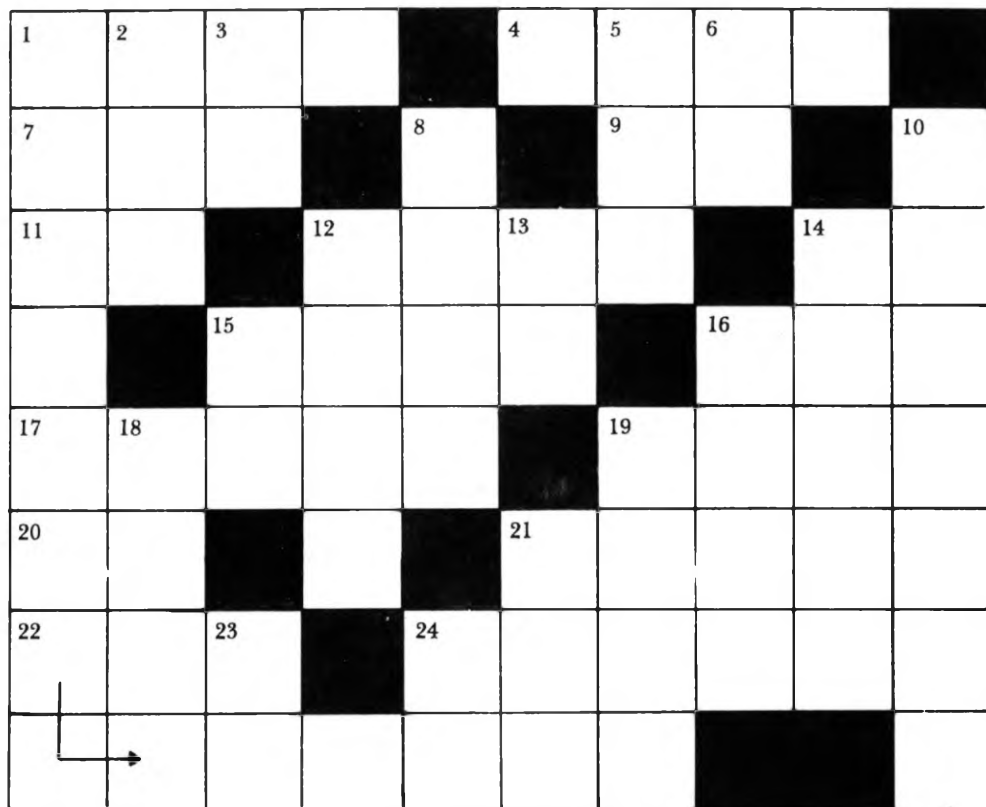
Pompás végző. Talán egy többre hivatott szerkesztő palackpostája. Hiszen mi más indokolhatná Géraldy 1913-as (!) költeményét egy olyan regényűjságban, melynek soros ömlenye 1991-ben (!!) e szavakkal végződik (lásd a 4. FEJEZET-et): „Hiszen együtt, egymás szenvedése árán ismerték meg az igazi, a mélységes szerelmet – a legnagyobb boldogságot!”

Érzelmeket próbálóan sokrétű világ a szerelmes regényeké. Csak egyvalami bizonyos: a keresztretjvény. Ez az utolsó adu, mellyel a gyémántos produktum igyekszik magához láncolni fogyasztóját. Legyen hát.

*

Rejtvényünk megfejtői megtudhatják, hogy mire fájt leginkább az anyagvizsgáló foga, míg az anyagot vizsgálta. Ezt a szót kérjük beküldeni. A nyertesek közt nyereménytárgyakat sorsolunk ki. Kérjük, hogy a levelezőlapra írják rá:

MINTA ÉRTÉK NÉLKÜL.

VÍZSZINTES

1. Építési törmelék
4. Svéd férfinév
7. Zala megyei sportegyesület
9. Névelő
11. Odacsap
12. Szennyeződés
14. Igekötvő
15. Keret
16. Nincs a képén
17. Első osztályú
19. Gabonaköteg
20. Latinul megyek
21. Mázsálás
22. ...végére kap
24. Első fogása

FÜGGŐLEGES

1. Erre fájt az anyagvizsgáló foga
2. E helyt
3. Személyes névmás
5. Régi súlymérték
6. Mutató névmás
8. Gyermekem keresztaja
10. Bér
12. Szóbeszéd
13. Los Angeles
14. Fegyverhang
15. Sir
16. Keresménye
18. Angol rózsa
19. Század eleji művészeti egyesület
21. Van bátorsága cselekedni
23. Édesvízi hal
24. Folyadék